

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΤΕΡΑΗΛΛΗΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ

Ε.Α.Α. Α.Α.Δ.Σ.

ΤΟΜΟΣ 36ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 212 • ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2013 • ΚΕΕΒΑΝ ΤΡΕΣΤ

5771

Η Φρίκη του Κακού

ΟΣΟ ΠΕΡΝΑΝΕ τα χρόνια και η ανθρωπότητα απομακρύνεται από το μεγαλύτερο έγκλημα του εικοστού αιώνα, εκείνο του Ολοκαυτώματος, πληθαίνουν οι μελέτες που προσπαθούν να εξετάσουν τα αίτια του κακού στη ζωή της ανθρωπότητας. (Αναφέρουμε χαρακτηριστικές πρόσφατες εκδόσεις όπως του Θάνου Λίποβατς «Η απατηλή σαγήνη και η διαβρωτική βία του κακού» και του Ζίγκμουντ Μπούμαν «A Natural History of Evil». Η Hana Arendt, με το κλασικό πια έργο της «Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ», υπήρξε η πρώτη ίσως στη σύγχρονη εποχή που έθιξε το θέμα του κακού).

Η ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ συμμετοχή του κακού στη ζωή των κρατών και των κοινωνιών βρίσκεται στην ίδια την αρχή της σύστασης της κοινωνίας, ενδυναμώθηκε όμως με τη γενική κρίση που σημειώθηκε στην Ευρώπη μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Στην ανάπτυξη του κακού έπαιξαν ρόλο η φετιχοποίηση των εννοιών του έθνους, της ράτσας και της κοινωνικής τάξης. Θρησκευτικά στερεότυπα πολλών αιώνων, κοινωνικές κατατάξεις, διαμάχες πολιτικών συστημάτων έπαιξαν ρόλο στην άμβλυνση των συνειδήσεων των λαών με αποτέλεσμα νεώτερα πολιτικά συστήματα (φασισμός, ναζισμός) που ενδυναμώθηκαν στην περίοδο του Μεσοπολέμου να μπορέσουν να οδηγήσουν στη δικτατορία, στο χάος της βίας, στην καταστροφή λαών και χωρών.

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ υπήρξαν ανά τους αιώνες τα διευκολυντικά θύματα δυσμενών θρησκευτικών προκαταλήψεων, αρνητικών πολιτικών δοξασιών, στερε-

ότυπων καταδικαστικών αντιλήψεων, δογματικών εικασιών, μεροληπτικών παραδόσεων / διδασκόντων. Σ' αυτούς αποδίδονταν όσα κακά συνέβαιναν κατά καιρούς στο κόσμο (λιμοί, συμφορές, επιδημίες, οικονομικές κρίσεις, κοινωνικές αδικίες κ.λπ).

ΕΠΡΕΠΕ ΝΑ ΓΙΝΕΙ η καταστροφή του Ολοκαυτώματος για να φτάσει ο νυν Πάπας Φραγκίσκος να δηλώσει ευθαρσώς σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «La Repubblica»: «Δεν θα είμαστε ποτέ αρκετά ευγνώμονες προς τους Εβραίους αδελφούς μας, ως Εκκλησία και ως ανθρωπότητα, για το ότι κατάφεραν να διατηρήσουν την πίστη μετά τις τρομερές δοκιμασίες του παρελθόντος».

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΜΕΛΕΤΗΤΕΣ πιστεύουν ότι σήμερα ο μεγαλύτερος κίνδυνος προέρχεται από την αδιαφορία απέναντι στον Άλλο. Επειδή ο κάθε άνθρωπος αντιμετωπίζει καθημερινά πολλά, δυσβάστακτα προσωπικά προβλήματα επιβίωσης, αγχωτική αβεβαιότητα, αδιαφορεί για τα γύρω του συμβαίνοντα, αποφεύγει να πάρει θέση απέναντι σε πράγματα και πρόσωπα, αρνείται πολλές φορές την ίδια την αλήθεια. Κατ' αυτό τον τρόπο επανέρχεται η φρίκη του κακού στη ζωή των ανθρώπων, των κοινωνιών και των κρατών (παράδειγμα οι συνεχείς αιματηροί εμφύλιοι πόλεμοι στην Ασία και την Αφρική).

ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ ο βεβαρυμμένος με πολλά άνθρωπος – πολίτης τείνει να θέλει να αποφύγει την πραγματικότητα, να αδιαφορεί για θεσμούς και πράξεις, να φτάνει μέχρι την απάρνηση της

Συνέχεια στη σελ. 37

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το Μνημείο Θυμάτων του «Τάναϊς» στα Χανιά, Ακτή Μιαούλη, που εγκαινιάστηκε τον Οκτώβριο του 2013 (βλ. σελίδα 28).

Οι αρχαιότερες μεταφράσεις της Βίβλου

Του Ραββίνου ΗΛΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ

Η Βαβυλωνιακή Εξορία [586 π. κ. π.], η μετέπειτα παλινόστηση υπο τον Έσδρα -**ארתו**,¹ χάρις στο ευεργετικό διάταγμα του Πέρση αυτοκράτορα Κύρου, [538 π. κ. π.]· η συνέχιση ύπαρξης μεγάλης και εθελουσίας διασποράς Ιουδαίων, η συνάντησή τους με άλλες εθνικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές κοινότητες και παραδόσεις, η ανάγκη επικοινωνίας μαζί τους και, προπάντων, η αποξένωση μεγάλων τμημάτων του Ιουδαϊκού λαού από την εβραϊκή γλώσσα, κατέστησαν απαραίτητη την μετάφραση των Βιβλικών κειμένων στην εκάστοτε κυρίαρχη καθομιλουμένη γλώσσα.

Για την Ιουδαϊκή παράδοση, ο Έσδρας αναγνωρίζεται ως εκείνος που αποκατέστησε την Τορά στην πρότερη της αίγλη, καθιστώντας την και πάλι κτήμα όλου του λαού. Με την βοήθεια ενός νέου σώματος αφιερωμένων δασκάλων, κατέστησε την Τορά έναν οδηγό της καθημερινής θρησκευτικής ζωής, που αγκάλιασε όλους τους ανθρώπους. Αγωνίσθηκε ώστε η θρησκεία να διατηρήσει την πνευματική της φυσιογνωμία, προχωρώντας παράλληλα σε προσαρμογές, με αιχμή του δόρατος το τελετουργικό της Συναγωγής. Έτσι ο λόγος του Θεού - η Τορά, μαζί με την προσευχή, μπήκε στο κέντρο της καθημερινής λατρείας.

כשנשתתח תורה מישראל, על עזר מבבל ויהי
«Όταν η Τορά κινδύνεψε να ξεχαστεί από τον λαό Ισραήλ, ανέβηκε ο Έσδρας από την Βαβυλώνα [στη Γη του Ισραήλ], την επαναθεμελίωσε και την αποκατέστησε»!²

Ο Έσδρας συνέβαλε αποφασιστικά στη διαιώνιση και την μετεξέλιξη του Ιουδαϊσμού. Αποκαλείται «**פר מהיר בתורת משה** - γραμματέας έμπειρος εις τον Νόμον του Μωυσέως»! [Έσδρας, 7:6]. Φρόντισε η Τορά να γίνει κατανοητή σ' όλον τον λαό, καθιερώνοντας δημόσιες αναγνώσεις με επεξηγήσεις και σχολιασμό του κειμένου: «**ויביא עזרע הכהן את התורה לפני הקהל**... Και έφερεν Έσδρας ο ιερεύς τον Νόμον έμπροσθεν της συνάξεως ανδρών τε και γυναικών, και πάντων των δυναμένων να εννοώσιν ακούοντες.... Και ανέγνωσαν εν τω βιβλίω του Νόμου του Θεού ε υ κ ρ ι ν ώ ς,

και έδωκαν την έννοιαν, και εξήγησαν τα αναγνωσκόμενα»! [Νεεμία, 8:2-8]. Σύμφωνα με το Ταλμούδ, η φράση: «**מיהלה תורת פרוסו ארתו**: Και ανέγνωσαν εν τω βιβλίω του Νόμου του Θεού», αφορά την ανάγνωση του εβραϊκού κειμένου της Τορά· η δε έκφραση «**פרו**: ευκρινώς», σημαίνει την απόδοση του εβραϊκού κειμένου στην καθομιλουμένη [τότε] Αραμαϊκή γλώσσα!³

Ταργκούμ: **מגרת** Η Αραμαϊκή μετάφραση

«Ταργκούμ - **מגרת**» είναι η ονομασία της αρχαιότερης μεταφράσεως της Βίβλου, σε άλλη γλώσσα. Ταργκούμ, σε ρηματική μορφή, σημαίνει «ερμηνεύω», «μεταφράζω».⁴ Στη Ραββινική γραμματεία, η λέξη Ταργκούμ χρησιμοποιείται με ευρύτερο περιεχόμενο: ως όρος προσδιοριστικός της Αραμαϊκής μεταφράσεως, αρχικά της Τορά και μετέπειτα όλης της Βίβλου, και ως αναφορά σε Αραμαϊκά αποσπάσματα της Πεντατεύχου.⁵

Από την εποχή της Βαβυλωνιακής αιχμαλωσίας, οι Ιουδαίοι ήρθαν αντιμέτωποι με μια νέα γλωσσική πραγματικότητα. Η Αραμαϊκή γλώσσα είχε καταστεί το κυρίαρχο γλωσσικό ιδίωμα σε όλες τις κοινότητες της Εγγύς Ανατολής, της Ιουδαϊκής κοινωνίας μη εξαιρουμένης. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος ήταν, η Εβραϊκή γλώσσα να παραμεριστεί, και να επιβιώσει πλέον ως γλώσσα των λογίων Ιουδαίων, των ιερών κειμένων, και του τελετουργικού της Συναγωγής.

Κατέστη, λοιπόν, αναγκαία η χρησιμοποίηση της Αραμαϊκής, στη δημόσια λατρεία και την θρησκευτική εκπαίδευση, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη ιδιαίτερα πλούσιας Ταργκουμικής γραμματείας.

Στο Ταλμούδ καταγράφεται η υποχρέωση των Ιουδαίων να μελετούν κάθε Σαμπάτ, το κείμενο της «Εβδομαδιαίας Περικοπής της Τορά -עֲבוּדַת שַׁבָּת», αναγιγνώσκοντας κάθε εδάφιο, δύο φορές στα εβραϊκά και μια φορά από το Ταργκούμ:

«**ויגורו תחא מקמ שניש ... יתישפד דא ישיש' דלעול**»!⁶

Για την χρησιμοποίηση της Αραμαϊκής μεταφράσεως στο τελετουργικό της Συναγωγής, ο Παναγιώτης Μπρατσιώτης έγραψε:

«Και κατ' αρχάς μεν η μετάφρασις αύτη εγένετο προφορικώς, παραλλήλως προς την ανάγνωσιν της βιβλικής περικοπής, και δη στίχον προς στίχον προκειμένου περί της Πεντατεύχου και ανά τρεις στίχους προκειμένου περί των προφητών. Έπειτα δ' ήρξατο και η καταγραφή των σχετικών μεταφράσεων, χρησιμοποιουμένων κατ' αρχάς μόνον ιδιωτικώς, είτε δε και εν τη συναγωγική λατρεία ...».⁷

Η διαδικασία μεταφράσεως της Πεντατεύχου και των Προφητικών κειμένων στην Συναγωγή, ορίζεται στη Μισνά, ως εξής:

השליש בבבאי, תחא קישפמ יתוי מגרומתל קרק' אל ... לקה בתורה

« Ο αναγιγνώσκον στην Τορά ... δεν αναγιγνώσκει στον Μετουργκεμάν [μεταφραστή], παραπάνω του ενός εδαφίου. και από τους προφήτες [μεταφράζει] ανά τρία εδάφια».⁸

Η ανάγνωση της Εβδομαδιαίας Περικοπής, αποτέλεσε βασικό στοιχείο του τελετουργικού της Συναγωγής, και συνιστά αρχαιότατη παράδοση, η οποία μνημονεύεται και στην Καινή Διαθήκη:

«Διότι ο Μωυσής από γενεάς αρχαίας έχει εν πάση πόλει τους κηρύττοντες αυτόν [τον Νόμον] εν ταις συναγωγαίς, αναγιγνώσκόμενος κατά πάν σάββατον»! «Αυτοί δε περάσαντες από της Πέργης, έφθασαν εις Αντιόχειαν της Πισιδίας, και εισελθόντες εις την συναγωγήν τη ημέρα του σαββάτου, εκάθισαν. Και μετά την ανάγνωσιν του νόμου και των προφητών ...».⁹

Κατά τον Ιώσηπο η ενασχόληση με την μελέτη της Τορά, αποτελεί την ωραιότερη, την ιερότερη, και την πλέον απαραίτητη ενασχόληση κάθε Ιουδαίου! Ο δικός μας ο Νομοθέτης, γράφει, σε αντι-

διαστολή με άλλους νομοθέτες, καλλιέργησε την μελέτη και την φιλομάθεια της Τορά, μέσω του θεσμού της εβδομαδιαίας αναγνώσεως της π ε ρ α σ ά στη Συναγωγή: «Ουδέ γάρ την υπό της αγνοίας υποτίμησιν κατέλιπεν, αλλά και κάλλιστον και αναγκαιότατον απέδειξε παιδεύμα τον νόμον, ούκ εισάπαξ ακροασμένοις ουδέ δις ή πολλάκις, αλλ' εκάστης εβδομάδος των άλλων έργων αφειμένους επί ακρόασιν εκέλευσε του νόμου συλλέγεσθαι και τούτον ακριβώς εκμανθάνειν' ο δη πάντες εοίκασιν οι νομοθέται παραλιπείν»!¹⁰

Αναφορά στο Ταργκούμ διαβάζουμε επίσης στην περίφημη φράση του Ιησού στην Καινή Διαθήκη, λίγο πριν ξεψυχήσει:

«*Ελωί, Ελωί λαμμά σαβαχθανί, το οποίον μεθερμηνευόμενον είναι: Θεέ μου, Θεέ μου, δια τι με εγκατέλυτες;*»¹¹

Σε ακραιφνή εβραϊκή γλώσσα, η παραπάνω φράση αποδίδεται στο Σέφερ Τειλίμ, ως εξής:

«Ελί, Ελί λάμα αζαβτάνι: **אלי אלי למל עבדת**»; [βλ. Ψαλμοί, 22:2].

Διαβάζοντας τα Ευαγγέλια, έγραψε ο Ντανιέλ Ρόπς, διαπιστώνουμε, κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο, ότι η Αραμαϊκή γλώσσα ήταν σε κοινή χρήση.

«Βρίσκουμε σ' αυτά ικανό αριθμό αραμαϊκών λέξεων, πολλές από τις οποίες τις εκστομίζει ο ίδιος ο Ιησούς: *Αββά* [ο Πατήρ], *Ακελδαμά* [αγρός αίματος], *Γαββαθά* [Λιθόστρωτον], *Γολγοθά* [Κρανίου τόπος], *Μαμμωνά*».¹²

Υπήρξαν πολλές Αραμαϊκές μεταφράσεις της Τορά.¹³ Η αρτιότερη και η πιο ονομαστή σωζόμενη μετάφραση είναι το «Ταργκούμ Όνκελος: **οιληκναι οιοגרτ** - η Μετάφραση του Όνκελος».

Στο Ταλμούδ, το όνομα του συγγραφέα αναφέρεται ως: «Όνκελος μπαρ Καλίνικος μπαρ αχότε ντεΤίτους: **οισ'στ η'תה בר οיק'ניק' בר οילהקנαι** - Όνκελος γιος Καλίνικου, γιος της αδελφής του [Ρωμαίου] Τίτου»!¹⁴ Ασπάσθηκε τον Ιουδαϊσμό, και υπήρξε λαμπρός μαθητής του σπουδαίου Ραμπάν Γκαμλιέλ: **רבן גמליאל**,¹⁵ από τη Γιάβνε [Ιάμνεια]. Ο Όνκελος έχαιρε του σεβασμού και της αναγνωρίσεως όλης της Ιουδαϊκής κοινωνίας.

Ο Δαμιανός Δόϊκος έγραψε για το Ταργκούμ Όνκελος: «Πρόκειται για τη σπουδαιότερη μετάφραση του Νόμου από το εβραϊκό πρωτότυπο στα αραμαϊκά με «κανονικό» θα λέγαμε κύρος... Αποδί-

δει πιστά το πρωτότυπο και μόνο στα ποιητικά μέρη η απόδοση έχει τη μορφή παραφράσεως, μέχρι σημείου σε μερικά χωρία να είναι τόσο ελεύθερη, ώστε να καταλήγει σε υπομνηματισμό. Με την επίδραση των ιδεών του μεταγενέστερου Ιουδαϊσμού ο μεταφραστής αποφεύγει τους ανθρωπομορφισμούς και τις ανθρωποπαθείς εκφράσεις για το Θεό». ¹⁶

Όσον αφορά την μετάφραση των Προφητικών βιβλίων και των Αγιογράφων, η πλέον γνωστή Αραμαϊκή μετάφραση είναι του «Γιονατάν μπέν Ουζιέλ: **יונתן בן עוזיאל** - Ιωνάθαν υιού του Ουζιέλ», [α' αιώνας π. κ. π. - α' αιώνα κ. π.]. ¹⁷ Υπήρξε εξέχων μαθητής του επιφανούς Νομοδιδασκάλου Χιλλέλ. ¹⁸

Στο Ταλμουδ καταγράφεται πως από τους ογδόντα διακεκριμένους μαθητές του Χιλλέλ, ο Γιονατάν μπέν Ουζιέλ υπήρξε ο μέγιστος: «γκαντόλ σεμπεκουλάν - **גדול שבכולן**»! ¹⁹ Και, ότι μετέφρασε τα Προφητικά βιβλία καθ' υπαγόρευση των προφητών Χαγκαϊ [Αγκαίο] - Ζεχαργιά [Ζαχαρία] - Μαλαχι [Μαλαχία]: «**יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי**». Όχι για χάριν της δικής του υστεροφημίας αλλά, όπως λέει το Ταλμούδ, για να αποφεύγονται διχογνωμίες και διαμάχες:

**שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא,
אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקת בישראל**

«Δεν μετάφρασα χάριν της δικής μου δόξας, ούτε χάριν της δόξας του πατρικού μου οίκου, αλλά χάριν της δικής Σου δόξας, ώστε να μην πολλαπλασιάζονται οι διαμάχες στους κόλπους του λαού Ισραήλ!»! ²⁰

Αργότερα, ο Ραμπί Γεουντά Ανασή: **רבי יהודה הנשיא** - Ιο ύ δ α ς ο Πατριάρχης ²¹ αγωνίσθηκε να επαναβεβαιώσει την πρωτοκαθεδρία της Εβραϊκής γλώσσας, μεταξύ των παλιννοστούντων Ιουδαίων στη Γη του Ισραήλ. Η κυριαρχία της Αραμαϊκής, που υποβοηθήθηκε από την ευρεία αποδοχή του Ταργκούμ, έκρινε πως έπρεπε να περιοριστεί. Ενδιαφέρουσα εν προκειμένω είναι η δήλωση του στο Ταλμούδ:

**אמר רבי בארץ ישראל לשון סורסי למה
או לשון הקדש או לשון יונית**

«Είπε ο Ραμπί: στη Γη του Ισραήλ, προς τι η Συριακή [Αραμαϊκή] γλώσσα; Εδώ επιβάλλεται η χρησιμοποίηση είτε της Άγιας Γλώσσας [Εβραϊκής] είτε της Ε λ λ η ν ι κ ή ς!»! ²²

Μετάφραση των Εβδομήκοντα [Ο']:

Η συνάντηση του Ιουδαϊσμού με τον Ελληνικό πολιτισμό, την εποχή του Μέγα Αλέξανδρου και των Επιγόνων, άνοιξε για τους Ιουδαίους έναν νέο πνευματικό και πολιτιστικό κόσμο. Η εξάπλωση του Ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής γλώσσας, στους κόλπους της Ιουδαϊκής κοινωνίας ήταν ραγδαία, ιδιαίτερα στις κοινότητες της Διασποράς. Προς εξυπηρέτηση των ελληνοφώνων Ιουδαίων της Αλεξάνδρειας, αναλήφθηκε η πρώτη ελληνική μετάφραση της Εβραϊκής Βίβλου, με την επωνυμία μετάφραση των Εβδομήκοντα.

Η κατανόηση του κειμένου της Τορά και, συνεπώς, η ορθή αφομοίωση της Διδασκαλίας και της Νομοθεσίας του Μωυσή, ήταν ανέκαθεν υψίστης σπουδαιότητας για την καθημερινή ζωή των Ιουδαίων και, αποτέλεσε βασική αποστολή του θεσμού της Συναγωγής και των λειτουργιών της! Βασικό βοήθημα σ' αυτή την προσπάθεια, είχαν την μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου σε γλώσσα κατανοητή στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας.

Για την ιστορία και την σημασία του κειμένου των Εβδομήκοντα, ο Παναγιώτης Μπρατσιώτης έγραψε:

«Μετάφρασις των Ο' καλείται η παλαιότατη γνωστή ημίν ελληνική μετάφρασις της Π. Δ. [...] διότι κατά την θρυλικήν παράδοσιν τα αποτελούμενα αυτήν βιβλία μετεφράσθησαν είτε εν μέρει είτε εν όλω υπό οβ' ερμηνευτών. Η μετάφρασις αυτή, ήτις τυγχάνει ούσα και η παλαιότατη πασών των μεταφράσεων της Π. Δ. [...] καλείται και «Αλεξανδρινή», από τον τόπον ένθα εφιλοπονήθη. Περί δε των περιστατικών της γενέσεως της μεταφράσεως ταύτης παρέσχε ημίν ειδήσεις η εν τη ψευδεπιγράφω επιστολή του Αριστέου το πρώτον και είτα και παρ' Ιουδαίοις και Χριστιανοίς συγγραφεύσιν υπό επηυξυμένην μορφήν απαντώσα ιουδαϊκή παράδοσις, ής μόνον ο πυρήν λογίζεται κατά τους νεωτέρους χρόνους ως ιστορικός. [...] Ο βασιλιάς της Αιγύπτου Πτολεμαίος Β' ο Φιλάδελφος, έπειτα από προτροπή Φαληρέως, ο οποίος εμφανίζεται ως διευθυντής της Αλεξανδρινής βιβλιοθήκης, να εμπλουτίσει την Βιβλιοθήκη με τη νομοθεσία των Εβραίων, εξαπέστειλε προς τον εν Ιεροσολύμοις Ιουδαίου αρχιερέα Ελεάζαρον πρεσβείαν μετά δώρων πλουσίων και βασιλικών γραμμά-

των προς αυτόν, δι' ὧν οὗτος παρακαλείτο ὅπως αποστείλῃ εἰς Ἀλεξανδρείαν ἀντίγραφον τῆς εἰρημένης νομοθεσίας σὺν ἀνδράσιν ἱκανοῖς εἰς τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως αὐτῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν· ὁ δὲ ἀρχιερεὺς ἀπέστειλε προθύμως επιτροπεῖαν ἐξ ὀβ' πρεσβυτέρων, ἕξ ἐξ ἐκάστης φυλῆς, εἰδημόνων καὶ τῆς ἑλληνικῆς μετ' ἀντιγράφου τῆς βίβλου τοῦ «**Νόμου**» ἐπὶ «**διφθέρων τοῖς ἰουδαϊκοῖς γράμμασιν... χρυσογραφία γεγραμμένης**», ἦτινες καὶ ἐγκαρδίῳ παρὰ τῷ βασιλεῖ υποδοχῆς τυχόντες ἐπετέλεσαν τὸ ἔργον αὐτῶν μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐν τίνι οἰκίματι τῆς παρὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν νήσον Φάρου ἐντὸς ὀβ' ἡμερῶν· ἡ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰουδαϊκὴ κοινότης λαβούσα ἐν γενικῇ συνελεύσει γνῶσιν τῆς μεταφράσεως ταύτης ἐξ ἀναγνώσεως τοῦ εἰρημένου Δημητρίου ἐπεδοκίμασεν αὐτὴν καὶ ἐζήτησεν ἀντίγραφον αὐτῆς· ἔπειτα δ' ἔλαβε γνῶσιν αὐτῆς καὶ ὁ βασιλεὺς, ὅς ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν αὐτοῦ καὶ τὸ βιβλίον «**προσκυνήσας ἐκέλευσε μεγάλην ἐπιμέλειαν ποιῆσθαι τῶν βιβλίων καὶ συντηρεῖν ἀγνῶς**». Τὴν δὲ παράδοσιν ταύτην εὐρίσκομεν ἔπειτα καὶ παρὰ διαφόρους Ἰουδαίους καὶ Χριστιανοὺς συγγραφεύσιν εἴτε ὡς γνωστὴν προϋποτιθεμένης εἴτε ἐπαναλαμβανόμενης. [...] Ὡς ἱστορικὸς δὲ πυρὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀσφαλῶς μὲν, ὅτι ἡ Πεντάτευχος μετεφράσθη ἐπὶ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου (285 - 246) ὑπὸ ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων [...] καὶ ὅτι ἀντίγραφον τῆς μεταφρασθείσης βίβλου ταύτης θὰ ἀπετέθη καὶ ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀλεξανδρείας. [...]

Ἡ γλώσσα τῆς μεταφράσεως τῶν Ἐβδομήκοντα εἶναι ἡ λεγόμενη ἑλληνιστικὴ κοινὴ, καὶ μάλιστα ἡ δημόσια κοινὴ, ὅπως τὴν μιλούσαν στὴν Ἀλεξανδρείαν, διανθισμένη με πολυάριθμους σημιτισμούς, οἱ ὁποῖοι προσδίδουν στὸ ὕφος τῆς ἰδιαίτερο χαρακτήρα. [...] Ἡ ἐνότις αὕτη δέον νὰ μὴ ἐκληφθῆ ὡς ἀπολύτως αὐστηρὰ, λαμβανομένου προ οφθαλμῶν ὅτι τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. μετεφράσθησαν ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, εἰμὴ ἐντὸς διαστήματος 150 περιῶν ἐτῶν, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ «κοινὴ» βεβαίως δὲν παρέμεινεν ἀνεξέλικτος [...]

Τὰ ἐπὶ μέρους ἑλληνικὰ μεταφράσματα τῆς Π. Δ. συλλεγόντα συνεκρότησαν ἐνιαίαν Βίβλον, ἦτις οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἀπανταχοῦ τῆς ἑλληνιζούσης Ἰουδαϊκῆς διασποράς ἐθεωρεῖτο, τουλάχιστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ β' μ. Χ.

αἰῶνος, ὡς ἐξ ἴσου πρὸς τὸ πρωτότυπον ἱερά, καὶ αὐτό τούτο θεόπνευστος, χρησιμοποιομένη οὐ μόνον ὡς βᾶσις τῆς ἑλληνιστικῆς μορφώσεως καὶ ὡς μέσον τῆς ἰουδαϊκῆς παρὰ τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ προπαγάνδας, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ συναγωγικῇ λατρείᾳ. [...]

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἑλληνιστικὸν ἰουδαϊκὸν κόσμον, ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς [τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ] δὲν υπήρξεν μόνον φιλολογικὴ, περιωρισμένη μόνον εἰς τοὺς λόγιους, ὡς βλέπομεν ἐν τοῖς παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ καὶ Εὐσεβίῳ σωζομένους λειψάνους τῶν ἔργων τῶν Ἰουδαίων ἱστορικῶν (Δημητρίου, Εὐπολέμου, Ἀρταπάνου καὶ Ἀριστέου), ποιητῶν (Φίλωνος τοῦ πρεσβυτέρου, Θεοδότου) καὶ φιλοσόφων (Ἀριστοβούλου καὶ Κλεοδήμου) [...] καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ φιλοσόφου Φίλωνος, ὅστις αὐτὴν ἀποκλειστικῶς ἐπωφελείται ἀγνοῶν, ὡς φαίνεται, τὴν εβραϊκὴν, καὶ δη καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰώσηπου, εἰ καὶ οὗτος ἐγίνωσκε καὶ τὸ εβραϊκὸν πρωτότυπον, ἀλλὰ λόγῳ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῆς ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει ἐπεξετείνετο διὰ τῆς ἰδιορρύθμου γλώσσης καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς καὶ εἰς τὴν γλώσσαν καὶ τὴν διάνοησιν καὶ τὸν βίον ἐν γένει ὅλου τοῦ ἐν λόγῳ κόσμου. [...] Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν θρησκευτικὴν καὶ πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἑλληνίζοντος ἐθνικοῦ κόσμου ἀσφαλῶς ἐπέδρασεν οὐκ ὀλίγον ἡ ἑλληνικὴ αὕτη Π. Δ., ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν ἄλλοθεν τε καὶ ἐκ τοῦ ἀνωμένου «περὶ ὕφους» συγγραφήματος, ἐνθα ἡ Π. Διαθήκη συγκρίνεται πρὸς τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου [...] Ἀς μὴ λογισθῆ δ' ὡς ὅλως υπερβολικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ἡ μετάφρασις αὕτη εἶναι ἡ ἐξασφάλισα εἰς τὸν παλαιὸν Ἰουδαϊσμόν παγκόσμιον σπουδαιότητα!»²³

Ὁ Δαμιανὸς Δοῖκος καταγράφει ἐπίσης τὴν ἀποψη ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν Ἐβδομήκοντα δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν Πεντάτευχο, ἀλλὰ καλύπτει καὶ μέρος τῶν προφητικῶν βιβλίων: «Κατὰ μεταγενέστερες παραδόσεις οἱ ἐβδομήκοντα Ἰουδαῖοι λόγιοι δὲν μετέφρασαν μόνον τὴν Πεντάτευχο, ἀλλ' ὀλόκληρη τὴν Π. Διαθήκη καὶ ἐργάστηκαν ἐν ὀρισμένῳ βιβλίῳ ἢ μέρος αὐτοῦ ὁ καθένας καὶ ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπὸ τοῦ ἄλλο. Μέχρι ποίου σημείου ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέα εἶναι σύμφωνη με τὰ πράγματα, δὲν μποροῦμε νὰ πούμε. Βέβαιον μόνον εἶναι ὅτι κατὰ τὸν 3^ο π. Χ. αἰῶνα εἶχαμε ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ τὴν ἑλληνικὴν μετάφραση τῆς Πεντατεύχου, ἐνῶ τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης μεταφράσθησαν ἀργότερα».²⁴

Συχνές αναφορές στην Καινή Διαθήκη μαρτυρούν ότι η Ελληνική γλώσσα δεν ήταν απλώς διαδομένη από την προ - Ιησού εποχή, αλλά χρησιμοποιείτο ως μια από τις επίσημες γλώσσες της Ρωμαϊκής διοίκησης.

Ο Ντανιέλ Ρόπς έγραψε: «Μπορούμε να πειστούμε γι' αυτό διαβάζοντας, στην αφήγηση της δίκης του Χριστού, ότι ο Πόντιος Πιλάτος είπε να τοποθετήσουν μια πινακίδα στο σταυρό, που έγραφε «ο βασιλεύς των Ιουδαίων» σε τρεις γλώσσες, την εβραϊκή, την ελληνική και τη λατινική. Η λατινική έπρεπε να βρίσκεται εκεί για επίσημους λόγους, γιατί ήταν η γλώσσα των αυτοκρατορικών διαταγμάτων· δεν έχουμε, ωστόσο, την εντύπωση ότι την πολυμιλούσαν στην Παλαιστίνη. Ο Φλάβιος Ιώσηπος διευκρινίζει μάλιστα ότι οι οδηγίες που στέλνονταν από την Ρώμη, συνοδεύονταν πάντα από την ελληνική τους μετάφραση. Η ελληνική γλώσσα ήταν πραγματικά εξαιρετικά διαδεδομένη σ' ολόκληρη την Εγγύς Ανατολή, όπως άλλωστε και σ' όλη την Αυτοκρατορία».²⁵

Η γλώσσα των Εβδομήκοντα έχει χαρακτηριστεί από μελετητές και θεολόγους, άλλοτε ως «ε λ λ η ν ι σ τ ι κ ή», δηλαδή τη γλώσσα των Αλεξανδρινών ελληνοιστών Ιουδαίων, ως «βιβλική ελληνική», ως «ιουδαιοελληνική» και ως «ε κ κ λ η σιαστική» ή «χριστιανική ελληνική διάλεκτος».²⁶

Ο Σάββας Αγουρίδης έχει επίσης γράψει: «Εμείς οι Έλληνες έχουμε το ιστορικό προνόμιο να έχουμε στην Ελληνοιστική κοινή των ελληνορωμαϊκών χρόνων την αρχαιότερη μετάφραση της Π. Διαθήκης από τους Ο' [Ιουδαίους] ερμηνευτές. Ο ελληνικός πλούτος αυτής της μετάφρασης είναι απερίγραπτος»!²⁷

**תתניא מעשה בתלמי המלך שכיני שבועים ושנים זקנים והכניסן בשבעים ושנים בתים ולי
גילה להם על מה כניסו, ונכנסו אצל כל אחד ואחד ואמר להם כתבו לי תורת משה רבכם.
נתן הקב"ה בלב כל אחד ואחד עצה והסכימו לדעת תחת**

«Όπως ειπώθηκε· ο βασιλιάς Ταλμαί [Πτολεμαίος] σύναξε εβδομήντα δύο πρεσβυτέρους, και τους εγκατέστησε σε εβδομήντα δύο οικήματα, και δεν τους αποκάλυψε τον λόγο. Επισκέφθηκε χωριστά καθέναν εξ αυτών, και ζήτησε να του γράψουν τον Νόμο του Μωυσή, του δασκάλου τους. Ο Άγιος και

Επίσης ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης γράφει για τους σημιτισμούς της εκκλησιαστικής γλώσσας κατά την Ελληνοιστική περίοδο: «Τα Ελληνικά της Παλαιάς Διαθήκης παρουσιάζουν μεγάλη εξάρτηση από τα Εβραϊκά και αποτελούν «Ελληνικά από μετάφραση», καθώς λέγεται στη διεθνή ορολογία. Η Καινή Διαθήκη παραλαμβάνει μερικούς εβραϊσμούς από την Παλαιά Διαθήκη και εμφανίζει σαφή ίχνη της ομιλούμενης Αραμαϊκής στην Παλαιστίνη. Οι σημιτισμοί εκδηλώνονται ως δάνειες λέξεις, μεταφραστικά δάνεια και συντακτικοί σημιτισμοί. Στις δάνειες λέξεις ανήκουν λ.χ. τα: *αλληλούια, αμήν, βελζεβούλ(ης), μάννα (το), μαμ(μ)ωνάς, σατανάς, σεραφείμ, φαρισαίος, χερουβείμ, ωσαννά, Γολγοθάς, Εδέμ, Μεσσίας, Πάσχα, Σάββατο, Μαρία, Μαγδαληνή, Ιωάννης*, κ.λπ. Από τα πολλά μεταφραστικά δάνεια αναφέρουμε ενδεικτικά τα: *άνθρωπος/ ανήρ* «κάποιος», *διαθήκη* «συμβόλαιο», *ειρήνη* «υγεία, ευδαιμονία», *πρόσωπον σε* διάφορες χρήσεις (λ. χ. *πρό προσώπου τινός* «ενώπιον κάποιου», *πρόσωπον της γης* «επιφάνεια της γης», *λαμβάνειν πρόσωπον τινός* «μεροληπτώ υπέρ κάποιου, ευνοώ»), *σκάνδαλον* «αμορφιά για το κακό», *υιός ετών εκατόν* «εκατονταετής» κ.λπ. Στα σημασιολογικά δάνεια της εποχής αυτής ανήκουν πολλές αρχαίες ελληνικές λέξεις, που αποκτούν νέο θρησκευτικό περιεχόμενο: *άγγελος, διάβολος, εκκλησία, επίσκοπος, ηγούμενος, λειτουργία, μαρτυρώ, Χριστός* κ.λπ.».²⁸

Στο Ταλμούδ διαβάζουμε σχετικά με τον θρόλο της μετάφρασης των Ιουδαϊκών Ιερών Γραφών, από εβδομήντα δυο σοφούς γέροντες, το παρακάτω απόσπασμα:

Ευλογητός καθοδήγησε καθέναν εξ αυτών, ώστε, όλοι, να εκφραστούν με μια ενιαία άποψη».²⁹

Ο Ελληνικός πολιτισμός γενικότερα και η Ελληνική γλώσσα ειδικότερα, επηρέασαν και γοήτευσαν τους Ιουδαίους σοφούς. Ενδεικτική είναι η δήλωση του Ραμπάν Συμών μπέν Γκαμλιέλ:

**אך בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית ... אמר קרא, "יפת אלהים ליפת ושכון באהלי שם". דבריו
של יפת יהיו באהלי שם**

«Ακόμη και τα Ιερά Βιβλία δεν επετράπη να μεταφραστούν, παρά μόνον στην Ελληνική γλώσσα.... Διότι έχει γραφεί [Γένεσις, 9:27]: «Ο Θεός θέλει πλατύνει τον Ιάφεθ [πρόγονο των Ελλήνων], και θέλει κατοικήσει εν ταις σκηναίς του Σήμ [πρόγονο των Εβραίων]». Δηλαδή, τα λόγια του Ιάφεθ θα ομιλούνται και θα ακούονται εντός των σκηνών του Σήμ»!³⁰

Δήλωση παρομοίου περιεχομένου διαβάζουμε επίσης στο Ιεροσολυμιτικό Ταλμούδ:

רבן שמעון בן גמליאל אומר ... בדקו ומצאו שאין התורה יכולה להתרגל כל צרכה אלא יוניתי.

«Ο Ραμπάν Σιμόν μπέν Γκαμλιέλ είπε ... Ερεύνησαν και βρήκαν πως η Τορά δεν είναι δυνατόν να

מעשה בזקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוניתי, והיה היום קשה לישראל כיום שנעשה העגל, שאלה התורה יכולה להתרגל כל צרכה

«Αναφέρεται το έργο των πρεσβυτέρων που κατέγραψαν την Τορά για τον βασιλιά Πτολεμαίο, στην Ελληνική γλώσσα. Ήταν εκείνη μια δύσκολη ημέρα για τον [λαό] Ισραήλ, όσο επίπονη ήταν η ημέρα της μορφοποίησης του χυτού χρυσού μόσχου, [Βλ. Έξοδος, 32:1-6]. Διότι, η Τορά είναι αδύνατον να μεταφρασθεί πλήρως και επακριβώς».³³ Ο Δαμιανός Δοΐκος σημειώνει επίσης: «Οι επανειλημμένες αντιγραφές των ελληνικών κειμένων, συντέλεσαν, όπως ήταν φυσικό, στο να εισχωρήσουν στα βιβλικά αντίγραφα σφάλματα, τα οποία πολλαπλασιάζονταν και από την πρόθεση των αντιγραφέων να επιφέρουν διορθώσεις στο κατά τη γνώμη τους εσφαλμένο γραμματικά ή συντακτικά κείμενο. Η ανάγκη λοιπόν της αποκαθάρσεως του κειμένου των Ο' και της αποκαταστάσεως του στην αρχική του μορφή γεννήθηκε νωρίς στην Εκκλησία, αλλά μόνο κατά τα μέσα του 3^{ου} αιώνα ο Ωριγένης ανέλαβε το κριτικό αυτό εγχείρημα με το τιτάνιο έργο του, τα Ε ξ α π λ ά, το οποίο φιλοπόνησε στην Καισάρεια της Παλαιστίνης κατά τα έτη 240-245».³⁴

Για τους ελληνιστές Ιουδαίους το κενό καλύφθηκε από τη νέα μετάφραση του Ακύλα, προσήλυτου από τη Σινώπη του Πόντου, που έγινε με την εξουσιοδότηση και υπό την καθοδήγηση του επιφανούς Ραββί Ακίβ.³⁵ Μια μετάφραση απόλυτα πιστή στο πρωτότυπο κείμενο. Το παράδειγμα του Ακύλα, ακολούθησαν αργότερα ο Θεοδοτίων και ο Σύμμαχος.

μεταφρασθεί πλήρως, ειμή μόνον στην Ελληνική γλώσσα»!³¹

Οι μετέπειτα παρεμβάσεις αντιγραφέων και οι μεταφραστικές αναθεωρήσεις επί του κειμένου των Εβδομήκοντα, γράφει ο Ίζιντορ Επστάιν, είχαν ως αποτέλεσμα την αποξένωση αυτού του κειμένου από την Ιουδαϊκή κοινωνία.³²

Οι γλωσσικές παρεμβάσεις προκάλεσαν πολλές εννοιολογικές παρεκβάσεις από την Διδασκαλία της Τορά. Πολλοί ραββίνοι υποχρεώθηκαν να αναθεωρήσουν, την αρχική ευμενή στάση τους απέναντι στη μετάφραση των Εβδομήκοντα. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση στην Πραγματεία Σοφρίμ - **מִרְפּוֹס**:

Η μετάφραση του Ακύλα:

Σύμφωνα με το Ταλμούδ ο Ακύλας παρουσίασε την μετάφραση του στον Ραμπί Ελιέζερ και τον Ραμπί Γεοσούα, οι οποίοι εξύμνησαν το έργο του παραπέμποντας στα λόγια του Ψαλμωδού [45:3]: «... **יְפִיטִי מִבְּנֵי אֲדָמָה, הַצֵּחַךְ בְּשִׁפְפוֹתַי**» - Συ είσαι ωραιότερος των υιών των ανθρώπων' εξεχύθη χάρις εις τα χείλη σου»!³⁶

Σύμφωνα με την Εκκλησιαστική Πατερική παράδοση, γράφει ο Δαμιανός Δοΐκος, ο Ακύλας ήταν συγγενής εξ αγχιστείας με τον αυτοκράτορα Αδριανό. Έζησε το πρώτο ήμισυ του 2^{ου} μ. Χ. αιώνα, και φιλοπόνησε το έργο του πιθανώς στην Παλαιστίνη, περί το 150 μ. Χ. « Η μετάφραση του Ακύλα, της οποίας αποσπάσματα μόνο σώζονται σήμερα, χαρακτηρίζεται για την κατά λέξη απόδοση του εβραϊκού κειμένου, στην οποία θυσιάζεται το ελληνικό γλωσσικό αίσθημα. Η μέχρι δουλικότητας όμως πιστή απόδοση του εβραϊκού πρωτοτύπου δεν οφείλεται σε αδυναμία χειρισμού της ελληνικής γλώσσας, αλλά στην προσπάθεια του μεταφραστή να προσέξει όχι τόσο την έκφραση αλλά την κατά λέξη απόδοση του εβραϊκού πρωτοτύπου. Η μετάφραση λοιπόν του Ακύλα, επειδή ακριβώς εφάρμοζε την κατά τους χρόνους εκείνους ραββινική πίστη για την κατά γράμμα θεοπνευστία της αγίας γραφής τους, εκτιμήθηκε όχι μόνο από τους Ιουδαίους, αλλά και από τους λόγιους χριστιανούς, όπως τον

Ωριγένη και τον Ιερώνυμο. Μέχρι το 1897 η μετάφραση του Ακύλα ήταν γνωστή μόνο από τους Πατέρες, τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς και από αποσπάσματα ... Στη γ κ ε ν ι ζ ά όμως του Καΐρου βρέθηκαν παλίμψηστα του 6^{ου} μ. Χ. αιώνα, που περιείχαν... τεμάχια από τη μετάφραση του Ακύλα στον Ησαΐα». ³⁷

Η μετάφραση του Θεοδοτίωνος:

Ο Θεοδοτίων υπήρξε Ιουδαίος προσήλυτος από την Έφεσο. Επιδόθηκε στη μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης στην ελληνική γλώσσα ή, μάλλον στην αναθεώρηση του κειμένου των Εβδομήκοντα με βάση το εβραϊκό, περί τα μέσα του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα. «Το έργο του Θεοδοτίωνος διατηρήθηκε αποσπασματικά στα Ε ξ α π λ ά ³⁸ του Ωριγένους και στον ελληνικό Δανιήλ, ο οποίος μάλιστα παραμέρισε τον Δανιήλ των Ο'... Χαρακτηριστικά της μεταφράσεως του Θεοδοτίωνος είναι η σύμπτωση της με το πρωτότυπο και η καλή απόδοση του κειμένου στην ελληνική, παρά την τάση του να διακόπτει τη μετάφραση με απλή μεταγραφή λέξεων και φράσεων.» ³⁹

Η μετάφραση του Συμμάχου:

«Ο Σύμμαχος σύμφωνα με την παράδοση ήταν Εβωνίτης, δηλαδή ιουδαίων Χριστιανός ή Σαμαρείτης, ο οποίος μεταστράφηκε στον Ιουδαϊσμό.

Στο μεταφραστικό του έργο που χρονολογείται περί το 200 μ. Χ. κατόρθωσε να συνδυάσει την πιστή απόδοση του εβραϊκού κειμένου με την κομψότητα του ελληνικού λόγου. Η μετάφραση του Συμμάχου, που διακρίνεται για το ύφος και την προσπάθεια του μεταφραστή να αποφύγει τους ανθρωπομορφισμούς, διατηρήθηκε αποσπασματικά στα Εξαπλά του Ωριγένους». ⁴⁰

Η απήχηση των Ελληνικών μεταφράσεων:

Η σπουδαιότητα και η απήχηση των Ελληνικών Βιβλικών Μεταφράσεων δεν υπήρξε μονοσήμαντη, αλλά αμφίδρομη και πολυδιάστατη. Η ευεργετική τους επιρροή αγκάλιασε τόσο τον Ιουδαϊκό όσο και τον Ελληνιστικό κόσμο.

Ο Μεθόδιος Φούγιας έγραψε: «Η ελληνιστική εποχή είναι η μεγάλη έξαρση του ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος υπήρξε καθοριστικός παράγοντας

στον προσανατολισμό των Εβραίων μετά τη βαβυλώνια αιχμαλωσία και την περσική κυριαρχία. Ένα μικρό και ασήμαντο κράτος, με λαό διεσπαρμένο, όπως γράφουν ο Ιώσηπος και ιδιαίτερα ο Φίλων, με μια θρησκεία αποκλειστική μόνο γι' αυτόν, αλλά και μια γλώσσα σκληρή και μονοκόμματη, απέβη ο εβραϊκός λαός κοσμοϊστορικός παράγοντας χάρη στην ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό. Με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, η οποία πήρε τη θέση της αραμαϊκής και της εβραϊκής, οι Ιουδαίοι μπόρεσαν να κάνουν κτήμα τους τον ελληνικό πολιτισμό. Αυτό οπωσδήποτε άλλαξε την προοπτική τους πάνω στα υπαρξιακά προβλήματα. Περισσότερο όμως αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι υπ' αυτές τις προϋποθέσεις κατέστησαν γνωστές τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις στον κόσμο. Δια των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, οι οποίες δεν έμειναν περιορισμένες εντός του μικρού γεωγραφικού χώρου, οι Εβραίοι εισήλθαν στην παγκόσμια ιστορία χάρη στις δυνατότητες που τους δόθηκαν από τον ελληνικό πολιτισμό. Με ένα λόγο, ο ελληνιστικός πολιτισμός έβγαλε τους εβραίους από την απομόνωση. Δεν είναι υπερβολή αν λεχθεί ότι περισσότερο από όλους τους λαούς με τους οποίους συναντήθηκε ο Μέγας Αλέξανδρος και οι διάδοχοι του εκείνοι που ωφελήθηκαν περισσότερο ήταν οι Ιουδαίοι.... Φυσικά, με την εξάπλωση των Ιουδαίων και την αφομοίωση τους με την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό, ωφελήθηκαν οι ίδιοι, αλλά συγχρόνως με το παραδοσιακό θρησκευτικό φορτίο τους ωφέλησαν θρησκευτικώς τον κόσμο με τον οποίο ήρθαν σε επαφή. [...] Η πρωτοτύπως συγγραφή βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης στην ελληνική γλώσσα ή μέρους αυτών κατά την ελληνιστική περίοδο είναι μεγάλης σημασίας. Ο ρόλος του ελληνισμού φαίνεται να είναι πολύ σημαντικότερος στη διαμόρφωση του χριστιανικού κινήματος, ιδιαίτερα όταν λάβει κανείς υπόψη του ότι και η μετάφραση των Ο' είναι έργο Ιουδαίων Πρεσβυτέρων που γνώριζαν σε εξαιρετικό βαθμό την ελληνική γλώσσα. Μπορεί η μετάφραση να έγινε για τους Ιουδαίους της Αλεξανδρείας, αλλά επέπρωτο να χρησιμοποιηθεί από όλο το χριστιανικό κόσμο. Σήμερα δεν μπορεί να νοηθεί μελέτη ή αναφορά στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη χωρίς τη γνώση της ελληνικής γλώσσας. Αλ-

λά και των δύο Διαθηκών τα Βιβλία γράφηκαν από Ιουδαίους και πάλι μεταφράστηκαν στην ελληνική από Ιουδαίους. [...] Η έξοδος των Ιουδαίων από τα σύνορα τους οφείλεται στην παρουσία των Ελλήνων στην Ιουδαία, όχι μόνο γιατί αύξησαν τη διασπορά τους, αλλά γιατί με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας έκαναν γνωστές στον έξω κόσμο τις πνευματικές τους αξίες»!⁴¹

Ο σύγχρονος Ιουδαίος μελετητής Μάξ Ντίμοντ εκτίμησε παρομοίως, ως απόλυτα θετική και ευεργετική την απήχηση των Βιβλικών μεταφράσεων:

« Στη σύγχρονη εποχή, ιστορικοί των πολιτισμών εξετάζουν και αναδεικνύουν την μεγάλη σύνθεση ιδεών που έχει συντελεστεί ανάμεσα στην Ελληνική και την Ιουδαϊκή σκέψη. Τα αποτυπώματα του ενός πολιτιστικού ρεύματος διακρίνονται με ευκρίνεια επί του άλλου. Ανακαλύφθηκαν έντονες Ιουδαϊκές επιρροές επί Ελληνιστικών φιλοσοφικών έργων και, ακραιφνείς Ελληνικές σκέψεις σε Ιουδαϊκά θεολογικά έργα. [...] Είδαμε πως, οι *Φαρισαίοι*, που αντιτάχθηκαν στον Ελληνιστικό πολιτισμό, που εναντιώθηκαν στον Ελληνικό τρόπο ζωής, τις συμπεριφορές, τα ήθη και τη θρησκεία που δίδασκε [...] υπήρξαν εκείνοι που ύψωσαν τη δάδα της Ιουδαϊκής σκέψης στα πέρατα της οικουμένης. Το φως αυτής της δάδας υπήρξε ακραιφνώς Ιουδαϊκό• όμως, η φλόγα που έκαιγε επάνω της ανάφθηκε από Έλληνες φιλοσόφους. [...]

Ο σημαντικότερος λόγος γι' αυτή τη σπουδαία σύνθεση Ιουδαϊκών και Ελληνικών ιδεών, Ιουδαϊκής θεολογίας και Ελληνικής φιλοσοφίας και λογοτεχνίας, υπήρξε ένα συγκεκριμένο βιβλίο, που συντάχθηκε από Ιουδαίους και προοριζόνταν να ασκήσει τεράστια επιρροή σε όλο τον Ελληνο - Ρωμαϊκό κόσμο. Ήταν η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης στα Ελληνικά, η μετάφραση των Εβδομήκοντα, που κατέστη σπουδαίο κομψοτέχνημα της Ελληνικής λογοτεχνίας. Ένα βιβλίο πρώτο σε πωλήσεις, που εισχώρησε σε περισσότερα παγανιστικά σπίτια απ' ότι σε Ιουδαϊκά. Περικλείει τον δυναμικό λόγο που διέδωσε την Ιουδαϊκή ανθρωπιστική διδασκαλία προς Έλληνες και Ρωμαίους. Όταν ο Παύλος ήρθε να κηρύξει προς Έλληνες και Ρωμαίους, δεν αναφέρθηκε σε ένα άγνωστο πιστεύω. Οι λαοί ήσαν ήδη ενήμεροι για την Παλαιά Διαθήκη»!⁴²

Ιουστινιανός Α'- Νεαρά 146

Οι μεταφράσεις των Ιουδαϊκών Ιερών Γραφών, έγιναν για την εξυπηρέτηση, πρωτίτως, των Ιουδαίων της Διασποράς, πολλοί από τους οποίους είχαν αποξενωθεί από την Εβραϊκή γλώσσα και είχαν αφομοιώσει τις γλώσσες των χωρών όπου ζούσαν. Ακόμη όμως και στις πλέον σκοτεινές περιόδους της ιστορίας τους, η θρησκευτική παράδοση, και το τελετουργικό της Συναγωγής, παρέμεινε στην αποκλειστική αρμοδιότητα των Ιουδαίων πιστών. Αυτή η παράδοση ανατράπηκε επί εποχής Ιουστινιανού Α' Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου *Φλάβιος Πέτρος Σαββάτιος Ιουστινιανός* [482 - 565], καινοτόμησε, θεσπίζοντας την υποχρεωτική χρησιμοποίηση συγκεκριμένων Ελληνικών μεταφράσεων στις λειτουργίες της Συναγωγής, και παρεμβαίνοντας ακόμη σε Ιουδαϊκά τελετουργικά και θρησκευτικά ζητήματα!

Ο Ιουστινιανός Α' φημίζεται για το νομοθετικό του έργο, με την σύνταξη της Ιουστινιάνειας Νομοθεσίας, την οποία συμπλήρωνε και προσάρμοζε μέσω νομοθετικών διαταγμάτων, Ν ε α ρ έ ς. Ο «*Ιουστινιάνειος Κώδιξ*» αντικατέστησε τον προγενέστερο Κώδικα του Θεοδοσίου Β'. Αποτελεί μια συστηματική συλλογή όλων των διατάξεων του Ρωμαϊκού Δικαίου, καταργώντας, ταυτόχρονα, όλες τις απηρχαιωμένες ή άχρηστες διατάξεις και, προσθέτοντας άλλες νεότερες.⁴³

Η Ιουστινιάνεια Νομοθεσία περιλαμβάνει αρκετές Νεαρές που αναφέρονται στους Ιουδαίους. Αυτές καθόρισαν με απόλυτη σαφήνεια τη θέση τους στη Βυζαντινή κοινωνία, για τα επόμενα 700 χρόνια. Απαγορεύονταν π. χ. στους Εβραίους να κατέχουν αιρετικούς ή παγανιστές δούλους που ασπάσθηκαν τον Χριστιανισμό ή, να καταθέτουν ως μάρτυρες εις βάρος Χριστιανών. Νεαρές που αφορούν τους Εβραίους είναι: η υπ' αριθ. 37 [535 κ. π.], η υπ' αριθ. 45 [537 κ. π.], η υπ' αριθ. 131 [545 κ. π.], και η υπ' αριθ. 146 [553 κ. π.].⁴⁴

Η Νεαρά 146 ξεφεύγει από τα στενά νομικά και πολιτικά πλαίσια. Υπεισέρχεται σε θρησκευτικά, τελετουργικά, και θεολογικά ζητήματα, που αφορούν αυστηρά το Ιουδαϊκό πιστεύω, και συνδέονται με το τελετουργικό της Συναγωγής!

Ο Αγγλικανός θεολόγος και ιστορικός Τζέιμς

Πάρκες παραθέτει το περιεχόμενο της Νεαρά -146, και αναλύει τους σκοπούς και τις επιδιώξεις αυτού του νομοθετήματος. Αφορμή για την πρωτοφανή αυτή παρέμβαση του Ιουστινιανού, σε τελετουργικά Ιουδαϊκά ζητήματα, υποστηρίζεται, υπήρξε η έκκληση που απηύθυνε ομάδα Ιουδαίων για αυτοκρατορική παρέμβαση, προς επίλυση μιας ενδοκοινοτικής διένεξης.

Παρότι εκείνη την εποχή είχε παγιωθεί στη Συναγωγή, η ανάγνωση της περικοπής από το Σέφερ Τορά να συνοδεύεται από Αραμαϊκή ή Ελληνική μετάφραση, υπήρχαν Ιουδαίοι που υποστήριζαν την χρησιμοποίηση μόνο της Εβραϊκής, την ώρα των θρησκευτικών λειτουργιών. Αυτή η ενδο-Ιουδαϊκή διένεξη, ήρθε προς διευθέτηση ενώπιον του Αυτοκράτορα, ο οποίος αποδέχτηκε το αίτημα αλλά, προχώρησε και στη θέσπιση κανόνων πολύ πέρα από το ζητούμενο. Επέβαλε δια νόμου την χρησιμοποίηση της Ελληνικής μεταφράσεως των Εβδομήκοντα ή, εκείνης του Ακύλα, ώστε να αποφεύγονται, όπως δηλώνεται, οι παρερμηνείες από τον σχολιασμό των Ιουδαίων υπομνηματιστών! Παράλληλα, απαγόρευσε την χρησιμοποίηση της Δευτέρωσης, δηλαδή της *Μισνά*,⁴⁵ προς επεξήγηση της Γραπτής Τορά! Η Μισνά, κατά την Ιουστινιάνειο αντίληψη, οδηγεί τους Ιουδαίους σε πλάνες και παρανοήσεις και, ως εκ τούτου, έπρεπε να απαγορευτεί από την δημόσια λατρεία και την κατήχηση των Ιουδαίων!

Ο Ιουστινιανός θεωρούσε τον εαυτόν του κριτή και φύλακα της Χριστιανικής Θρησκείας, όπως, άλλωστε, και κάθε άλλος Βυζαντινός αυτοκράτορας. Με την Νεαρά 146 αυτοπροσδιορίζεται παράλληλα, κριτής και ειδήμων της Ιουδαϊκής Θρησκείας και λατρείας! Απειλήσε τους Ιουδαίους που δεν πιστεύουν στην Κρίση, την Ανάσταση ή, στην Ύπαρξη των Αγγέλων, με εκδίωξη από τη χώρα και επίταξη της περιουσίας τους. Τους προέτρεψε να συλλογίζονται τα κείμενα των Γραφών, που αναγγέλλουν την έλευση του «παντοδύναμου Κυρίου και Σωτήρα Ιησού Χριστού»! Εφιστά δε την προσοχή των ιθυνόντων της Συναγωγής, για την εφαρμογή της Νεαρά και την αποτροπή τυχόν παρεκκλίσεων!⁴⁶

Ο Έλληνας ιστορικός Προκόπιος από την Καισάρεια, [γεννήθηκε περί το 500 κ. π.], στο έργο του:

«Το Ιστορικόν εν Βιβλίοις οκτώ» ή, απλώς «Ιστορικά», επικρίνει τον Ιουστινιανό για δεσποτική διακυβέρνηση.⁴⁷

Ο σύγχρονος ιστορικός Άντριου Σάρφ υποστηρίζει την ιστορικότητα του έργου του Προκοπίου, στο οποίο αφηγείται τους πολέμους του Ιουστινιανού κατά των Περσών [βιβλία 1-2], κατά των Βανδάλων [βιβλία 3-4], κατά των Γότθων [βιβλία 5-7]. Στο δε όγδοο βιβλίο, καταγράφει διάφορα γεγονότα που συνδέονται με την διακυβέρνηση του Ιουστινιανού, τον οποίο ο Προκόπιος χαρακτηρίζει «αναληθή και πανούργο».⁴⁸

Ο Καθηγητής Ζήσης Παπαδημητρίου σημειώνει την ιδιαίτερα σκληρή στάση του Ιουστινιανού, απέναντι στους Εβραίους:

«Απαγόρευσε στους Εβραίους (Σαμαρείτες) να κληροδοτούν την περιουσία τους σε μη χριστιανούς, να κατέχουν δημόσιες θέσεις, να αποκτούν τιμητικούς τίτλους και να διατηρούν χριστιανούς υπηρέτες. Αναφέρεται, χαρακτηριστικά, στη Νεαρά 146:

«Και δια τούτο θεσπίζομεν μη κληρονομείς αυτούς εκ διαθηκών ή τούτων χωρίς μηδέ πρεσβεία λαμβάνειν ή κατά δωρεάς τρόπον κομίζεσθαι πράγμα... μηδέ μην διαθήκης [εις] αυτούς γράφειν ή ληγάτα καταλιμπάνειν ή δωρείσθαι, πλην ει μη ορθόδοξοι είνεν και πίστει και έργοις οι ταύτα κελεύομεν...». Στόχος του Ιουστινιανού στην προκειμένη περίπτωση ήταν, δημιουργώντας προβλήματα στους Εβραίους, να ενισχύσει την προσέλευση στην ορθόδοξη πίστη των μη χριστιανών υπηκόων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας».⁴⁹

Ο Γιώργος Παμπούκης συνοψίζει τα πεπραγμένα της βασιλείας του Ιουστινιανού, 525-565 κ. π., και τη στάση του απέναντι στους Ιουδαίους, ως εξής:

« [...] δημιούργησε στους ιστορικούς πολλά ερωτηματικά αν τελικά υπήρξε επωφελής για το Βυζάντιο. Βέβαια κατέλειπε μια τεράστια σε έκταση αυτοκρατορία αλλά πολύ εξασθενημένη, κυριολεκτικά σε πήλινα πόδια. Υπάρχει σίγουρα στοιχείο μεγαλομανίας στην πολιτική του Ιουστινιανού ο οποίος προσπάθησε, αντίθετα προς κάθε ρεαλιστική πολιτική σκέψη, να αναστήσει την οικουμενικότητα του ρωμαϊκού κόσμου».

Για τη στάση του απέναντι στους Ιουδαίους, δη-

λώνει απερίφραστα: «Ο Ιουστινιανός ήταν ορκισμένος αντισημίτης»!⁵⁰

Ο Μητροπολίτης Μεθόδιος Φούγιας σημειώνει για τη στάση του Ιουστινιανού απέναντι στους Ιουδαίους, τα εξής:

«Με Νεαρά ο Ιουστινιανός ρύθμισε τις σχέσεις των Ιουδαίων με τους χριστιανούς αλλά εις βάρος των πρώτων. Γιατί στόχος του αυτοκράτορα ήταν η προσέλευση πάντων των μη ορθοδόξων χριστιανών υπηκόων του στην αληθινή χριστιανική πίστη. Μεταξύ τούτων ήταν και οι Ιουδαίοι, στους οποίους, όπως και στους Εθνικούς, απαγόρευσε να καταλείπουν δια δωρεάς ή διαθήκης την περιουσία τους σε μη χριστιανούς. Απαγόρευσε σ' αυτούς να καταλαμβάνουν δημόσιες θέσεις και να έχουν δούλους χριστιανούς».⁵¹

Ο ιστορικός Στήβεν Μπάουμαν υπογραμμίζει πως ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός δημιούργησε προηγούμενο, για όλους τους μετέπειτα αυτοκράτορες, για παρεμβάσεις στην κοινωνική και την θρησκευτική ζωή των Ιουδαίων. Νομοθέτησε για τον τρόπο μελέτης των θρησκευτικών τους κειμένων, την άσκηση των κοινωνικών τους δραστηριοτήτων, ακόμη και για το πιστεύω τους. Από αυτές τις θέσεις του Ιουστινιανού, μέχρι την ολική προγραφή της Ιουδαϊκής θρησκείας, που θέσπισαν μεταγενέστεροι αυτοκράτορες [και δικτάτορες], η απόσταση δεν ήταν μεγάλη!⁵²

Υποσημειώσεις:

1. Σπουδαία προσωπικότητα της μεταϊχμαλωσιακής περιόδου, συντάκτης και κεντρικός ήρωας του ομώνυμου Βιβλικού βιβλίου. Βλ. Ency. Judaica, τομ. 6:1104-1107. Επίσης, Η. Σαμπετάι «Ιουδαϊσμός, το Πιστεύω - οι Πηγές», σελ. 323-325.
2. Ταλμούδ Σουκά, 20 α. Αξιοσημείωτη είναι η διατύπωση «αλά: **הל** - ανέβηκε», για την περιγραφή της μετάβασης του Έσδρα στο Ισραήλ. Κατά την Ιουδαϊκή αντίληψη, η πόρευση από την «γκολά: **גול** - εξορία» [ή, διασπορά] προς τη Γη της Επαγγελίας του Θεού, καλείται «αλιγιά: **עליה** - ανάβαση», και υπονοεί την πνευματική ανάταση του ατόμου! Αντίθετα, η αναχώρηση από την Αγία Γη, καλείται «γεριντά: **ירידה** - κατάβαση», και υπονοεί τον πνευματικό υποβιβασμό του ατόμου!
3. Ταλμούδ Νενταρίμ, 37 β.
4. Ency. Judaica, τομ. 15:811.
5. Βλ. π.χ. Γένεσις, 31:47, τα Αραμαϊκά λόγια του Λάβαν: «*געקאר סאαντούτα: אקדושה יגר* και τα Εβραϊκά του Ιακώβ: «*גקאל εντ: עגל*», όπου αμφότερες οι εκφράσεις σημαίνουν «*σωρός μαρτυρίας*», και αναφέρονται στον όρκο συμφιλίωσης των δύο αντρών, μπροστά σε ένα σωρό λίθων, που

ανήγειραν από κοινού!

6. Ταλμούδ Μπεραχότ, 8α. Αυτή η πρακτική παγιώθηκε καθόλες τις μετέπειτα περιόδους, ως μια από τις σημαντικές ενασχολήσεις κάθε ευσεβούς Ιουδαίου το Σαμπάτ. Βλ. Σουλχάν Αρούχ - Όραχ Χάγιμ, 285:5.
7. Παναγιώτου Ι. Μπρατσιώτου, [Ομότιμου Καθηγητού Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών - Ακαδημαϊκού], «Εισαγωγή εις την Πάλαιαν Διαθήκην» - Ανατύπωση εκ της πρώτης εκδόσεως. Εν Αθήναις 1975, σελ. 598.
8. Μισνά Μεγκιλά, 4:4.
9. Πράξεις των Αποστόλων, 15:21, 13:14-15.
10. Φλαβίου Ιώσηπου [το πλήρες Εβραϊκό του όνομα είναι: **יהושע בן יוסי** - Γιοσέφ μπέν Ματατιάου] «Κατ' Απίωνος - Λόγος Β'», κεφ. 17: 175. Σε νεοελληνική μετάφραση του Κώστα Ι. Φριλίγγου [εκδ. Ιωάννου & Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήναι 1939], το παραπάνω απόσπασμα του Ιώσηπου έχει ως εξής: «Ούτε και την πρόφαση της άγνοιας την παρέλειψε, παρά πρόβαλε το νόμο ως την πιο ωραία και πιο αναγκαία διδασκαλία, που όχι μια, ούτε δυό, ούτε πολλές φορές ανάγκη να τον ακούνε, παρά κάθε βδομάδα, αφίνοντας τις άλλες δουλειές τους, πρόσταξε να συνάζονται και ν' ακούνε το νόμο και να τον μαθαίνουν λεπτομερέστατα απ' έσω. Πράμα που όλοι οι νομοθέτες φαίνεται πως το παραλείψανε»!
11. Κατά Μάρκον, 15:34. Βλ. επίσης, Κατά Ματθαίο, 27:46.
12. Ντανιέλ Ρόπς [Γάλλος Ιστορικός, Ακαδημαϊκός, 1901-1965] «Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού» εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1988, σελ. 320. [Ενδεικτικές παραπομπές για τις αναγραφόμενες Αραμαϊκές λέξεις: Κατά Μάρκον, 14:36. Πράξεις Αποστόλων, 1:19. Κατά Ιωάννην, 19:13. Κατά Ματθαίον, 27:33, 6:24].
13. Στοιχεία για την εν γένει Ταρκουμική γραμματεία βλ. Ency. Judaica, τομ. 4:841-850.
14. Ταλμούδ Γκιτίν, 56 β.
15. Αθανασίου Π. Χαστούπη «Πirké Αβώθ: **תובא יקרא** - Κεφάλαια Πατέρων» Θεσσαλονίκη 1961, σελ. 20: «Ο ραββάν Γαμαλιήλ ο Α' εγγονός του Χιλλέλ. Ο νομοδιδάσκαλος ούτος είναι γνωστός εις ημάς και εκ της Καινής Διαθήκης ως διδάσκαλος του αποστόλου Παύλου (Πραξ. 22:3) και συνετός αγορητής κατά την σύλληψιν των αποστόλων (Πραξ. 5:34 3ξ.). Δια τον χαρακτήρα και την μάθησιν αυτού κατέστη «τίμιος παντί τω λαώ» (αυτόθι) και υπήρξεν ο πρώτος εκ των επτά Ιουδαίων νομοδιδασκάλων εις τους οποίους απενεμήθη ο λίαν τιμητικός τίτλος *ραββάν* (= ο διδάσκαλος ημών)». Επιπλέον βιογραφικά στοιχεία για τον Ραμπάν Γκαμλιελ, Ency. Judaica, τομ. 7:295 -296.
16. Δαμιανού Αθ. Δόικου, [Καθηγητού Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], «Συνοπτική Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη», Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 121.
17. Ency. Judaica, τομ. 10:188.
18. Βλ. Ency. Judaica, τομ. 8:482-485. Αποκαλούμενος από σεβασμό «Χιλλέλ Αζακέν: **יקנה הל** - Χιλλέλ ο Πρεσβύτερος». Υπήρξε άνθρωπος μελίχιος, ταπεινόφρων, υπομονετικός. Δεν αγαπούσε απλώς την ειρήνη - «οέβ σαλώμ - **שלום**», αλλά επεδίωκε την εγκαθίδρυση της - «ροντέφ σαλώμ **שלום** **קריר**»! Επζητούσε την ειρήνη με όλους τους συνανθρώπους του, και εργάστηκε ακαταπόνητα να τους φέρει πλησίον της Τορά. Χαρακτηριστική είναι η στάση του απέναντι στην εριστική διάθεση υποψηφίου προσήλυτου, ο οποίος ζήτησε να του διδάξει όλη την Τορά όσο θα στέκονταν στο

- γίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Εγκυ. Π. Λ. Β. «Ελλάδα» τομ. Α' 53:165.
29. Ταλμούδ Μεγκιλά, 9 α.
30. Ταλμούδ Μεγκιλά 9 β.
31. Μεγκιλά, 1:11. Το Ιεροσολυμιτικό [ή. Παλαιστινιακό] Ταλμούδ αναδείχθηκε στις ακαδημίες που λειτουργούσαν, στο Έρετς Ισραήλ [π.χ. Καισάρεια, Σεπφώρις, Τιβεριάδα], σε αντιδιαστολή προς το πληρέστερο, και εγκυρότερο Βαβυλωνιακό Ταλμούδ, που αναπτύχθηκε στις Βαβυλωνιακές ακαδημίες [π.χ. Νεχαρδέα, Σούρα, Πομβεδίτα, Μεχόζα]. Βλ. Η. Σαμπετάι «Ιουδαϊσμός, το Πιστεύω - οι Πηγές», σελ. 350-351.
32. Isidore Epstein [Ραββίνος, Πανεπιστημιακός δάσκαλος, συντάκτης της περίφημης 18τομης Αγγλικής έκδοσης του Βαβυλωνιακού Ταλμούδ] "Judaism", Penguin Books, London 1973, σελ. 117.
33. Μασσέχετ Σοφρίμ, 1:7. Βλ. Ency. Judaica, vol. 15:763. Η Πραγματεία Σοφρίμ αποκαλείται «μικρή». [ή, μη - κανονική], διότι χρονολογείται από την μετά Ταλμουδική εποχή. Συντάχθηκε την περίοδο των Γκεονίμ, 6° περίπου αιώνα κ. π.
34. Δαμιανού Αθ. Δοίκου «Συνοπτική Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη», σελ. 132. Για την έννοια του όρου «Εξαπλά» 3λ. παρακάτω υποσημείωση 38.
35. Για την προσωπικότητα και το έργο του Ακίβα [Ακίμπα μπέν Γιουσέφ: **קוֹי בִּיבְיָע**, περ. 50-135 κ. π.], Εγκυ. Π. Λ. Β. τομ. 4:351-352. Επίσης, Ency. Judaica, vol. 2:488-492. Ο Αθανάσιος Π. Χαστούπης στο έργο του «Κεφάλαια Πατέρων» σελ. 45, σημειώνει για τον Ακίβα: «Εγεννήθη το 50 μ. Χ. και υπέστη μαρτυρικών θάνατον, ως εις των σπουδαιότερων υποστηρικτών της υπό την αρχηγίαν του *Βάρ Κοχβά* επαναστάσεως του 135 μ. Χ. Υπήρξε μαθητής κυρίου του ραββί Ιησού, υιού του Ανανίου, και του ραββί Ελιεζερ, υιού του Υρκανού, και έθεσε τας βάσεις της συστηματοποιήσεως του υλικού της προφορικής παραδόσεως του Νόμου».
36. Αναφέρεται στο Saul Lieberman "Greek in Jewish Palestine", σελ. 17-18. Ειδικά, ο Ραμπί Γεοσοάυ βοήθησε τον Ακύλα στο δύσκολο έργο του. Υπήρξε άκρως καλλιεργημένο άτομο με γνώσεις Ελληνικών, μαθηματικών και αστρολογίας. Βλ. Ency. Judaica, 10:280.
37. Δαμιανού Αθ. Δοίκου ο. π. σελ. 135. Κατά τον Επιφάνιο Ακύλας καλείται «πενθερίδης» (δηλ. γυναικάδελφος) του αυτοκράτορα Αδριανού. Ασπάσθηκε αρχικά τον Χριστιανισμό και μετέπειτα στράφηκε στον Ιουδαϊσμό. Βλ. Παναγιώτου Π. Μπρατσιώτου «Εισαγωγή εις την Πάλαιαν Διαθήκην», σελ. 584. Ενδιαφέροντα βιογραφικά στοιχεία για τον Ακύλα: Εγκυ. Π. Λ. Β., τομ. 4:688. «Γκενιζά: **הגניז**» σημαίνει «αποθήκη» και «αποθήκευση» αναφέρεται στον χώρο εναπόθεσης και φύλαξης φθαρμένων ιερών βιβλίων, θρησκευτικών γραφών ή, άλλων ιερών αντικειμένων, ώστε να μην έχουν την τύχη των κοινών απορριμμάτων. Ο χώρος της Γκενιζά βρισκονταν, συνήθως, δίπλα στη Συναγωγή. Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα ανακαλύφθηκε σε εσωτερικό χώρο της Συναγωγής «Μπέν Έζρα» στο Φοοτάτ [παλιό Κάιρο], η περίφημη Γκενιζά, απ' όπου ήρθαν στο φως μεγάλοι αριθμός αρχαίων και μεσαιωνικών Ιουδαϊκών κειμένων, συμπεριλαμβανομένων και αναρίθμητων αποσπασμάτων από τα Απόκρυφα Βιβλία. Βλ. Ency. Judaica, vol. 7:405.407.
38. Τα «Εξαπλά» είναι σπουδαίο έργο του Ωριγένους [περ. 185 - περ. 254], σημαντικού θεολόγου της αρχαίας ελληνικής Εκκλησίας, και μελετητή της Βίβλου. Παρουσιάζει έξι μεταφράσεις της Π. Δ. σε ισάριθμες παράλληλες στήλες: το εβραϊκό πρωτότυπο, το εβραϊκό με ελληνικούς χαρακτήρες, το κείμενο των Εβδομήντα, τις μεταφράσεις του Ακύλα, του Θεοδοτίου, και του Συμμάχου.
39. Δ. Αθ. Δοίκου ο. π. σελ. 136.
40. Δ. Αθ. Δοίκου ο. π. σελ. 136.
41. Μεθόδιος Γ. Φούγιας «Η Ελληνιστική Ιουδαϊκή Παράδοση», εκδ. Νέα Σύνορα - Λιβάνης, Αθήνα. 1995, σελ. 17-24.
42. Max Dimont "Jews, God and History" 1962, σελ. 17 - 23. Αξίζει να σημειώσουμε πως, όταν διαβάζουμε στην Καινή Διαθήκη ότι ο Παύλος: «Διαλέγετο λοιπόν εν τη συναγωγή [Αθηνών] μετά των Ιουδαίων, και μετά των θεοσεβών...», (Πράξεις Αποστόλων, 17:17), η Συναγωγή για την οποία γίνεται αναφορά είναι προφανώς των απογόνων της κατά τον Γεώργιο Δ. Κορομηλά, «Συναγωγής των Γεφυραίων». Βλ. άρθρο του, «Οι Εβραίοι στις αρχαίας Αθήνας», περιοδ. «Χρονικά», όργανο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, τεύχος 78, Ιούνιος 1985, σελ. 9-19.
- Τους Γεφυραίους αναφέρει πρώτος ο Ηρόδοτος: «Ηροδότου Ιστορία», Βιβλίο Ε', παρ. 57-61. Επίσης, ο Μαίρ Σ. Μαίση: «Η Ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας Χαλκίδας από το 586 π. Χ. έως το 2001 μ. Χ.», εκδ. Ι. Κ. Χαλκίδας 2013, σελ. 23-29, αναφέρει: Οι Γεφυραίοι ήσαν Εβραίοι στην καταγωγή και έφθασαν στον Ελλαδικό χώρο μαζί με τους Φοίνικες.
43. Εγκυ. Π. Λ. Β. τομ. 25:363.
44. Ency. Judaica, vol. 10:477-478.
45. Ency. Judaica, vol. 12:93-102. Εγκυ. Π. Λ. Β. τομ. 25:299-301. *Μισνά* κυριολεκτικά σημαίνει «διδασκαλία», και αναφέρεται στην αρχαιότερη κωδικοποίηση της προφορικής ερμηνείας της Πεντατευχικής Νομοθεσίας, από τον Ραμπί Γεουντά Ανασή, β' αιώνα κ. π.
46. James Parkes "The Conflict of the Church and the Synagogue", Philadelphia 1961, σελ. 246-255. Στις σελ. 392-393 παρατίθεται σε Αγγλική μετάφραση, το κείμενο της "Νεαρά - Novella 146".
47. Εγκυ. Π. Λ. Β. τομ. 43:651-652.
48. Andrew Sharf "Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade", London 1971, σελ. 23-25.
49. Ζήσης Δ. Παπαδημητρίου [Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης] «Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός - Εισαγωγή στο Φυλετικό Μίσος», Αθήνα 2000, σελ. 73-74.
50. Γ. Παμπούκης «Στην Τροχιά του Ενός Θεού», Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σελ. 277-278 και 330.
51. Μεθόδιος Γ. Φούγιας «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός», σελ. 165. Παρακάτω στη σελ. 190, παρατίθενται σχετικές απόψεις της Καθηγήτριας Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου από το έργο της, «Βυζαντινή Ιστορία» Α' σελ. 324-610, Αθήνα (1986): «Το χριστιανικών βασιλείων εις την ιουστινιανείον κωδικοποίησιν ακολουθεί σαφώς πολιτικήν διακρίσεως έναντι των Ιουδαίων. Ειδικοί φόροι πλήττον τον εβραϊκόν πληθυσμόν. Δεν επιτρέπεται η κατάταξις των Ιουδαίων εις τον στρατόν, η ανάληψις δημόσιας θέσεως ή τιμητικού τίτλου κ.λπ.».
52. Steven B. Bowman "The Jews of Byzantium", The University of Alabama Press 1985, 9-11.
- [Ο **Κ. Ηλίας Σαμπετάι** είναι Ραββίνος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας. Έργα του: «Η Περσά της Εβδομάδας», «Ιουδαϊσμός, το Πιστεύω - οι Πηγές»].

Σύντομη ιστορική αναδρομή

Της ΡΙΚΗΣ ΜΑΤΑΛΛΙΩΤΑΚΗ

Κατά την Μινωική περίοδο, η Κρήτη λόγω των γνωστών εμπορικών συναλλαγών της βρισκόταν σε διαρκή επαφή με λαούς της Ανατολικής Μεσογείου και φυσικά με τους Εβραίους. Το παλαιότερο εύρημα απόδειξης οργανωμένης παρουσίας στην Κρήτη χρονολογείται από το 142 π.Χ. και είναι μια εγκύκλιος που έστειλε η Ρωμαϊκή Σύγκλητος στην Αρχαία Γόρτυνα, μετά από αίτηση του Συμεών του Χασμοναίου, και η οποία αφορούσε ένα διακανονισμό υπέρ των Εβραίων.

Αργότερα, στους πρώτους χριστιανικούς και μεταχριστιανικούς χρόνους, συναντάται μεγάλη πληθυσμιακή κινητικότητα μεταξύ Ιουδαίας και Κρήτης, ενώ ο φιλόσοφος Φίλων ο Αλεξανδρεύς αναφέρει το νησί σαν μια χώρα όπου συναντά κανείς πολλούς Εβραίους. Παράλληλα επίσης αρκετές αναφορές της Καινής Διαθήκης μαρτυρούν την ύπαρξη Κρητών στην Ιερουσαλήμ. Σε επιστολές του Αποστόλου Παύλου προς τον Επίσκοπο Κρήτης Τίτο, διαβάζουμε υποδείξεις του πρώτου για την στρατηγική πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει ο δεύτερος, ούτως ώστε να μην έλθει αντιμετώπος με την εύρωστη εβραϊκή παροικία για τις ιδεολογικές αντιθέσεις τους. Αυτό αποδεικνύει πως υπήρχαν πλέον οργανωμένες εβραϊκές κοινότητες στην Κρήτη μια και μετά την κατάληψη της Παλαιστίνης από τους Πτολεμαίους πολλοί Εβραίοι είχαν καταφύγει στην Μεγαλόνησο, όπως συνέβη κι αργότερα, τότε που η Ιερουσαλήμ καταστράφηκε από τους Ρωμαίους.

Κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, οι Ιουδαϊκές κοινότητες απελπισμένες από τους διωγμούς του αυτοκράτορα Θεοδοσίου του Β' μετονομάζονται σε εβραϊκές. Εκείνη την περίοδο οι Εβραίοι της Κρήτης εγκαθίστανται κυρίως στην ενδοχώρα του νησιού και κατά την πλειοψηφία τους είναι αγρότες, οι οποίοι κατοικούν νοτιοκεντρικά στην πεδιάδα της Γόρτυνας.

Κατά την περίοδο της Αραβικής κατοχής του νησιού και την οικοδόμηση του Χάνδακα, (Ηράκλειο) διαπιστώνεται μια μετακίνηση των περισσοτέρων Εβραίων στο αναπτυσσόμενο λιμάνι της καινούργιας πόλης κι αυτό γιατί οι ουσιαστικές οικονομικές δραστηριότητες μεταφέρθηκαν από νότια στα βόρεια.

Κατ' αυτό τον τρόπο όταν οι Βυζαντινοί επανέκτησαν την Κρήτη το 961 μ. Χ. βρήκαν στον Χάνδακα μια πλήρως οργανωμένη εβραϊκή κοινότητα που φρόντισαν όμως να την υποβαθμίσουν στέλνοντάς την σε μία απόκεντρη περιοχή κοντά στον κόλπο του Δερματά, όπου και σήμερα ακόμα ακούγεται ως η «Οβριακή».

Επί Ενετοκρατίας, μέσα από περιγραφές της πόλης από ξένους περιηγητές και πληροφορίες από έγγραφα της εποχής, οι Εβραίοι πλήρωναν από 2-3 χιλιάδες υπέρπυρα εις την κυβέρνηση, ιδιαιτέρως δε υποβάλλοντο σε υποχρεωτικές εισφορές για οχυρωματικά έργα της πόλης και για άλλες έκτακτες ανάγκες. Αποτελούν την ενδιάμεση τάξη μεταξύ του Ελληνικού στοιχείου και των φεουδαρχών Ευγενών και δεν έχουν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και της συμμετοχής σε δημόσια αξιώματα, ασκούν όμως με σχετική ελευθερία τα επαγγέλματα του εμπορομεσίτη, του γιατρού, του δικηγόρου, του τελωνειακού, του τοκογλύφου, του βυρσοδέψη, του λαξέμπορα, του ράφτη και του υποδηματοποιού.

Τα περισσότερα όμως στοιχεία συμφωνούν στο γεγονός ότι η οικονομική τους ακμή οφείλεται στον τοκισμό. Κατά το τέλος του 14ου αιώνα οι Εβραίοι της πόλης, περί τους 800, έχουν όχι μόνο συγκεντρώσει μεγάλα αποθέματα ρευστού, έχουν δεσμεύσει αξιόλογες περιουσίες ευγενών, αλλά στον Χάνδακα δεν έχουν μείνει ούτε καν τρεις φεουδάρχες Ενετοί οι οποίοι να μην οφείλουν στους Εβραίους. Μπροστά σε αυτό το κοινωνικό πρό-

Εβραίοι του Χάνδακα

βλημα (που έφτασε έως του σημείου να δημιουργήσει δεινό ζήτημα χρεών, αφού κι αυτή ακόμα η ίδια η διοίκηση σε ταμειακές αδυναμίες δανειζόταν από τους Εβραίους με τόκο υπέρογκο) κατηρτίσθη επιτροπή η οποία άρχισε να ερευνά και να εξετάζει το θέμα. Μη έχοντας όμως που αλλού να καταφύγουν προς επίλυσίν του οι δόγηδες της Βενετίας, κατέφυγαν στο θρησκευτικό αίσθημα των υποτελών τους με αφορμή μερικά αρνιά που βρέθηκαν σταυρωμένα έξω από την Εβραϊκή. Η πράξης αυτή χαρακτηρίστηκε ως ύβρις κατά της χριστιανικής πίστης, απεδόθη στους Εβραίους κι έτσι Καθολικοί και Ορθόδοξοι επιχείρησαν να λυντσάρουν τους «βέβηλους» χωρίς φυσικά, ούτε από έρευνες, ούτε από ανακρίσεις να μπορούν να αποδώσουν σ' αυτούς το ελάχιστο συγκεκριμένο ενοχοποιητικό στοιχείο. Οπότε κατά πάσα πιθανότητα το γεγονός είχε σκηνοθετηθεί, αφού κατέφθασαν Βενετοί στρατιώτες για να προστατεύσουν υποτίθεται τους Εβραίους με αντάλλαγμα φυσικά την παραγραφή των χρεών των συμπατριωτών τους.

Κατά τη διάρκεια όμως της Τούρκικης κατοχής, οι οικονομικές δραστηριότητες των Εβραίων συρρικνώνονται καθώς μεγαλώνουν οι εχθροπραξίες μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Οι συνθήκες ζωής των Εβραίων όμως παρ' όλα αυτά βελτιώνονται μια κι ο Σουλτάνος σκεπτόμενος έξυπνα καλοδέχτηκε όλους τους εκδιωγμένους Εβραίους της Ιβηρικής χερσονήσου, αφού στο πρόσωπό τους διέκρινε την πλούσια οικονομική εμπειρία που θα του πλάτυνε το δίκτυο των εμπορικών επαφών του στη Δύση από τη μια κι από την άλλη γιατί η μουσουλμανική θρησκεία δεν είχε ποτέ έντονες

αντιπαραθέσεις με την Ιουδαϊκή. Στις αρχές του 20ου αιώνα, τα επαγγέλματα που ασκούν οι Εβραίοι είναι αυτό του εμπορίου, του βιοτέχνη και του εργάτη, ενώ παράλληλα τώρα υπάρχει και μια μικρή μερίδα που εργάζεται στο δημόσιο μια και ο Βενιζέλος με τον Ευρωπαϊκό προσανατολισμό του υποστήριξε το Εβραϊκό στοιχείο όλης της Ελλάδος.

Σήμερα όμως, δεν έχει ακόμα ξεκαθαρισθεί, με ποιο τρόπο χάθηκαν οι τελευταίοι Εβραίοι της Κρήτης από τα Γερμανικά στρατεύματα στις 7 Ιουνίου 1944, ενώ τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η εβραϊκή παροικία του νησιού αριθμούσε περί τα 400 άτομα. Το μόνο γνωστό είναι πως το πρωινό της 20ης Μαΐου παραδίδεται σε κάθε εβραϊκό σπίτι διαταγή η οποία καλεί σε αναχώρηση εντός 46 λεπτών κάθε ατόμου εβραϊκής

Souvenir de Crète
Bonne et heureuse année 1902
2,100
Édition P. A. Pavalari, La Canée

φυλής ενώ την νύχτα της ίδιας μέρας στο Ηράκλειο συλλαμβάνονται 26 Εβραίοι που μεταφέρονται στο στρατόπεδο της Αγίας και κρατούνται έως και στις 3 Ιουνίου. Στις 7 Ιουνίου 340 Εβραίοι, 48 Έλληνες και 112 Ιταλοί αντάρτες επιβιβάζονται βίαια στο φορτηγό ατμόπλοιο «Τάναϊς» κι χάνονται στο βυθό της θάλασσας.

[Από το περιοδικό **Κρήτη Press**, αρ. φ. 56, 19-25 Απριλίου 2007.

Σημειώνεται ότι ο αριθμός των αιχμαλώτων Εβραίων, Ελλήνων, Ιταλών αντιστασιακών που χάθηκαν με το «Τάναϊς» διαφέρει από συγγραφέα σε συγγραφέα. Το βέβαιο είναι ότι χάθηκε ολόκληρος ο εβραϊκός πληθυσμός του νησιού, που ζούσε κυρίως στα Χανιά.

Για την Ισραηλιτική Κοινότητα Κρήτης έχουν δημοσιευθεί άρθρα στο περιοδικό μας τ. 39/αφιέρωμα, 59/σελ. 7, 63, 68/42, 75/5, 90/6, 101/αφιέρωμα, 102/23, 110/6, 117/αφιέρωμα, 121/15, 129/αφιέρωμα, 132/16, 148/11, 155/8, 162/11, 171/21, 178/17, 215/23, 218/4 και 223/αφιέρωμα].

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΒΡΑΪΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 2006 – 2013

Επιμέλεια: ΡΑΦΑΗΛ Α. ΦΡΕΖΗ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Το 2006 το ΚΙΣΕ εξέδωσε την Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία των ετών 1716 – 2005, που είχαν εκπονήσει ο αείμνηστος **Σώζων Θωμόπουλος** και ο κ. **Ραφαήλ Φρεζής**, η οποία περιελάμβανε 1.106 τίτλους.

Είχαν προηγηθεί οι εξής εκδόσεις: α) Βιβλιογραφία για εβραϊκά θέματα, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 1985, β) Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία (Αυτοτελείς εκδόσεις 1716 – 1985) του Σ. Θωμόπουλου, 1987, με 522 τίτλους και γ) Επανεκδοση της προηγούμενης το 1989.

Οι παραπάνω εκδόσεις έχουν εξαντληθεί από μακρού, συνέχειά τους δε αποτελεί η ανά χείρας νεώτερη καταγραφή της βιβλιογραφίας.

Η παρούσα έκδοση περιλαμβάνει τίτλους των βιβλίων της περιόδου 2006 – 2013 κατά τη σειρά της ελληνικής και της αγγλικής αλφαβήτου.

Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος αναγνωρίζει και τιμά την επί σειρά πολλών ετών επιμέλεια του κ. Ραφαήλ Φρεζή στη συνειδητή παρακολούθηση και καταγραφή των συγκεκριμένων εκδόσεων. Η Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία, όπως αποδείχτηκε από την υποδοχή των προηγούμενων εκδόσεων, αποτελεί ουσιαστική συμβολή στη γενική ελληνική βιβλιογραφία. Ως σημαντικό, λοιπόν, όργανο έρευνας παραδίδεται στην επιστημονική κοινότητα, στους ερευνητές και στους βιβλιόφιλους της Ελλάδας.

Βενιαμίν Αλμπάλας

Πρόεδρος

Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Αγγελόπουλος, Κωνσταντίνος, *Τρίγωνο σκαληνό: Ιστορική συγκριτική προσέγγιση εβραϊσμού, ελληνισμού, χριστιανισμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2008. - 246σ. 21x14εκ./Μελέτη.

Aly, Götz, *Το λαϊκό κράτος του Χίτλερ: Ληστεία, φυλετικός πόλεμος και εθνικοσοσιαλισμός, μετάφραση Νίκος Δεληβοριάς*, Αθήνα: Κέδρος, 2009. - 518σ. 23x15εκ./Ιστορική μελέτη.

Albertz, Rainer, *Ιστορία της θρησκείας του Ισραήλ κατά τους χρόνους της Παλαιάς Διαθήκης, μετάφραση Πολυξένη Αντωνοπούλου*, Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2006. - 907σ. 25x17εκ./Θρησκεία.

Améry, Jean, *Πέρα από την ενοχή και την εξιλέωση: Απόπειρες ενός εκμηδενισμένου να υπερβεί το ανυπέρβλητο, μετάφραση Γιάννης Καλιφατίδης*, Αθήνα: Άγρα, 2010. - 275σ. 21x14εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.

Anglada, Maria Àngels, *Το βιολί του Άουσβιτς, μετάφραση Κλαί-*

ρη Σωτηριάδου, Αθήνα: Κονιδάρης, 2009. - 188σ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.

Αγγελοπούλου, Άννα, (επιμέλεια), *Σεφαραδίτικα παραμύθια των Βαλκανίων*. Ανθολόγηση Cynthia Crews, μτφ. Σάρρα Μπενβενίστε. Αθήνα. Εκδ. «Απόπειρα», 2013 σελ. 403.

Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη, *Το ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007. - 237σ. · 21x14εκ./Ολοκαύτωμα.

Αντέλμ, Ρομπέρ, *Το ανθρώπινο είδος, μετάφραση Τερέζα Βεκιαρέλλη*, Σάρα Μπενβενίστε, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008. - 478σ. 21x14εκ./Στρατόπεδο.

Άπελφελντ, Άαρν, *Μπάντενχαϊμ 1939*, μετάφραση Μάγκυ Κοέν, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008. - 180σ. · 21x14εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.

- Άπελφελντ, Άαρν**, *Ιστορία μιας ζωής*, μετάφραση Μάγκυ Κοέν, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007. - 256σ. 21x14εκ./Αναμνήσεις-Ισραήλ.
- Απότας, Κομνηνός**, *Θρησκευτικές Κοινότητες της Καβάλας 1850-1950*, Καβάλα: Έκδοση Ιστορικού Αρχείου Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, 2006. - 284σ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Άρεντ, Χάννα**, *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ: Μια έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, μετάφραση Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2009. - 255σ. 24x17εκ./Πόλεμος-Ολοκαύτωμα.
- Αρώνες, Ερρίκος**, *Ζακ Μεναχέμ*, Αθήνα: Φερενίκη, 2012. - 136σ. 24x17εκ./Αναμνήσεις από Στρατόπεδα.
- Achcar, Gilbert**, *Η επίθεση των 33 ημερών: Ο πόλεμος του Ισραήλ κατά της Χεζμπολά στο Λίβανο και οι συνέπειές του*, μετάφραση Σίσου Βωβού, Αθήνα: Πολύτροπον, 2007. - 124σ. 21x14εκ./Ισραήλ.
- Βαρών - Βασάρ, Οντέτ**, *Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης: Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2012. - 230σ. 24x17εκ./Διωγμός.
- Βαρών - Βασάρ, Οντέτ**, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς: Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009. - 564σ. 24x17εκ./Μαρτυρίες.
- Venezia, Shlomo**, *Sonderkommando: Μέσα από την κόλαση των θαλάμων αερίων*, μετάφραση Κυριακή Χρα, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2008 - 287σ. 21x14εκ./Αναμνήσεις από Στρατόπεδα.
- Wieviorka, Annette**, *Άουσβιτς: 60 χρόνια μετά*, μετάφραση Σάμης Ταμπώχ, επίμετρο Ρίκα Μπενβενίστε, Αθήνα: Πόλις, 2006. - 309σ. · 21x14εκ./Ολοκαύτωμα.
- Wieviorka, Annette**, *Το Άουσβιτς, όπως το εξήγησα στην κόρη μου*, μετάφραση Κορίνα Δευτεραίου, Αθήνα: Πόλις, 2013. - 95σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.
- Βίζελ, Ελί**, *Ο καιρός των ξεριζωμένων*, μετάφραση Γιώργος Ξενάριος, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2006. - 402σ. · 21x14εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.
- Βίζελ Ελί**, *Η νύχτα*, μετάφραση Γιώργος Ξενάριος, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007. - 166σ. · 20x13εκ./Αναμνήσεις-Ολοκαύτωμα.
- Βογιατζόπουλος, Δήμος**, *Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Ξάνθη: Σπανίδης, 2008. - 544σ. · 24x17εκ./Διωγμός.
- Γαλανάκη, Ρέα**, *Φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2009. - 270σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία.
- Γιοέλ, Μείρ**, *Οι αναμνήσεις του γιατρού Μ. Γιοέλ*, μετάφραση Ρένα Μόλχο, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2012. - 164σ. 21x14εκ./Αυτοβιογραφία.
- Γκαμπάι - Ταζάρτες, Ρίτα**, *Εβραίοι φιλόσοφοι του Μεσαίωνα*, Αθήνα: Διώνη, 2008. - 161σ. · 21x14εκ./Εβραϊσμός.
- Γκαμπάι - Ταζάρτες, Ρίτα**, *Βασικό λεξικό λατινο-ελληνικό, ελληνικο-λατινο*, Αθήνα: Διώνη, 2008. - 322σ. 20x13εκ./Λεξικά.
- Γκαμπάι - Ταζάρτες, Ρίτα**, *Καμπαλά*, Αθήνα: Διώνη, 2011. - 141σ. 21x14εκ./Ιουδαϊσμός.
- Goldensohn, Leon**, *Νυρεμβέργη: Το ψυχγράφημα των ανθρώπων που αιματοκύλησαν τον κόσμο*, μετάφραση Αθανάσιος Ζάβαλος, Αθήνα: Κέδρος, 2006. - 663σ. 23x15εκ./Πόλεμος-Ολοκαύτωμα.
- Γκόλντχιλ, Σάϊμον**, *Ο ναός της Ιερουσαλήμ: Η ιστορία του ιερού τόπου χριστιανών, μουσουλμάνων και εβραίων*, μετάφραση Θεοδόσης Κοντάκης, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006. - 211σ. 24x15εκ./Ιστορία-Θρησκεία.
- Γκουρ, Μπάτια**, *Φόνος στο κιμπούτς*, μετάφραση Κωνσταντίνος Παπαδάκης, Αθήνα: Πόλις, 2011. - 463σ. 21x14εκ./Ισραηλινή Λογοτεχνία.
- Greilsammer, Ilan**, *Ο σιωνισμός: Τι γνωρίζω;*, μετάφραση Ευαγγελία Χιώτη, Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2008. - 143σ. 18x12εκ./Μελέτη-Εβραϊσμός.
- Γκρίνπεργκ, Νατάν**, *Ντοκουμέντα*, μετάφραση: Νικολέτα Ράλτσεβα, εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια: Βασίλης Ριτζαλέος, χορηγός Βίκτ. Βενουζίου, Κομοτηνή: Εκδόσεις Παρατηρητής της Θράκης, 2013, - 349σ. 24x17εκ./Διωγμός Εβραίων της Θράκης από τους Βουλγάρους.
- Γκρόσμαν, Νταβίντ**, *Στο τέλος της γης*, μετάφραση Λουίζα Μιζάν, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2011. - 755σ. 21x14εκ./Ισραήλ-Λογοτεχνία.
- Δαββέτας, Νίκος**, *Η Εβραία νύφη*, Αθήνα: Κέδρος, 2009. - 231σ. 20x14εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.
- Δέρβη, Λουκία**, *Ομπρέλες στον ουρανό*, Αθήνα: Μελάι, 2009. - 96σ. 18x13εκ./Λογοτεχνία.
- Δραγούμης, Θάνος**, *Σφαγείο Σαλονίκης*, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. - 366σ. 21x14εκ./Κατοχή-Διωγμός.
- Έκο, Ουμπέρτο**, *Το κοιμητήριο της Πράγας*, μετάφραση Έφη Καλλιφατίδη, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. - 567σ./Ιστορικό μυθιστόρημα.
- Ελιγιά, Γιωσέφ**, *Άπαντα. Η ζωή και το έργο του. Τόμος Α΄: Ποιήματα, Μεταφράσεις*, επιμέλεια Λέων Α. Ναρ, τόμος Α΄, Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2009. - 401σ. · 21x14εκ./Λογοτεχνική Ανθολογία.
- Ελιγιά, Γιωσέφ**, *Άπαντα. Πεζά κείμενα και μεταφράσεις πεζών. Εβραϊκά εγκυκλοπαιδικά λήμματα*, επιμέλεια Λέων Α. Ναρ, Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2009. - 476σ. · 21x14εκ./Λογοτεχνική Ανθολογία.
- Ζάικος, Νικόλαος**, *Διεθνές δίκαιο και συνεργασία με τον εχθρό. Η νομική φύση των κυβερνήσεων «ανδρείκελων» του Β΄ Πα-*

γκοσμίου Πολέμου από την άποψη του διεθνούς δικαίου, Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ., 2006. - 148σ. 21x14εκ./Μελέτη.

Ziegler, Jean, *Η Ελβετία, ο χρυσός και οι νεκροί*, μετάφραση Μελέτης Η. Μελετόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007. - 422σ. · 21x14εκ./Ολοκαύτωμα.

Θεολόγου, Κώστας, *Χώρος και μνήμη: Θεσσαλονίκη 15ος-20ός αι.: Από τις παραδοσιακές κοινότητες στην αστική νεωτερικότητα / Κώστας Θεολόγου*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2008. - 301σ. · 26x21εκ./Εβραίοι Θεσσαλονίκης.

Θωμόπουλος, Σώζων, – Φρεζής, Ραφαήλ, *Ελληνική εβραϊκή βιβλιογραφία 1716 - 2005*, 4η έκδοση, Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 2006, 143σ. 21x14εκ./Βιβλιογραφικός Οδηγός.

Ιγνατίου, Σταύρος, *Ισραήλ. Το έθνος, η χώρα και ο λαός του Θεού*, Αθήνα: Χριστιανικό Κέντρο Αθηνών, 2009/Μελέτη.

Inbar, Efraim, *Ο Ράμπιν και η ισραηλινή εθνική ασφάλεια*, μετάφραση Ιωάννης Μάζης, Δέσποινα Φώλα, Μπέλλα Καπόν, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2010. - 447σ. 21x14εκ./Ισραήλ.

Ιντζέμπελης, Ελπιδοφόρος, *Κάποτε στην Άρτα*, Αθήνα: Στοχαστής, 2011/Εβραίοι Άρτας.

Ιντζέμπελης, Ελπιδοφόρος, *Άρτα 1881-1941. Στοιχεία για την εβραϊκή κοινότητα της πόλης και το διωγμό*, Αθήνα: Παρασκήνιο, 2010/ Εβραϊκή Κοινότητα Άρτας.

Ισχάκης, Χαΐμ-Βίκτωρ, *Σαμπάτ Σαλόμ ου Μεβοράχ. Οι προσευχές του Σαββάτου*, Ανάτυπο, 2011, 50σ./Θρησκευτικά βιβλία.

Ιωάννου, Β., - Πίστας, Ε., - Σαλιέλ, Σ., (επιμ.), *Ο Μωρίς της "Τέχνης" και της τέχνης: Μνήμη Μωρίς Σαλιέλ*, Θεσσαλονίκη: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), 2008. - 168σ./Βιογραφία.

Κάκις, Φρέντερικ, *Η κληρονομιά του θάρρους*, μετάφραση Πέλλα Σπυροπούλου, Αθήνα: Ζαχαρόπουλος Σ. Ι., 2007. - 367σ. 21x14εκ./Διωγμός-Αντίσταση.

Kabbalah Center International, *Zohar*, μετάφραση Ηλέκτρας Βούλγαρη στην Αγγλική με εισαγωγή στην Ελληνική, Λονδίνο: Zeev Zoberman, 2011. - 1825σ./Θρησκεία.

Κατράνης, Αλέξανδρος Κ., *Η Μέση Ανατολή στη δίνη των «νέων πολέμων»: Ο πόλεμος των 34 ημερών μεταξύ Ισραήλ και Hezbollah*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2013. - 350σ. 24x17εκ./Ισραήλ.

Kertész, Imre, *Το μυθιστόρημα ενός ανθρώπου δίχως πεπρωμένο*, μετάφραση Γιώτα Λαγουδάκου, 2η έκδ., Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2010. - 224σ. 21x13εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.

Kershaw, Ian, *Ο Χίτλερ, οι Γερμανοί και η τελική λύση*, μετάφραση Ουρανία Παπακωνσταντοπούλου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011. - 500σ. 24x17εκ./Μελέτη για το Ολοκαύτωμα.

Κλιάφα, Μαρούλα, *Μια μπαλάντα για τη Ρεβέκκα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2011. - 237σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία-Διωγμός.

Κλιάφα, Μαρούλα, *Η επιχειρηματικότητα στα Τρίκαλα: 1881-1960: Μια παραγνωρισμένη ιστορία*, Τρίκαλα: Εκδόσεις Degiorgio, 2010. - 240σ. 24x17εκ./Αναφορά και σε εβραϊκών συμφερόντων Τράπεζες.

Klüger, Ruth, *Άρνηση μαρτυρίας: Βιέννη, Άουσβιτς, Νέα Υόρκη*, μετάφραση Σοφία Γεωργοπούλου, Αθήνα: Θεμέλιο, 2008. - 318σ. 21x14εκ./Ολοκαύτωμα.

Κοέν, Ζοζέφ, *Πως βίωσα τον ναζισμό*, Αθήνα: Αρμός, 2013, 128σ. 25x17εκ./Μαρτυρία.

Κοέν-Ζανκά, Ιρέν, *Το δέντρο βλέπει*, μετάφραση Μαρίζα Ντεκάστρο, Καλαμάτα: Κόκκινο, 2012. - 32σ. 31x21εκ./Η ιστορία της Άννας Φρανκ για παιδιά.

Κονέ, Ρούλα, - Κονέ, Λουίζα, *Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες. Μικρές αγαπημένες πατρίδες*, Βόλος: Αυτοέκδοση, 2006, 168σ./Ελληνικός Εβραϊσμός.

Koren, Yehuda, *Οι 7 νάνοι του Άουσβιτς*, μετάφραση Φλώρα Μίτση, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πηγή, 2012. - 386σ. 21x14εκ./Ολοκαύτωμα.

Κούνιο - Αμαρίλιο, Έρικα, *50 χρόνια μετά... Αναμνήσεις μιας Θεσσαλονικιώτισσας Εβραίας*, επιμέλεια Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Θεσσαλονίκη: Ιανός, 2006, 204σ. 21x14εκ./Αναμνήσεις.

Λάμψα, Καρίνα, - Σιμπή, Ιακώβ, *Η διάσωση: Η σιωπή του κόσμου, η αντίσταση στα γκέτο και τα στρατόπεδα, οι Έλληνες Εβραίοι στα χρόνια της Κατοχής*, Αθήνα: Καπόν, 2012. - 431σ. 21x15εκ./Διωγμός.

Λάππα - Κόντου, Δέσποινα, *Σ' όποια γλώσσα κι αν το πεις... Αληθινή ιστορία*, Αθήνα: Διόπτρα, 2010. - 303σ. 21x14εκ./Πόλεμος-Κατοχή.

Λάσκερ - Σούλλερ, Έλζε, *Εβραϊκές μπαλάντες*, μετάφραση Εύη Μαυρομάτη, Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2008. - 107σ. 18x12εκ./Εβραϊκή Ποίηση.

Laskier, Rutka, *Το ημερολόγιο της Rutka: Η συγκλονιστική μαρτυρία της «πολωνέζας Άννας Φρανκ»: Ιανουάριος - Απρίλιος 1943*, μετάφραση Γιώργος Πάντσιος, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2010. - 93σ. 19x14εκ./Βιογραφία.

Lacoue - Labarthe, Philippe, *Ο μύθος του ναζισμού*, μετάφραση Βίκτωρ Καμχής, επιμέλεια Σταύρος Ζουμπούλακης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008. - 74σ. 21x14εκ./Μελέτη.

Levi, Primo, *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μετάφραση Χαρά Σαρλικιώτη. - 2η έκδ., Αθήνα: Άγρα, 2009. - 275σ. 21x14εκ./Ολοκαύτωμα.

Levy, Marc, *Τα παιδιά της ελευθερίας*, μετάφραση Τζένη Κωνστα-

ντίνου, Αθήνα: Modern Times, 2010. - 318σ. 23x15εκ./Εβραϊκή Λογοτεχνία.

Λιάτα, Ευτυχία Δ., *Η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού: Η «συκοφαντία για το αίμα» του 1891*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2006. - 255σ. 24x17εκ./Ελληνικός Εβραϊσμός-Αντισημιτισμός.

Λιόλιος, Γιώργος, *Σκιές της πόλης: Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*, Αθήνα: Ευρασία, 2008. - 513σ. 24x17εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.

Λιόλιος, Γιώργος, *Ίχνη εβραϊκής παρουσίας στη Σίφνο*, Αθήνα: Ευρασία, 2007. - 130σ. 21x14εκ./Ιστορική Μελέτη.

Littell, Jonathan, *Ευμενίδες*, μετάφραση Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, 2007. - 955σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία-Ολοκαύτωμα.

Lowndes, Isaac, *Λεξικόν εβραϊκόν - νεοελληνικόν της Παλαιάς Διαθήκης*, μετάφραση Ιακώβ Αράρ, Αθήνα: Το Ανώγειο, 2010. - 1026σ. 29x21εκ./Λεξικά.

Μαγκλιβέρας, Κωνσταντίνος, *Το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων για τις λεηλασίες κατά την ναζιστική κατοχή της Ελλάδος: Η περίπτωση του νομισματικού χρυσού των Εβραίων*, Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 2009. - 157σ. 24x17εκ./Μελέτη.

Mazower, Mark, *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ: Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, μετάφραση Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009. - 726σ. 24x17εκ./Ιστορία.

Μαϊμονίδης (Μωσέ μπεν Μαϊμόν), *Το βιβλίο της γνώσης*, μετάφραση Ρίτα Γκαμπάι - Ταζάρτες, Αθήνα: Διώνη, 2006. - 297σ. 21x14εκ./Ιουδαϊσμός.

Μαΐσης, Μείρ, *Η ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας Χαλκίδας από το 586 π.Χ. ως το 2001 μ.Χ.*, Εκδ. Ι. Κοιν. Χαλκίδας 2013 Χαλκίδα, σελ. 469/Εβρ. Κοιν. Ελλάδος-ιστορία.

Μάτσας, Μιχαήλ Ναούμ, *Μαρτυρίες μαρτύρων: Ο αφανισμός μιας κοινότητας: Ονομαστικός κατάλογος*, Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2009. - 117σ. 19x20εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.

Μέκος, Ζαφείριος Κ., *Μουσουλμάνοι, Αρμένιοι και Εβραίοι συμπολίτες μου Κομοτηναίοι*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ., 2008. - 233σ. 22x24εκ./Εβραϊκή Κοινότητα.

Μελέτη, Κυριακή, *Η παρουσία των Εβραίων στις ελληνικές πόλεις της β' περιόδου του Αποστόλου Παύλου: Αρχαιολογική και ιστορική προσέγγιση. Σχέση με το ελληνικό πολιτικό πολιτιστικό και θρησκευτικό περιβάλλον*, Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 2009. - 238σ. 24x17εκ./Ιστορία.

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Μνημεία και Μνήμες - The Holocaust of the Greek Jewry. Monuments and Memories*, Αθήνα Ιανου-

άριος 2006 (1^η έκδοση δίγλωσση, ελληνικά-αγγλικά), Κείμενα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος (ΚΙΣΕ). Εβραϊκή Νεολαία Ελλάδος, Αλέξιος Μενεξιάδης. Μετάφραση στα αγγλικά: Ελεάννα Αντώνογλου, Ρεβέκα Καμχή, Καθ Ελνίνα-Sutton. Εκδ. ΚΙΣΕ & Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 334 σ. 30x23 εκ., τόμος-λευκωμα με CD-ROM. 2^η έκδοση ελληνικά, Αθήνα 2007, 200 σ. 30x21 εκ./ Ιστορία Ελληνικών Ισραηλιτικών Κοινοτήτων - Ολοκαύτωμα.

Mendelsohn, Daniel, *Χαμένοι: Αναζητώντας έξι από τα έξι εκατομμύρια*, μετάφραση Μαργαρίτα Ζαχαριάδου, Αθήνα: Πόλις, 2010. - 583σ. 24x17εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.

Μιζάν, Ισαάκ (Ραββίνος), σε συνεργασία με τους **Σάκη Νεγρίν, Δαβίδ Μωυσή και Μίκο Ναάρ**, *Η διήγηση του Πέσαχ*, Αθήνα: Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών, 2008. - 103σ./Εικονογραφημένη Αγκαντά/Ιουδαϊσμός.

Μιζάν, Ισαάκ (Ραββίνος), *Η λειτουργία της Νειλά*, μετάφραση Ι.Μιζάν-Δαβίδ Μωυσής, Αθήνα: Αυτοέκδοση, 2012. - 77σ./Ιουδαϊσμός.

Mearsheimer, John, - Walt, Stephen, *Το ισραηλιτικό λόμπι και η πολιτική των Η.Π.Α.*, μετάφραση Μαριάννα Δεσούπη, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2006. - 109σ. 21x14εκ./Ανάλυση.

Μόλχο, Ρένα, - Χαστάογλου-Μαρτινίδη, Βίλμα, *Η ιστορία και τα αξιοθέατα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Μια περιήγηση*, Αθήνα: Λυκαβηττός, 2011. - 101σ. 21x14εκ./Εβραίοι Θεσσαλονίκης.

Μόλχου - Καπούανο, Υβόννη, *Ιωάννα Μαρινοπούλου: Αναμνήσεις*, Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2006. - 239σ. 21x14εκ./Αναμνήσεις-Διωγμός.

Μόρδος, Σαμουήλ, *Οι Εβραίοι της Ζακύνθου. Χρονικό πέντε αιώνων*, Αθήνα: Αυτοέκδοση, 2012. - 399σ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.

Morin, Edgar, *Ο νεωτερικός κόσμος και το εβραϊκό ζήτημα*, μετάφραση Σάββας Μιχαήλ, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2007. - 288σ. 21x14εκ./Δοκίμιο.

Morin, Edgar, *Ο Βιντάλ και οι δικοί του: Από τη Θεσσαλονίκη στο Παρίσι*, μετάφραση Αλέξανδρος Δάγκας, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2011. - 472σ./Βιογραφικό Δοκίμιο.

Μπαϊλής, Πάνος, - Βαρσάνο, Σάμμου, *Σαουλίκο*, Ιωάννινα: Ισνάφι, 2012. - 205σ. 21x14εκ./Διωγμός.

Μπενβενίστε-Άλβο, Μάρη, *Μνήμες της ζωής μου*, Θεσσαλονίκη: Θερμαϊκός, 2010. - 88σ. 18x13εκ./Αυτοβιογραφία.

Berr, Hélène, *Ημερολόγιο 1942-1944*, μετάφραση Αλίκη Κεραμίδα, Αθήνα: Πόλις, 2009. - 331σ. 21x14εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.

Μπεργκ, Γιεχουντά, *Η δύναμη της Καμπαλά. Τεχνολογία για την ψυχή*, μετάφραση Δημήτρης Κουτσούκης, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2009. - 269σ. 21x14εκ./Θρησκεία.

- Bowman, Steven**, *Η αντίσταση των Εβραίων στην κατοχική Ελλάδα*, μετάφραση Ισαάκ Μπενμαγιόρ, Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 2012. - 191σ. /Κατοχή-Αντίσταση.
- Μπορν, Σαμ**, *Οι ενάρετοι*, μετάφραση Έφη Τσιρώνη, Αθήνα: Ψυχογιός, 2007. - 492σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.
- Μωϋσής, Ασσέρ**, *Προσευχολόγιο της ημέρας εξιλασμού*, Αθήνα: Αυτοέκδοση, 2008.- 685σ.
- Μωϋσής, Ασσέρ**, *Κληροδότημα*, επιμέλεια Ραφαήλ Μωυσής, Αθήνα: έκδοση Ρ. Μωυσή, 2011, 214σ./Ελληνικός Εβραϊσμός.
- Μωϋσής, Εσδράς**, *Ολοκαύτωμα. Άγνωστες πτυχές*, Λάρισα: έκδοση Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας, 2006, 116σ./Διάφορα δημοσιεύματα για το Ολοκαύτωμα.
- Ναρ, Αλβέρτος**, *Επιπόλιος επί πόλεως: Πεζά κείμενα 1998-2003*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2007. - 434σ. 21x14εκ./Ελληνική Εβραϊκή Λογοτεχνία.
- Ναρ, Λέων**, *Οι ισραηλίτες βουλευτές στο ελληνικό κοινοβούλιο: 1915 – 1936*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2011. - 142σ. 24x17εκ./Ελληνικός Εβραϊσμός.
- Ναρ, Λέων**, *Θεσσαλονίκη 1912-2012. Το μέλλον του παρελθόντος*. Εκδ. «Καπόν» Αθήνα 2011, σελ. 168/Λεύκωμα.
- Νάχμαν, Ευτυχία**, *Χρονικό της WIZO-ANIV. Κίνηση γυναικών μειδανικά*, Αθήνα: Έκδοση Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, 2007.- 297σ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Οζ, Αμός**, *Το μαύρο κουτί*, μετάφραση Ιακώβ Σιμπή, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2010. - 301σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία-Ισραήλ.
- Οζ, Αμός**, *Εικόνες από τη ζωή στο χωριό*, μετάφραση Λουίζα Μιζάν, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2013. - 186σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία-Ισραήλ.
- Οζ, Αμός**, *Η νύχτα του συγγραφέα*, μετάφραση Λουίζα Μιζάν, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2008. - 183σ. 22x13εκ./Λογοτεχνία-Ισραήλ.
- Οζ, Αμός**, *Η τέλεια γαλήνη*, μετάφραση Λουίζα Μιζάν, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2007. - 513σ. 22x13εκ./Λογοτεχνία-Ισραήλ.
- Οζ, Αμός**, *Ο Μιχαέλ μου*, μετάφραση Χρυσούλα Παπαδοπούλου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2006. - 318σ. 22x13εκ./Λογοτεχνία-Ισραήλ.
- Οζ, Αμός**, *Εικόνες από τη ζωή στο χωριό*. Μτφ. Λουίζα Μιζάν. Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2013, σελ. 186/Ισραηλινή λογοτεχνία.
- Ουζιέλ – Μπλούμενταλ Ρίνα**, *Οικογένεια Μεβοράχ*, μετάφραση Ιακώβ Σιμπή, Αθήνα: Εξάντας, 2009. - 428σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία.
- Παπαγιαννόπουλος, Απόστολος**, *Θεσσαλονίκη ... εν θερμώ: Ο συγκλονιστικός 20ός αιώνας της πόλης. Α' τόμος: 19ος αιώνας, Βαλκανικοί πόλεμοι, Απελευθέρωση, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, Μεσοπόλεμος*, Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης Παιδεία, 2008. - 704σ. 24x17εκ./Εβραίοι Θεσσαλονίκης.
- Παπαγιαννόπουλος, Απόστολος**, *Θεσσαλονίκη ... εν θερμώ: Ο συγκλονιστικός 20ός αιώνας της πόλης. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Εμφύλιος: Ανασυγκρότηση: Πολιτική κρίση*, Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης Παιδεία, 2009. 719σ. 24x17εκ./Εβραίοι Θεσσαλονίκης.
- Παπαϊωάννου, Απόστολος**, *Οι εβραϊκές συνοικίες των Ιωαννίνων: Ιστορία, πολεοδομία, αρχιτεκτονική*, Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 2007. - 70σ. 22x25εκ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Παπακωνσταντίνου, Γιώργος**, *Θαρσίς. Η μυστηριώδης βιβλική θαλασσοκράτειρα*, Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση, 2012, 156σ./Εβραϊκή Κοινότητα Χαλκίδας.
- Παπαστρατής, Θρασύβουλος**, *Οι Εβραίοι της Καβάλας: Προσεγγίσεις μιας μεγάλης ιστορίας*, Αθήνα: Συλλογές, 2010. - 38σ. 21x14εκ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Παπαστρατής, Θρασύβουλος**, *Στάχτες και δάκρυα στη λίμνη... Ιστορία των Εβραίων της Καστοριάς*, Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, 2010. - 100σ. 21x14εκ./Ολοκαύτωμα-Εβραϊκές Κοινότητες.
- Παπαστρατής, Θρασύβουλος**, *Από την Γκιουμουλτζίνα στην Τρεμπλίνκα: Ιστορία των Εβραίων της Κομοτηνής*, Ξάνθη: Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης (ΠΑΚΕΘΡΑ), 2009.
- Ραπε, Ιλν**, *Η ιστορία της σύγχρονης Παλαιστίνης*, μετάφραση Μαρία - Αριάδνη Αλαβάνου, Αθήνα: Κέδρος, 2007. - 447σ. 22x15εκ./Ισραήλ.
- Postone, Moishe**, *Οι ιστορικοί και το ολοκαύτωμα*, μετάφραση Αχιλλέας Φωτάκης, επιμέλεια Σάββας Μιχαήλ, Ιωάννινα: Ιονάφι, 2006. - 74σ. 20x14εκ./Ολοκαύτωμα.
- Rees, Laurence**, *Άουσβιτς: Οι Ναζί και η «τελική λύση»*, μετάφραση Κωνσταντίνος Κρίσης, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2006. - 359σ. 24x17εκ./Ολοκαύτωμα.
- Ριτζαλέος, Βασίλης**, «Η δημογραφική εξέλιξη της Εβραϊκής κοινότητας Δράμας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι την καπνική κρίση», στο *Η Δράμα και η περιοχή της: Ιστορία και πολιτισμός, Πρακτικά Δ' επιστημονικής συνάντησης*, Δράμα 16-19 Μαΐου 2002, Δράμα: Δημοτική Επιχείρηση Κοινωνικής Πολιτιστικής και Τουριστικής Ανάπτυξης Δήμου Δράμας, 2006. - 717σ. 24x17εκ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Richman, Sophia**, *Ένας λύκος στη σοφίτα: Η κληρονομιά ενός κρυμμένου παιδιού κατά το Ολοκαύτωμα*, μετάφραση Μάνια Μαράτου, Μαρία Σόλμαν, Αθήνα: Τυπωθήτω, 2007. - 334σ. 22x16εκ./Διωγμός.
- Rose Jacqueline**, *Το ζήτημα του σιωνισμού*, μετάφραση Κων.Κολιόπουλος, Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2006.-235σ. 14x21εκ./Εβραϊκή Ιστορία.
- Rosnay, Tatiana de**, *Το κλειδί της Σάρας*, μετάφραση Κώστια Κοντολέων, Αθήνα: Ψυχογιός, 2007. - 433σ. 21x14εκ./Μυθιστόρημα-Διωγμός.

- Russell of Liverpool, Edward Frederick Langley Russell, Baron**, *Η μάστιγα του ναζισμού: Τα εγκλήματα πολέμου του Γ' Ράιχ 1939-1945*, μετάφραση Γεωργία Δημητροπούλου, Αθήνα: Ιωλκός, 2007. - 350σ. 23x15εκ./Πόλεμος-Ολοκαύτωμα.
- Ρούσσο, Ισαάκ, Ζακύνος**. *Ο τελευταίος των Σερρών*, Ισραήλ: Αυτοέκδοση, 2010, 77σ./αυτοβιογραφία.
- Ρωμανός, Γιώργος, Γιούντιν**: *Μια γυναίκα από τη Θεσσαλονίκη*, Αθήνα: Άγκυρα, 2012. - 411σ. 21x14εκ./Μυθιστόρημα.
- Σαΐας - Μαγρίζου, Βεατρίκη**, *Το βραχιόλι της φωτιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2006. - 255σ. 22x13εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.
- Σαμπετάι, Ηλίας**, (Ραββίνος), *Ιουδαϊσμός. Το πιστεύω, οι πηγές, Λάρισα*: Αυτοέκδοση, 2011, 397σ./Εβραϊκή Θρησκεία.
- Sansal, Boualem**, *Ο Γερμανός μπουζαχεντίν ή Το ημερολόγιο των αδελφών Σίλλερ*, μετάφραση Ευγενία Γραμματικοπούλου, Αθήνα: Πόλις, 2010. - 302σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία-Ολοκαύτωμα.
- Σαρτρ, Ζαν-Πωλ**, *Στοχασμοί για το εβραϊκό ζήτημα*, μετάφραση Αθανάσιος Σαμαρτζής, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2006. - 175σ. 21x14εκ./Μελέτη.
- Σαχάκ, Ισραήλ**, *Εβραϊκή θρησκεία, εβραϊκή Ιστορία. Το βάρος τριών χιλιετιών*, μετάφραση Κατερίνα Φαμελιάδου, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2008. - 253σ./Εβραϊκή Θρησκεία.
- Sem - Sandberg, Steve**, *Οι απόκληροι*, μετάφραση Γρηγόρης Κονδύλης. - 1η έκδ. - Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011. - 726σ. 21x14εκ./Ολοκαύτωμα (Χρονικό του Γκέτο του Λοτζ).
- Shephard, Ben**, *Μετά την αυγή: Η απελευθέρωση του στρατοπέδου Μπέργκεν - Μπέλσεν από τα βρετανικά στρατεύματα το 1945*, μετάφραση Αθανάσιος Ζάβαλος, Αθήνα: Κέδρος, 2006. - 320σ. 23x15εκ./Ολοκαύτωμα.
- Σεφικά, Ανδρέας**, *Αναμνήσεις μιας ζωής και ενός κόσμου*, επιμέλεια Σοφία Πακαλίδου, Θεσσαλονίκη: Ιανός, 2010. - 184σ. 24x17εκ./Αναμνήσεις-Κατοχή-Διωγμός.
- Σεφικά-Καμχή, Νέλλη**, *Αναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΗΥ BRAZIL, 2007. - 141σ./Αυτοβιογραφία.
- Σιμπή, Ιακώβ, - Λάμψα, Καρίνα**, *Η ζωή απ' την αρχή: Η μετανάστευση των Ελλήνων Εβραίων στην Παλαιστίνη (1945-1948)*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010. - 400σ. 24x17εκ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Σίνγκερ, Ισαάκ Μπασέβις**, *Ο Σπινόζα της Οδού Αγοράς*, μετάφραση Άννα Περιστέρη, Αθήνα: Μαΐστρος, 2007. - 279σ. 20x14εκ./Εβραϊκή Λογοτεχνία.
- Σινουέ, Gilbert**, *Ταξίδι χωρίς επιστροφή*, μετάφραση Βασιλική Κοκκίνου, Αθήνα: Ψυχογιός, 2007. - 397σ. 21x14εκ./Διωγμός (το ταξίδι του πλοίου *St. Louis* το 1939).
- Σινουέ, Gilbert**, *Η κραυγή της πέτρας*, μετάφραση Βασιλική Κοκκίνου, Αθήνα: Ψυχογιός, 2013. - 480σ. 21x14εκ./Μυθιστόρημα-Ισραήλ.
- Σινουέ, Gilbert**, *Η πνοή του γιασεμιού*, μετάφραση Βασιλική Κοκκίνου, Αθήνα: Ψυχογιός, 2012. - 570σ. 21x14εκ./Ισραήλ.
- Σκουρτής, Ιωάννης, - Καλέσης, Αλέξανδρος**, «Η οικονομική συμβολή μελών της εβραϊκής Κοινότητας Λάρισας σε διεθνή κινητοποίηση ομοθρήσκων τους (1931)», στο *Πρακτικά του 14' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου 28-30 Μαΐου 2010*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γιαχούδη, 2011. - 384σ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Schminck - Gustavus, Christoph U.**, *Μνήμες κατοχής: Ιταλοί και Γερμανοί στα Γιάννενα και η καταστροφή της Εβραϊκής κοινότητας*, μετάφραση Αλκιβιάδης Νέττας, Σοφία Γεωργαλίδη, Άννα Παντίδη, Θανάσης Παντίδης, Ιωάννινα: Ισνάφι, 2008. - 453σ. 21x13εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.
- Σούρλας, Γεώργιος**, *Έρμαν Σπήρερ. Εθνικός ευεργέτης*, Βόλος: Εκδόσεις Ταχυδρόμος, 2011, 116σ./Ιστορική αφήγηση για το ρόλο του Σπήρερ στη διάσωση Ελλήνων της Μ.Ασίας και τη μετέπειτα αρωγή του.
- Σούσης, Μάριος**, *Καλή αντάμωση φιλιά εις τα παιδιά*, Αθήνα: Turangalila books, 2013. - 470σ. 24x17εκ./Κατοχή-Διωγμός.
- Σπυρόπουλος, Γεώργιος**, *Μέση Ανατολή, Αραβο-ισραηλινή διένεξη*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2011. - 522σ. 21x14εκ./Ισραήλ.
- Σταματοπούλου, Ειρήνη**, *Θεολογία και μυστικισμός στον σύγχρονο αμερικανικό κινηματογράφο: Εβραίοι σκηνοθέτες*, Αθήνα: Αιγόκερως, 2011. - 238σ. 24x17εκ./Εβραϊσμός.
- Στασινοπούλου-Φρυζή, Άρτεμις**, *Έρις-έρως, Αίμα-Άμμος. Μια Ιστορία, μια ζωή για το Μαρδοχαίο Φριζή*, Αθήνα: Κούριερ, 2006. - 271σ./Ιστορικό μυθιστόρημα.
- Stoltzfus, Nathan**, *Η αντίσταση της καρδιάς: Οι μικτοί γάμοι και η διαμαρτυρία της Ροζενστράσσε στη ναζιστική Γερμανία*, μετάφραση Μαρία Αβαρισσιώτη, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2010. - 450σ. 24x17εκ./Διωγμός.
- Στυλιανού, Στέλιος**, *Για ποιον είναι τα δάκρυα, Σιμόνη;*, Αθήνα: Modern Times, 2006. - 368σ. 23x15εκ./Λογοτεχνία Ολοκαυτώματος.
- Συλλογικό έργο**, *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, επιμέλεια Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006. - 481σ. 24x17εκ./Ο ελληνικός Εβραϊσμός.
- Συλλογικό έργο**, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 - 1974: Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες: Εισαγωγικά κείμενα Α - Δ*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Γιού-

λα Κουτσοπανάγου, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2008. - 542σ.30x21εκ./ Εβραϊκός Τύπος (συμπεριλαμβάνεται).

Συλλογικό έργο, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 - 1974: Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες: Ε - Κ*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2008. - 688σ. 30x21εκ./ Εβραϊκός Τύπος (συμπεριλαμβάνεται).

Συλλογικό έργο, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 - 1974: Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες: Λ - Π*, επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2008. - 598σ. 30x21εκ./ Εβραϊκός Τύπος (συμπεριλαμβάνεται).

Συλλογικό έργο, *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 - 1974: Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες, επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2008. - 584σ. 30x21εκ./Εβραϊκός Τύπος (συμπεριλαμβάνεται).*

Συλλογικό έργο, *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια*, επιμέλεια Νίκος Μαραντζίδης, Στράτος Δορδανάς, Νίκος Ζάικος, Γιώργος Αντωνίου, μετάφραση Γιώργος Χρηστίδης, Νίκος Μαραντζίδης, Βάιος Καλογρηάς, Σπύρος Κακουριώτης, Τζέκης Μπενμαγιόρ, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2011. - 672σ./Ολοκαύτωμα.

Συλλογικό έργο, *Νέοι στη δίνη της κατοχικής Ελλάδας: Ο διωγμός και το ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943 - 1944*, επιμέλεια Αριέλλα Ασέρ, Οντέτ Βαρών - Βασάρ, Steven Bowman, Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος (με την υποστήριξη της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς), 2008. - 151σ. 29x21εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.

Συλλογικό έργο, *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο: Ένα εκπαιδευτικό ερευνητικό πρόγραμμα για μαθητές δημοτικού, γυμνασίου, λυκείου*, επιμέλεια σειράς Γιώργος Κόκκινος, Αθήνα: Ταξιδευτής, 2007. - 331σ. 25x15εκ./Ολοκαύτωμα.

Συλλογικό έργο, *Διδάσκοντας για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα*, Πρακτικά Σεμιναρίου για Εκπαιδευτικούς, Αθήνα 19-20 Οκτωβρίου 2006, Αθήνα: Έκδοση του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, 2007.- 124σ./Πρακτικά.

Συλλογικό έργο, *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*, επιμέλεια Άννα Λαμπροπούλου, Κώστας Τσικνάνκης, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2008. - 253σ. 24x17εκ./Ιστορία Ελληνικού Εβραϊσμού.

Συλλογικό έργο, *Εβραϊκές γειτονίες της Ελλάδος*, Αθήνα: Έκδοση Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, 2008.- 56σ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.

Συλλογικό έργο, *Άουσβιτς, το γεγονός και η μνήμη του: Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας*, επιμέλεια Άλκης Ρήγος, Βασιλική Γεωργιάδου, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2007. - 165σ. 24x17εκ./Μελέτη-Ολοκαύτωμα.

Συλλογικό έργο, *Ο πόλεμος των 6 ημερών: Η σαρωτική νίκη του Ισραήλ επί των Αράβων (1967)*, Αθήνα: Γνώμων Εκδοτική, 2012. - 90σ. 28x21εκ./Ισραήλ.

Συλλογικό έργο, *Sylvia Άουσβιτς, Μπίρκεναου, Μάϊντανεκ*, επιμέλεια κειμένων: Βίκτωρ Κοέν, Ηρακλής Παπαϊωάννου, Ιάσων Χανδρινός, φωτογραφίες: Βίκτωρ Κοέν, Αθήνα: Έκδοση Ελληνικού Κέντρου Φωτογραφίας, 2010.- 61σ. 16.2 x 23.7 εκ./Αναμνήσεις-Ολοκαύτωμα.

Συλλογικό έργο, *Η εποχή της σύγχυσης: Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, επιμέλεια Γιώργος Αντωνίου, Νίκος Μαραντζίδης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008. - 583σ. 23x15εκ./Ιστοριογραφικά κείμενα.(Περιέχει κείμενο της Ο. Βαρών-Βασάρ).

Συλλογικό έργο, *Η Θεσσαλονίκη των περιηγητών 1430-1930: Επιλογές κειμένων και μαρτυριών*, μετάφραση Αλέξανδρος Γρηγορίου, Ευάγγελος Χεκίμογλου, Αθήνα: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Μίλητος, 2008. - 243σ. 28x27εκ./Μαρτυρίες για τον Εβραϊσμό της Θεσσαλονίκης.

Συλλογικό έργο, *Αθέατες όψεις της ιστορίας: Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, επιμέλεια Δέσποινα Παπαδημητρίου, Σεραφείμ Σεφεριάδης, Αθήνα: Ασίνη, 2012. - 472σ. 24x17εκ./Περιέχει και κείμενα για τους Έλληνες Εβραίους.

Ταγκιέφ, Πιέρ-Αντρέ, *Ο μύθος των «σοφών της Σιών»: Από τη «Διεθνή εβραϊκή συνωμοσία» στην «Παγκόσμια σιωνιστική επιβουλή»*, μετάφραση Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Αθήνα: Πόλις, 2006. - 283σ. 21x14εκ./Μελέτη.

Taguieff, Pierre - André, *Τι είναι αντισημιτισμός;*, μετάφραση Αναστασία Ηλιαδέλη, Ανδρέας Πανταζόπουλος, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011. - 87σ. 21x14εκ./Μελέτη.

Τζέικομπσον, Χάουαρντ, *Η περίπτωση Φίνκλερ*, μετάφραση Ίκαρος Μπαμπασάκης, Αθήνα: Ψυχογιός, 2011. - 442σ. 21x14εκ./Εβραϊκή λογοτεχνία.

Τομαή, Φωτεινή, *Έλληνες στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου*, μετάφραση Αλεξάνδρα Αποστολίδου, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009. - 191σ. 30x21εκ./Ολοκαύτωμα.

Τομαή, Φωτεινή (επιμ.), *Αναπαραστάσεις του πολέμου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, Υπουργείο Εξωτερικών. Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου, 2006. - 287σ. 24x17εκ./Ολοκαύτωμα.

Τόπη-Λαδιά, Χρυσούλα, *Μετσοβίτικα Ανάλεκτα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2006,/Διωγμός.

- Τουσίנסκα, Αγκάτα**, *Βιέρα Γκραν: Η κατηγορούμενη*, μετάφραση Θωμάς Σκάσης, Αθήνα: Καπόν, 2011. - 350σ. 21x15εκ./Γκέτο Βαρσοβίας-Διωγμός.
- Τσινικόπουλος, Δημήτρης**, *Βίβλος, ένα βιβλίο επαναστατικό: 10+4 πρωτοποριακές και ριζοσπαστικές ιδέες*, επιμέλεια Γιώργος Στάμκος, Θεσσαλονίκη: Άγνωστο, 2010. - 199σ. 21x14εκ./Δοκίμιο-Θρησκεία.
- Churchill, Randolph S.**, *Ο Πόλεμος των Έξι Ημερών: Ο αραβοϊσραηλινός πόλεμος (5-10 Ιουνίου 1967)*, μετάφραση Γιάννης Καστανάρας, Αθήνα: Γκοβόστης, 2009. - 255σ. 23x15εκ./Ισραήλ.
- Φαναριώτης, Παναγιώτης**, *Η Ελλάδα στις φλόγες του πολέμου 1940-1944: Η ελληνική εποποιία και η συμβολή της στη διάμρφωση των εξελίξεων κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε., 2012. - 719σ. 24x17εκ./Αναφορά στην Κατοχή και το Διωγμό.
- Φίλων ο Αλεξανδρεύς**, *Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός. Εσσαίοι και θεραπευτές*, μετάφραση Σταύρος Γκιργκένης, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Ζήτρος, 2006. - 350σ. 18x12εκ./Ιστορική Μελέτη.
- Φλάννερνυ, Έντουαρντ**, *Η αγωνία των Εβραίων: 2.300 χρόνια αντισημιτισμού*, επιμέλεια Βασίλης Τομανάς, μετάφραση Μιχαήλ Κατρίτσης, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2006. - 360σ. 23x16εκ./Ιστορία Αντισημιτισμού.
- Fleming, Katherine E**, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων*, μετάφραση Νίκος Γάσπαρης, Αθήνα: Οδυσσέας, 2009. - 367σ. 21x14εκ./Ελληνικός Εβραϊσμός.
- Frank, Anne**, *Το ημερολόγιο της Άννας Φρανκ*, μετάφραση Γιάννης Γ. Θωμόπουλος, Αθήνα: Μίνωας, 2006. - 320σ. 21x14εκ./Βιογραφία.
- Frankl, Viktor E.**, *Το νόημα της ζωής*, μετάφραση Γιώργος - Ίκαρος Μπαμπασάκης, Αθήνα: Ψυχογιός, 2010. - 251σ. 21x14εκ./Μελέτες-Στρατόπεδα.
- Φράνκο, Εσθέρ**, *Το παιχνίδι των ρόλων και η δεύτερη γενιά του Ολοκαυτώματος*, Αθήνα: Οδός Πανός, 2012. - 256σ. 21x14εκ./Αυτοβιογραφία.
- Φρανσές, Συμεών**, *Η ιστορία της οικογένειας Φρανσές από τη Λάρισα*, Λάρισα: Αυτοέκδοση, 2011.- 144σ./Βιογραφία.
- Φρεζής, Ραφαήλ**, *Ψηφίδες ιστορίας του ελληνικού εβραϊσμού*, Βόλος: Εκδόσεις Τυποτεχνική, 2007.- 450σ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Φρεζής, Ραφαήλ**, Συγγραφή μικρών τευχών και εικονογράφηση για την ημέρα μνήμης του Ολοκαυτώματος:
2008. *Αφιέρωμα στο Ολοκαύτωμα των 6.000.000 Εβραίων από τους Ναζί. 30σ.*
2009. *Μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων επιζησάντων του Ολοκαυτώματος. 16σ.*
2010. *Τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. 40σ.*
2011. *Η διάσωση των Ελλήνων Εβραίων στη διάρκεια του ναζιστικού διωγμού τους. 20σ.*
2012. *Η καταστροφή του ελληνικού εβραϊσμού από τους Ναζί. 28σ.*
2013. *Οι εξεγέρσεις των ελλήνων Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. 16σ.*
- Φρίτσε, Πήτερ**, *Ζωή και θάνατος στο Τρίτο Ράιχ*, μετάφραση Βασιλεία Αβραμίδου, Κώστας Δεσποινιάδης, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2013. - 352σ. 24x17εκ./Διωγμός-Ολοκαύτωμα.
- Friedlander, Saul**, *Η ναζιστική Γερμανία και οι εβραίοι. Τόμος Α, Τα χρόνια των διώξεων 1933-1939. Τόμος Β. Τα χρόνια της εξόπτισης 1939-1945*. Μτφ. Ηλία Ιατρού, Επιμ. Άννα Μαραγκάκη. Επίμετρον Ρίκα Μπενβενίστε. Εκδ. Ιωλκός, Αθήνα 2013 σελ. 1-380.
- Hayoun, Maurice – Ruben**, *Ο σύγχρονος Ιουδαϊσμός: Τι γνωρίζω;*, μετάφραση Γεράσιμος Γεωργάτος, Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2007. - 143σ. 18x12εκ./Εβραϊκή Ιστορία.
- Χατζητάσης, Τάσος**, *Ακροτελεύτιο εσπερινοί: Διηγήματα*, Αθήνα: Πόλις, 2009. - 152σ. 21x14εκ./Λογοτεχνία.
- Heidenreich, Gizela**, *Τα παιδιά του Χίτλερ: Η ατέλειωτη χρονιά*, μετάφραση Ιωάννα Μουζακίτη - Λεμπέση, Αθήνα: Αλκυών, 2007. - 384σ. 20x14εκ./Πόλεμος-Ολοκαύτωμα.
- Herzog, Chaim**, *Οι αραβοϊσραηλινοί πόλεμοι: Η αραβοϊσραηλινή διένεξη από το 1948 μέχρι σήμερα*, μετάφραση Μάρκελλος Λιναίος, Αθήνα: Λιναίος, 2012. - 817σ. 21x14εκ./Ισραήλ.
- Hilu, Alon**, *Ο θάνατος του μοναχού*, μετάφραση Χρυσούλα Κ. Παπαδοπούλου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007. - 389σ. 20x13εκ./Λογοτεχνία-Ισραήλ.
- Horkheimer, Max**, *Οι Εβραίοι και η Ευρώπη*, μετάφραση Φώτης Τερζάκης, Αθήνα: Έρασμος, 2006. - 78σ. 21x14εκ. /Εβραϊκή Ιστορία.
- Χρηστοβασίλης, Χρήστος**, *Περί Εβραίων*, επιμέλεια Δροσιά Κατσιλά, Αθήνα: Ροές, 2007. - 178σ. 19x12εκ./Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες.
- Χρυσάφης, Γιάννης – Coppola, Alessandra – Ferrari, Antonio**, *Εβραίοι της Θεσσαλονίκης – 1943- Τα ντοκουμέντα της ιταλικής ανθρωπιάς*, μτφρ. Φλώρα Μόλχου, Αθήνα: Έκδοση της Ιταλικής Πρεσβείας στην Αθήνα, 2006.- 411σ./Διωγμός-Διάσωση.
- Ψαρράς, Δημήτρης**, *Το μπεστ σέλερ του μίσους. Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών στην Ελλάδα 1920-2013*. Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2013 σελ. 393. Μελέτη.

Το εσωτερικό της συναγωγής Χανίων σε προπολεμική φωτογραφία

Μια προσφορά των Εβραίων της Σμύρνης στην Κρήτη το 1866

Του ΑΝΔΡΕΑ Π. ΧΑΤΖΗΠΟΛΑΚΗ

Μετά την Επανάσταση του 1866 οι Τούρκοι, αφού σκότωσαν έκαψαν και ρήμαξαν την Κρήτη πήραν φεύγοντας και διάφορα λάφυρα. Ανάμεσά τους και έξι καμπάνες εκκλησιών. Τις μετέφεραν στη Σμύρνη και τις είχαν έτοιμες για πούλημα στα χυτήρια.

Μαθαίνοντας η Εβραϊκή Κοινότητα της Σμύρνης το γεγονός, αποφάσισε να τις αγοράσει και δια του Μητροπολίτη Σμύρνης να τις προσφέρει πίσω στον λαό της Κρήτης. Ας δούμε την συγκινητική αυτή προσφορά τους, όπως την ανακοινώνουν με γράμμα τους που έστειλαν στο Μητροπολίτη Σμύρνης:

«Πανιερώτατε,

Εξ κώδωνες των εν Κρήτη συληθέντων ναών σαν περιεφέροντο προς πώλησιν εις τας αγυιάς μετ' άλλων λαφύρων εκ των πυρποληθεισών κωμοπόλεων. Εις το κατανυκτικόν τούτο θέαμα μόνον η καρδιά των Ισραηλιτών, η εισέτι θρηνολογούσα επί των ερειπίων του ναού της και πενθηφορούσα διά την αρπαγήν των σκευών του Ααρών, συνετρίβη υπό οίκτου και συμπαθείας.

Οι Ισραηλίται οι οποίοι επί τόσους αιώνας υπέστησαν καρτερικώς μυρίας βασάνους και δεινοπαθείας, και οίτινες υπομένουσι εισέτι ηρωϊκώς τας αδικίας, δεν ηδυνήθησαν να μείνωσι αναισθητοι εις την βεβήλωσιν των σκευών εκείνων των οποίων ο ήχος από του ύψους των κωδωνοστασιών προσκαλεί εις προσευχήν τους Χριστιανούς και εις την διδαχήν της αγάπης του πλησίον.

Προσενεγκόντες λοιπόν, τον οβολόν των οι Ισραηλίται και αγοράσαντες τους εν λόγω κώδωνας, προσφέρωσιν αυτούς δι' ημών εις την Υμετέραν Πανιερότητα, παρακαλούντες αυτήν όπως ευαρεστηθή να αφιερώση αυτούς εις τους πρώτους ανακτισθησομένους ναούς της Κρήτης.

Τούτο δε πράττουσι οι Ισραηλίται πλήρεις κατανύξεως μεν δια την ανάμνησιν των ιδίων παθημάτων, ευγνωμοσύνης δε προς την Υ.Π. αείποτε διδάξασαν την προς αλλήλους αγάπην.

Επικαλούμενοι δε την αρωγήν του Υψίστου υπέρ των τεθλιμμένων, ευχόμεθα ίνα μακρυνθώσιν αι ημέραι της Υ.Π. όπως διδάσκει και ενσπείρει εις τα τέκνα της προς τον πλησίον αγάπην.

Της Υμετέρας Πανιερότητος ευπειθέστατοι δούλοι,

Δια την Επιτροπήν

Ιωσήφ Π. Βεντούρα του Βίτα, Αβραάμ Σ. Λενέ, Βίτα Ελία Αρτζή»

[Χανιώτικα Νέα, 29.3.1998]

Στην Οβριακή των Χανιών

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΗΜΟΤΑΚΗ

Από το βιβλίο του Γ. Δημοτάκη, με τίτλο «Χανιά το πέρασμα του χρόνου» (Χανιά 1969) παραλαμβάνουμε τα παρακάτω ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία:

Για τους Εβραίους των Χανιών, οφείλουμε να πούμε εδώ, πως στην ολότητα αποτέλεσαν εκλεκτά μέλη της Κοινωνίας μας.

Ο Αρχираββίνος των, ο Εβλαγόν, ήταν έξοχο πρόσωπο. Τύπος Ιεράρχη, σοφός με μεγάλη γενική μόρφωση, πολύγλωσσος και σοβαρός. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό

προσόν ήταν η μεγάλη του ικανότητα και επιτηδειότητα γύρω από τη μικρογραφία.

«Ο Λυκούργος Κυδωνάκης ήταν ο σατυρικός ποιητής της εποχής.

Από τα καλλίτερα σατυρικά του ήταν και ο Εθνικός Ύμνος των Εβραίων, μετά την φαντασι-

κή αποκατάστασή των, στη γη των πατέρων των, στη Γη Χαναάν, όπου ρέει μέλι και γάλα.

Είχε όμως και κάτι το προφητικό ο Ύμνος αυτός, και η προφητεία δεν άργησε να εκπληρωθή με μεγάλη ακρίβεια.

Τον παραθέτομε για τους αναγνώστες μας για να κρίνουν κι αυτοί:

*Απ' τον καιρό του Ηρώδη
γινήκαμε φτερά.*

*Κί' ωσάν τις αγριμούτσες
πιάσαμε τον ντουριά.*

*Ταντέλλες, μαστραπάδες
κομπιά και γυαλικά,
τη πήχης βρακοζόνες, πουλούσαμ' οφτηνά.*

*Μα δα το είπ' ο Θεός,
να δούμε λευτεριά.
Κί' οτζούζικο Νταβάτσι (φτηνό-Δαυίδ)
να βρούμε Βασιληά.*

*Θάχωμε στις παντιέρας μας (σημαία)
στη μέση το λεών (το γυιό του Αρχιρραβίνου).
Πεντάλφες τσ' αστρουλάτσα (μικρά άστρα).
γύρω λογιών-λογιών.*

*Κί' ο Γιουσουλάς Γαμπάης (πρωτοπαλλήκαρο),
ο Ντίγρης τσ' Οβρατσής,
όντε θα ξεσπαθώση
ξοπίσω ντού τσ' εμείς.*

Ο ύμνος, προσαρμοσμένος στη μουσική του ύμνου της Καϊζερικής Γερμανίας «Ντόϋτσλαντ-Ντόϋτσλαντ, ούμπερ άλλες, ούμπερ άλλες. Γιαχούντισλαν - γιαχούντισλαν, ούμπερ άλλες - ούμπερ άλλες». Καλομελέτα κι έρχεται...

Ο Ραββίνος Χανιών Εβλαγόν

Το περίεργο είναι πως στα Χανιά υπήρχε κείνη την εποχή μια ορχηστρούλα πλανοδίων οργανοπαϊκτών, που την αποτελούσαν τρεις Εβραίοι, δύο Καμόντι (βιολί, φουσαρμόνικα), ο Βήτα Μηνιόνης, Διευθυντής της Ορχήστρας (Κιθάρα) και ο Χριστιανός Αλέκος (Μαντολίνο). Η ορχήστρα έφερνε την επωνυμία «Οι Καμόντι» σαν να λέγαμε σήμερα «Οι Μπήτλς» ή τα «Σκαθάρια».

Αυτή λοιπόν, είτε συνοδεύοντας τη χορωδία, είτε χωρίς αυτήν, γύριζε τις νύχτες στους δρόμους και χαλούσε τον κόσμο παίζοντας τον οβρέϊκο Ύμνο.

Τώρα θέλετε από νευρικό ξέσπασμα ή και από Εβραϊκό φανατισμό προκαλώντας την πραγματοποίηση της Προφητείας. Όπερ και έγινε στις μέρες μας».

Η εξόντωση των Εβραίων της Κρήτης

Του Ι. ΜΟΥΡΕΛΟΥ

Κατά τις αρχές του Ιουνίου 1944, οι Ηρακλειώτες παρακολούθησαν ένα φριχτό δράμα εις βάρος των δυστυχισμένων Εβραίων της Κρήτης, που τους είχαν συγκεντρώσει οι Γερμανοί πάνω στα τείχη της πολιτείας. Εκεί είχαν συγκεντρώσει και διακόσια πενήντα παλληκάρια της Κρήτης που περίμεναν να τα διώξουν με το βαπόρι που θα 'παιρνε τους Εβραίους. (*)

Μόλις μαθητεύτηκε ο ερχομός των έτρεξαν πολλοί πούχαν ανάμεσά τους γνωστούς για να τους περιθάψουν. Ολόκληρη η κοινωνία συγκλονίστηκε από το δράμα των Εβραίων, που σπαραχτικά ξετυλισσότανε μπρος στα μάτια μας. Η Ελεονώρα Στυλ. Κατεχάκη, τότε κόρη Δημάκη, που ήταν επί κεφαλής των κοριτσιών, που εστείλαμε δήθεν από το Δ. Ε. Σταυρό με ψεύτικα χαρτιά, περιγράφει σ' έκθεση που της ζητήσαμε τη φριχτή τους θέση:

«Και το μπουλούκι αυτό που προκαλούσε τη φρίκη και τον πόνο, κάθε στιγμή μεγάλωνε και πλήθαινε. Ερχόνταν κι άλλοι κι άλλοι. Όλοι οι Εβραίοι της Κρήτης! Νέοι, γέροι, γυναίκες, παιδιά, μωρά άρρωστα από τα Νοσοκομεία, παράλυτοι επάνω στα φορεία! Διέσχισαν την Κρήτη σχεδόν με τα πόδια. Τραβούσαν μαζί των ότι από όλη των την περιουσία μπορούσε να μεταφερθή σε ένα σακκούλι στην πλάτη των. Φορτωμένοι σαν ζώα νηστικοί και διψασμένοι, περπάτησαν ώρες. Στο δρόμο άφηναν τα παπούτσια των, στις πέτρες των δρόμων μάτωσαν τα πόδια των και σαν έφταναν εδώ και μας αντίκρυζαν, σαν είδαν πως μπορεί να υπάρξει γι' αυτούς ακόμα μια ματιά στοργική σ' αυτή τη γη, άφηναν τις ψυχές των στα χέρια μας και κυλίστηκαν, άδεια σακκιά τα σώματά των, κάτω στη σκληρή γη. Και ενώ εμείς με δακρυσμένα μάτια αντικρύζαμε την κατάντια των, αυτοί βρήκαν τη γη μας αναπαυτική, την σκληρή πέτρα μαλακό μαξιλάρι, το λίγο γάλα που έφθασε με τις παραγγελίες μας κάτω από την «εστία των βρεφών», νέκταρ και το νερό... σαν το πολυτιμότερο αγαθό...

Σαν συνήλθαν λίγο ξελιποθύμησαν, σαν είδαν τα ματάκια των παιδιών των ν' ανοίγουν παρηγορημένα από την πείνα, και σαν δέσαμε τις πληγές των και περιποιοθήκαμε την κάθε λογής αρρώστεια των, τότε άρχισε πάλι να λειτουργεί η σκέψις των και η έννοια του τι θα απογίνουν τους απασχολούσε και πάλι. Βρήκαν τότε την προσωρινή των διαμονή κοντά μας παράδεισο και ευχόντανε να μην έφευγαν ποτέ απ' εδώ. Μας ρωτούσαν μ' αγωνία τί ξέρουμε, τί μάθαμε, μας γέμιζαν φιλία και χάρδια και ευχές. Η ελαχίστη περιποιοίσις μας τους γέμιζε ευγνωμοσύνη. Αρχι-

σαν να ελπίζουν τονωμένοι από τις περιποιοίσις μας και τη στοργή μας... Και μεις είχαμε στην ψυχή μας την κρυάδα του θανάτου, γιατί ξέραμε καλά πως ένα βαπόρι στο λιμάνι τους περίμενε και πως το βαπόρι αυτό δεν επρόκειτο ποτέ να φθάση σ' άλλο λιμάνι...»

Παρακάτω στην έκθεσή της αναφέρει: «Τρέχαμε για τα τρόφιμα, τα χρήματα και τ' άλλα πράγματα που τους έστελναν οι διάφοροι φίλοι κάτω από την πόλη και που ποτέ δεν επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν. Και τρέχαμε, τρέχαμε... Είναι αλήθεια πως παντού συναντούσαμε προθυμία να τους ετοιμάσουμε για τον θάνατο, να εκτελέσουμε τις τελευταίες επιθυμίες των μελλοθανάτων! Τους κουβαλούσαμε ως την ώρα που θάφευγαν».

Και καταλήγει: «Κι ενώ το ξέρανε σχεδόν με βεβαιότητα από το πρωί πως θα φεύγαμε, τώρα που έφυγε πια και η τελευταία ελπίς, ο θρήνος ακούστηκε κάτω στην πόλη και αντήχησε στις καρδιές όλων μας. Δεν θα ξεχάσω ποτέ την απελπισία των. Έπεφταν στην αγκαλιά μας και μας εκλιπαρούσαν, εμάς αδύνατα πλάσματα, να τους κρατήσουμε κοντά μας. Οι γυναίκες ξεμαλλιασμένες, άλλες με τα μωρά στην αγκαλιά, άλλες με τα χέρια σηκωμένα ψηλά, φώναζαν και θρηνούσαν, οι άρρωστοι βογγούσαν ξαπλωμένοι χάμω και χωρίς να βρίσκουν την δύναμη να σηκωθούν. Τα παιδιά κρεμασμένα απ' το φουστάνι της μάνας των, αυτή τη φορά ακούοντας τον θρήνο και τον κοπετό των μητέρων φώναζαν κι έκλαιγαν κι αυτά στριγγλίζοντας δυνατά... Οι άνδρες άδικα προσπαθούσαν να κάμουν κάτι, να συμμαζέψουν τα μπογαλάκια των, την πρόχειρη διαμονή των. Δεν κατόρθωναν τίποτε απολύτως, τίποτε τα χέρια των πέφτανε άτονα, παράλυτα και η δουλειά δεν προχωρούσε μέσα στη γενική σύγχυση...

«Κάποτε (πόσο βάσταζε αυτό; μια στιγμή; ένα αιώνα;) μια βροντερή φωνή των φρουρών! μερικοί πυροβολισμοί! λίγο ξύλο με τα υποκόπανα των όπλων, τους ανάγκασαν να σωπάσουν, να βιαστούν και να τελειώσουν τη δουλειά των και η εικόνα αυτή, που ξεπερνούσε με τη φρίκη της εκείνες της Δαντικής κόλασης, πήρε τέλος, κι αυτοί μπήκαν στη γραμμή και με τουφέκια και πολυβόλα και με τάνκς οδηγή-

θησαν εκεί απ' όπου δεν ξαναγύρισαν ποτέ»!

Σαν τους περνούσαν απ' την πόλη μέσα οδηγώντας τους προς το λιμάνι, μπρος από κάθε όμιλο έτρεχαν αγριεμένοι Γερμανοί της Γκεστάπο και με χτυπήματα και βρισιές έκλειναν τα μαγαζιά κ' έδιωχναν τον κόσμο, για να μην αντικρίσει το φριχτό δράμα των μελλοθανάτων, -που σέρνονταν προς το χαμό ανακατωμένοι γέροι, γυναίκες, άνδρες, Εβραίοι και Κρητικοί σ' ένα τραγικό ανακάτωμα.

«Έχετε γεια! φώναζαν μερικοί. Πάρτε τα παιδιά μας, φώναζαν με βραχνές φωνές» βαφτίστε τα! κάντε τα δικά σας! μα μην τ' αφήνετε να χαθούν μαζί μας! κ' αυτές οι απεγνωσμένες κραυγές των Εβραίων μητέρων έσκιζαν την καρδιά όλων εκείνων που τους ακούγαμε, γιατί ποτέ μας δεν τους χωρίσαμε ανάμεσά μας και γιατί πάντα τους αγαπούσαμε. Δυστυχώς το δράμα τους τέλεψε την άλλη μέρα έξω απ' τη Σαντορίνη στις 7 Ιουνίου 1944, που οι ταπεινοί δολοφόνοι βούλιαξαν το Ελληνικό πλοίο «Δανάη», που έφερε μέσα στα αμπάρια του 250 Κρητικά παλληκάρια και όλους τους Εβραίους της Κρήτης. Το πλοίο «Δανάη» έφερε γερμανική σημαία και έτσι η σημαία μας δε λεκιάστηκε από τη νέα φριχτή ατιμία των Γερμανών. Το βαπόρι το βούλιαξαν ανοίγοντας τους κρου-

νούς του αμπαριού του μόλις πλησίαζαν στη Σαντορίνη, για νάναι εύκολο και γρήγορο το βγάλσιμο με βάρκες κείνων που αποτελούσαν τη φρουρά και το πλήρωμα. Οι Εβραίοι ήσαν τριακόσοι πενήντα.

Υποσημειώσεις:

(*) Τους Εβραίους τους έπιασαν στις 20 Μαΐου. Σχετικά με τη σύλληψή τους ο Νικόλαος Πετρουλάκης μας γράφει ότι είχε κοινοποιηθή στους Εβραίους μια ειδική διαταγή, που απ' τη σύνταξή της φαίνεται ότι δεν προήλθε από Ελληνικό χέρι, αλλ' από Γερμανικό πούξερο Ελληνικά. «*Δια την μεταφοράν σας πρέπει μαζί με τους εις την οικογένειαν συγκαταλέγοντες Εβραϊκής Φυλής να ετοιμασθήτε αμέσως προς αναχώρησιν.*

Έχετε 46 λεπτά να ετοιμασθήτε. Εσείς και οι δικοί σας πρέπει να πάρετε μαζί σας:

α) Όλα τα προσωπικά χαρτιά.

β) Όλα τα κοσμήματα και άλλα πράγματά σας άξιας.

γ) Σημειώσεις περί Τραπεζητικών πιστώσεων, συμμετοχής εις οικονομικές επιχειρήσεις, περί γαιοκτησίας κ.λ.π.

δ) Κουβέρτες, φορέματα και ρούχα καθώς και πρόχειρα τρόφιμα δια 8 μέρες. Το σύνολον βάρους αυτών των πραγμάτων οφείλει 50 κιλά να μην υπερβαίνει.»

[Ο Ι. Μουρέλος είναι γνωστός ιστορικός ερευνητής - συγγραφέας για Κρητικά θέματα. Το παραπάνω απόσπασμα είναι από το βιβλίο του «Η ιστορία της Κρήτης και της Μάχης της Κρήτης», Ηράκλειο 1954].

Μνημείο Θυμάτων στην Κρήτη

Στις 14 Οκτωβρίου 2013, ο Δήμος Χανίων και το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος διοργάνωσαν τελετή στα Χανιά για τα αποκαλυπτήρια του μνημείου θυμάτων του ατμόπλοιου «Τάναϊς». Το μνημείο είναι αφιερωμένο στους Έλληνες Εβραίους της Κρήτης, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, στους Χριστιανούς αντιστασιακούς του νησιού και στους Ιταλούς αντιφασίστες αιχμαλώτους που έπεσαν θύματα των Ναζι κατακτητών και βρήκαν τραγικό θάνατο στη βύθιση του ατμόπλοιου «Τάναϊς» στις 9 Ιουνίου 1944 κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το μνημείο, το οποίο φιλοτεχνήθηκε από τον γλύπτη κ. Μίλτο Παπαστεργίου, τοποθετήθηκε στην Ακτή Μιαούλη, (Πύλη της Άμμου) και αναπαριστά τμήμα ενός πλοίου μέσα από το οποίο «πετούν» προς τον ουρανό πουλιά τα οποία συμβολί-

ζουν τις ανθρώπινες ψυχές που χάθηκαν κατά το ναυάγιο.

Ο ιδιαίτερος συμβολισμός βρίσκεται στο ότι για πρώτη φορά Μνημείο είναι αφιερωμένο σε θύματα που προέρχονται από διαφορετικές εθνότητες και θρησκείες.

Κατά την τελετή μίλησαν ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Γεώργιος Καλαντζής ως εκπρόσωπος της Κυβέρνησης, ο πρόεδρος του ΚΙΣΕ κ. Βενιαμίν Αλμπάλας και ο δήμαρχος Χανίων κ. Εμμανουήλ Σκουλάκης. Μίλησαν επίσης οι δωρητές, ο πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης κ. Δαβίδ Σαλιτιέλ και ο κ. Σάμπυ Μιωνής, πρόεδρος της Επιτροπής κατά του Αντισημιτισμού του Εβραϊκού Πρακτορείου. Η κεντρική ομιλία έγινε από την κα Λίλιαν Κάπον, πρώην γεν. γραμματέα του ΚΙΣΕ.

Ο εβραϊκός πληθυσμός της Βέροιας μέσα από εκλογικούς καταλόγους του Μεσοπολέμου

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΛΙΟΛΙΟΥ

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, σε τυχαία έρευνά μου στην αποθήκη του Δήμου της Βέροιας, η οποία εκκεωνόταν για τις ανάγκες κατεδάφισης του παλαιού κτίσματος που την στέγαζε, ανέσυρα από το σκορπισμένο αρχείο, λίγο πριν καταλήξει στην πολτοποίηση, μεταξύ άλλων και τα σώματα πέντε εκλογικών καταλόγων ενοριών του Δήμου Βέροιας, που καλύπτουν χρονικά τμήμα της περιόδου του Μεσοπολέμου (1927-1935)¹.

Πρόκειται για τους εκλογικούς καταλόγους των ενοριών του Αγίου Αντωνίου, του Αγίου Ιωάννου, της Κυριωτίσσης, του Αγίου Γεωργίου και ένα παράρτημα καταλόγου *συλλήβδην απασών των ενοριών* του Δήμου Βέροιας. Σύμφωνα με τον διαχωρισμό των εκλογέων κατά ενορίες την εποχή εκείνη (αλλά και μέχρι πρόσφατα), από το υλικό αυτό απουσίαζαν οι εκλογικοί κατάλογοι της ενορίας των Αγίων Αποστόλων και των Αγίων Αναργύρων, οι οποίοι, ωστόσο, αναζητήθηκαν στο αρχείο του Πρωτοδικείου Βέροιας για την πληρότητα της αναφοράς και της τεκμηρίωσης των συμπερασμάτων.

Από το σύνολο των εκλογικών καταλόγων το ενδιαφέρον θα εστιαστεί στους καταλόγους που φιλοξενούν εγγραφές εβραίων εκλογέων - κατοίκων της Βέροιας. Αυτοί είναι: α) ο εκλογικός κατάλογος της ενορίας Αγίου Γεωργίου, που είχε κηρυχθεί οριστικός με την με αριθμό 125/1927 απόφαση του Πρωτοδικείου Βέροιας, στον οποίο υπάρχουν ενσωματωμένα πέντε Παραρτήματά του, τα οποία είχαν κηρυχθεί οριστικά με τις με αριθμούς 357/1928, 127/1929, 130/1932, 251/1934 και 114/1935 αποφάσεις του Πρωτοδικείου Βέροιας, β) το Παράρτημα του εκλογικού καταλόγου *συλλήβδην απασών των ενοριών* του Δήμου Βέροιας, ο οποίος είχε καταρτισθεί κατά την τακτική αναθεώρηση του έτους 1932 και κηρυχθεί οριστικός με την με αριθμό 136/1932 απόφαση του Πρωτοδικείου Βέροιας και γ) το Παράρτημα του εκλογικού κατα-

λόγου Δήμου Βέροιας του έτους 1946, ο οποίος είχε κηρυχθεί οριστικός με την με αριθμό 232/1949 απόφαση του Πρωτοδικείου Βέροιας, όπου και καταχωρίστηκαν εκλογείς *διαγραφτέοι αιτήσει του Στρατολογικού Γραφείου*.

Ο κατάλογος (α) φιλοξενεί ως σώμα (βασικός και παραρτήματα) 772 εγγραφές (εγγραφτέους και διαγραφτέους εκλογείς) σε σύνολο 23 σελίδων, ο κατάλογος (β) 520 παρόμοιες εγγραφές σε σύνολο 14 σελίδων, ενώ ο κατάλογος (γ) 559 εγγραφές (αποκλειστικά διαγραφτέων εκλογέων) σε σύνολο 10 σελίδων. Και οι τρεις κατάλογοι φέρουν στην κατάληξη κάθε επιμέρους τμήματος θεώρηση (σφραγίδα και υπογραφή) από τον Πρόεδρο Πρωτοδικών Βέροιας, θέση την οποία κατείχαν: κατά το έτος 1927 ο Αρ. Λέκκας (ως Προεδρεύων), τα έτη 1928-1929 ο Α. Γρηγορίου, τα έτη 1932-1935 ο Σ. Ναθαναήλ και κατά το έτος 1949 ο Στ. Ντάλλας.

Από την έρευνα στο σύνολο των παραπάνω καταλόγων προκύπτει ότι ο εβραϊκός πληθυσμός της Βέροιας υπαγόταν εκλογικά εξ ολοκλήρου στην ενορία του Αγίου Γεωργίου. Βέβαια, αυτό δεν συνιστούσε κάποια μορφή διάκρισης ή «εκλογικού γκέτο» των εβραίων εκλογέων, όπως συνέβαινε στη Θεσσαλονίκη την ίδια περίπου περίοδο (1923-1933)², καθώς το εκλογικό τμήμα της ενορίας του Αγίου Γεωργίου ήταν μικτού πληθυσμού, και όχι αποκλειστικά εβραϊκού, και δεν είχε ασφαλώς

καταρτισθεί χωριστός εκλογικός κατάλογος των εβραίων εκλογέων της πόλης. Για τον λόγο αυτόν, άλλωστε, είναι και αδύνατη η ανίχνευση της εκλογικής συμπεριφοράς των Εβραίων της Βέροιας στις αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις που διεξήχθησαν την περίοδο εκείνη. Είναι γνωστό, ωστόσο, ότι στην εξεταζόμενη εποχή το εβραϊκό εκλογικό σώμα είχε έκδηλη μεταστροφή υπέρ των Λαϊκών³. Η ελληνική πολιτεία, αμφιταλαντευόμενη από τις κοινωνικές πιέσεις, εμφάνιζε κάποτε μια αμφισημία λόγου κι έργου, στην οποία θυσιαζόταν με ποικίλους τρόπους ο εβραϊκός πληθυσμός. Σε αυτό οφείλεται λ.χ. και η δημιουργία χωριστών εκλογικών καταλογών και τμημάτων⁴.

Η υπαγωγή των εβραίων εκλογέων στο εκλογικό τμήμα της συγκεκριμένης ενορίας οφειλόταν, ειδικότερα, στο γεγονός της χωρικής γειτνίασης της εβραϊκής συνοικίας και των πέριξ δρόμων, όπου κατοικούσαν Εβραίοι, με τον ναό του Αγίου Γεωργίου και την γύρω από αυτόν περιοχή.

Στους εκλογικούς καταλόγους που θα μας απασχολήσουν είναι εγγεγραμμένοι μόνον άνδρες που είχαν συμπληρώσει το 21^ο έτος της ηλικίας τους, καθώς οι γυναίκες δεν είχαν αποκτήσει ακόμα δικαίωμα ψήφου (τέτοιο δικαίωμα θα αποκτήσουν μόλις στις 28 Μαΐου 1952). Οι στήλες των καταλόγων αυτών είναι ταξινομημένες κατ' αύξοντα αριθμό, αριθμό μητρώου αρρένων κλπ, επώνυμο, όνομα, πατρώνυμο, ηλικία ή έτος γέννησης, επάγγελμα ή επιτήδευμα και, τέλος, ενεστώσα διαμονή του εκλογέα. Στην περίπτωση του (α) και του (β) καταλόγου οι παραπάνω πληροφορίες είναι επαρκώς ενημερωμένες, αν και διαπιστώνονται αρκετές κενές στήλες (κυρίως στα παραρτήματα), που αφορούν στο επάγγελμα και στην ενεστώσα διαμονή μάλιστα, στον (γ) κατάλογο απουσιάζουν παντελώς.

Στον κατάλογο (α) του έτους 1927 είναι καταχωρισμένοι συνολικά 537 εκλογείς της ενορίας Αγίου Γεωργίου, από τους οποίους οι 65 είναι Εβραίοι. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων τα ονόματά τους μεταγράφονται λανθασμένα (από άγνοια των συντακτών ή αδυναμία γραπτής

μεταγραφής τους) ή ελληνοποιημένα στις κατάλληλεις τους (λ.χ. Ερέρας, Μορδοχάς, Μασερλής, Μπενρουμπής, Πίντος, Πιπανός, Σαμπετάς, Αζαριάς, Σαρφατής, Χανανιάς κ.ά.), ενώ εμφανίζονται και επίθετα άγνωστα στην μέχρι σήμερα γνωστή ονοματολογία του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης (π.χ. Μπέκος, Μπουτσιάτης, Μασιφλής, Σαρησής, Σαμπουτίν), μάλλον όμως πρόκειται για όλως λανθασμένη μεταγραφή ονομάτων. Επίσης, το επώνυμο Σκενατζής παραπέμπει στο ήδη γνωστό Εσκεναζή, ενώ το επώνυμο Χαχάμης, επίσης άγνωστο στην ίδια ονοματολογία, παραπέμπει σε τίτλο θρησκευτικού ηγέτη των Σεφαραδιτών Εβραίων. Τα ονόματα που είναι καταχωρισμένα έχουν κατ' αλφαβητική σειρά ως εξής (μεταγράφονται αυτολεξεί από τους καταλόγους):

Άλμπου Γιουδάς του Ισχάκ • Αρδίτη Αρών του Λιάου • Άλμπου Ισαάκ του Γιοσέφ • Άντσελ Σαμπετά του Γιουδά • Άντσελ Γιουδάς του Σαμπετά • Άλμπου Ισαάκ του Ιακώβ • Αζαρία Ιακώβ του Μισιέλ • Γαβριήλ Μωϋσής του Ιακώβ • Γαβριήλ Ιακώβ του Μωϋσής • Γιοσέφ Λαζαριάς του Αβραάμ • Γιοσέφ Σαμπετά του Μορδοχά • Δανιέλ Δανιέλ του Ιακώβ • Εμμανουέλ Εμμανουέλ του Ρουμπή • Ερέρας Γιοσέφ του Γιουδά • Ιακώβ Ιακώβ του Δανιέλ • Ιωσήφ Γιουδάς του Ιωσήφ • Ιωσήφ Σαμουέλ του Αβραάμ • Κοέν Γιοσέφ του Αβραάμ • Λιάου Ιεσουά του Αρδίτη • Μανουέλ Ρουμπέν • Μορδοχάς Χαΐμ του Λαζαρία • Μπερουμπή Σαμουέλ του Αβραάμ • Μορδοχάς Σαμουέλ του Σαμουέλ • Μπερουμπή Ρουμπέν του Εμμανουέλ • Μπερουμπή Αβραάμ του Μορδοχαίου • Μορδοχάς Αβραάμ του Μανουέλ • Μπερουμπή Αβραάμ του Μανουέλ • Μπερουμπή Ασιέρ του Ρουμπέν • Μπερουμπή Αβραάμ του Ρουμπέν • Μορδοχάη Μορδοχάι του Αζαρία • Μορδοχάς Μωϋσής του Μουσίκου • Μπέκος Ραφαήλ του Χαΐμ • Μποχόρ Μωϋσής του Δανιέλ • Μορδοχά Ασιέρ του Χανανιά • Μπερουμπή Ρουμπέν του Λαζαρία • Μπερουμπή Αβραάμ του Ιακώβ • Μπουτσιάτης Σαμουέλ του Αβραάμ • Μασερλής Μορδοχάη του Σαμπιτά • Μπερουμπή Μωϋσής

του Αβραάμ • Πίντος Ισαάκ του Γαβριήλ • Πίντος Αβραάμ του Ισαάκ • Πιτανός Χανόχ του Ιουσιουά • Πίντος Ιωσήφ του Σαμπιτά • Πιτανός Λαζαριά του Γεσουά • Πίντος Μπαρούχ του Ισαάκ • Πιτανός Ιωσήφ του Ιησουά • Πίντου Μπάρων του Σαμουέλ • Ραφαέλ Ράφαελ του Εμμανουήλ • Ρουμπέν Ραφαέλ του Ρουμπέν • Σκενατζής Ρουμπέν του Σαμουέλ • Σαρφατής Σαμουέλ του Μορδοχαίου • Σαμπιτάς Μπερουμπή του Εμμανουέλ • Στρούμιτζα Μαναχέμ του Ρουμπέν • Στρούμιτζα Ρουμπέν του Δαβίδ • Σαρφατή Ισαάκ του Γιουνά • Σαρφατή Ιακώβ του Ισαάκ • Στρούμιτζα Δαβίδ του Γιουδά • Στρούμιτζα Σαμουέλ του Ιακώβ • Σαμουέλ Μορδοχαίος του Μορδοχαίου • Σαρφατή Ισαάκ του Αζαρία • Ταμπόχ Σαμουέλ του Μωϋσή • Χαχάμ Σολομών του Χανανιά • Χασόν Γιοσέφ του Αβραάμ.

Στο Παράρτημα (του έτους 1928) του καταλόγου αυτού εγγράφονται 43 εκλογείς της ίδιας ενορίας, από τους οποίους οι 26 είναι Εβραίοι, που προστίθενται στο σώμα του βασικού εκλογικού καταλόγου, αριθμώντας έτσι συνολικά 92 άτομα. Τα ονόματα που είναι καταχωρισμένα στο Παράρτημα έχουν κατ' αλφαβητική σειρά ως εξής:

• Αζαρίας Ασέρ του Μιχαήλ • Αρδίττη Ιεσουά του Ηλία • Αρδίττη Ραφαήλ του Ιεσουά • Αρών Αρών του Δανιέλ • Δανιέλ Σαμουέλ του Αρών • Δανιέλ Ιωσήφ του Αρών • Δανιέλ Δανιέλ του Ααρών • Σαμπετάι Αζαριά του Χανανιά • Μανουέλ Λαζαριά του Ρουμπέν • Μπενρουμπή Αβραάμ του Ρουμπέν • Μπενρουμπή Ρουμπέν του Αβραάμ • Μπενρουμπή Ισραήλ του Ρουμπέν • Μορδοχαΐ Ασέρ του Σαμουέλ • Πίντο Γαβριέλ του Ισχάκ • Ραφαήλ Ιωσήφ του Ραφαήλ • Στρούμιτσα Μεντές ή Μορ. του Δαβίδ • Σαμπετάι Μωϋσής του Ιωσήφ • Σαμπετάι Χαΐμ του Χανανιά • Σαμπετάι Ισαάκ του Μωϋσή • Σαρφατή Σαμουέλ του Ιωσήφ • Σαρφατή Γιουνά του Γιακώ • Σαρφατή Σαμουήλ του Αζαρία • Στρούμιτσα Ιωσήφ του Ρουμπέν

• Χαχάμη Μορδοχέως του Λαζαρία • Χανανιά Σαμπιτάς • Χανανιά Χανανιά του Ασέρ.

Στο Παράρτημα του έτους 1929 εγγράφονται επιπλέον 30 εκλογείς της ίδιας ενορίας, από τους οποίους μόλις ένας είναι Εβραίος, ο Αβραάμ Μπεμβενίστε του Σ. (διδάσκαλος), ενώ από τον βασικό κατάλογο διαγράφονται 22, από τους οποίους ουδείς είναι Εβραίος.

Στο Παράρτημα του έτους 1932 εγγράφονται 35 εκλογείς, από τους οποίους πάλι μόνον ένας είναι Εβραίος, ο Ιωσήφ Μπενρουμπής του Ρουμπέν, γεννημένος το 1909, ενώ από τον βασικό κατάλογο διαγράφονται 22 εκλογείς, από τους οποίους ουδείς είναι Εβραίος.

Στο Παράρτημα του έτους 1934 εγγράφονται 69 νέοι εκλογείς, από τους οποίους ουδείς είναι Εβραίος, ενώ από τον βασικό κατάλογο διαγράφονται 10 εκλογείς ως αποβιώσαντες, μεταξύ των οποίων και 2 Εβραίοι, ο Αβραάμ Μπερουμπής του Ιακώβ, γεννημένος το 1867, και ο Σαμπετάς Γιοσέφ του Μορδοχά, γεννημένος το 1882.

Τέλος, στο Παράρτημα του έτους 1935 εγγράφεται μόλις ένας νέος εκλογέας και διαγράφεται επίσης ένας, από τους οποίους ουδείς είναι Εβραίος.

Συνολικά, στο σώμα του εκλογικού καταλόγου της ενορίας του Αγίου Γεωργίου είναι εγγεγραμμένοι, κατά τα έτη 1927, 1928, 1929, 1932 και 1934, 658 εκλογείς, από τους οποίους οι 94 είναι Εβραίοι. Από αυτούς διαγράφηκαν λόγω θανάτου 2 άτομα.

Στο Παράρτημα του εκλογικού καταλόγου (β) του έτους 1932 *συλλήβδην απασών των ενοριών* (δηλαδή δίχως να γίνεται διάκριση κατά ενορία) εγγράφονται συνολικά 165 νέοι εκλογείς, από τους οποίους 9 είναι Εβραίοι, ενώ διαγράφονται *αιτήσει του Στρατολογικού Γραφείου*, ως ανυπότακτοι, 64 εκλογείς από τους οποίους μόνον ένας είναι Εβραίος, ο Γιοσεύφ Άλμποπο του Δανιήλ (λανθασμένη μεταγραφή του Γιοσέφ Άλβο), γεννημένος το 1909. Τα ονόματα των νέων εβραίων εκλογέων που είναι καταχωρισμένα στο Παράρτημα αυτό έχουν κατ' αλφαβητική σειρά ως εξής:

• *Άλβο Λαζαριάς του Ισαάκ* • *Άλβο Γιοσέφ του Ιακώβ* • *Δαβίδ Λεών του Δαβίδ* • *Μπενρουμπής Χανανιάς του Μωϋσή* • *Μανουέλ Αβραάμ του Ρουμπέν* • *Πίντος Ιούδας του Ιωσήφ* • *Σαρφατής Ιωσήφ του Ιακώβ* • *Στρούμτσα Ιωσήφ του Ιακώβ* • *Χανανιάς Ιωσήφ του Ασέρ*

Αν και δεν γίνεται σχετική μνεία, οι νέοι αυτοί εκλογείς προφανώς προσαρτώνται στη συνέχεια στον βασικό εκλογικό κατάλογο της ίδιας ενορίας (Αγίου Γεωργίου).

Στο Παράρτημα του εκλογικού καταλόγου (β) του έτους 1934 *συλλήβδην απασών των ενοριών* εγγράφονται συνολικά 106 νέοι εκλογείς, από τους οποίους μόλις 3 είναι Εβραίοι, ο Κανανιά Σολωμόν του Σολωμόν, ο Χαΐμ Σαρφατής του Σαμουήλ και ο Μωϋσής Ταμπόχ του Σαμουήλ, άπαντες γεννημένοι το 1913, ενώ διαγράφονται *αιτήσσει του Στρατολογικού Γραφείου*, ως ανυπότακτοι ή λιποτάκτες, 5 εκλογείς από τους οποίους ουδείς είναι Εβραίος.

Τέλος, στο Παράρτημα του εκλογικού καταλόγου (β) του έτους 1935 *συλλήβδην απασών των ενοριών* εγγράφονται συνολικά 172 νέοι εκλογείς, από τους οποίους μόλις 13 είναι Εβραίοι, ενώ διαγράφονται *αιτήσσει του Στρατολογικού Γραφείου* 8 εκλογείς, από τους οποίους μόλις ένας είναι Εβραίος, ο Χαΐμ Σαρφατής του Μορδοχαίου, γεννημένος το 1908. Τα ονόματα των νέων εβραίων εκλογέων που είναι καταχωρισμένα στο Παράρτημα αυτό έχουν κατ' αλφαβητική σειρά ως εξής:

Αζαριά Λαζαριάς του Μορδοχαίου • *Ασέρ Ασέρ του Οβαδιά* • *Δαβίδ Σαπετάς του Δαβίδ* • *Δανιέλ Ιωσήφ του Ασέρ* • *Ισαάκ Αβραάμ του Ισαάκ* • *Ιωσήφ Εμμανουήλ του Ιούδα* • *Λαζαριάς Λαζαριάς του Χαΐμ* • *Λαζαριάς Ασέρης του Μιχαήλ* • *Μπερουμπή Μορδοχαίος του Αβραάμ* • *Μασερλής Σολομόν του Σαμπετά* • *Ρουμπέν Ισαάκ του Ρουμπέν* • *Σαπιτά Χανανιά του Σαπιτά* • *Χανανιάς Ιακώβ του Ασέρ*

Συνολικά, στα Παραρτήματα του εκλογικού καταλόγου *συλλήβδην απασών των ενοριών* των

ετών 1932, 1934 και 1935 εγγράφονται 366 νέοι εκλογείς, από τους οποίους οι 23 είναι Εβραίοι. Εάν προστεθούν στα αριθμητικά αυτά δεδομένα κι αυτά του εκλογικού καταλόγου της ενορίας του Αγίου Γεωργίου, προκύπτουν συνολικά 1.024 εγγεγραμμένοι εκλογείς, από τους οποίους οι 115 είναι Εβραίοι.

Αν και δεν έχουμε στη διάθεσή μας το σύνολο των εκλογικών καταλόγων του Δήμου της Βέροιας για όλα τα έτη του Μεσοπολέμου, ωστόσο το δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό της δημογραφικής εικόνας της πόλης, και ιδιαίτερα της εβραϊκής της κοινότητας. Στην εξεταζόμενη περίοδο, η Βέροια αριθμεί πληθυσμό 14.589 κατοίκων, ενώ ο εβραϊκός της πληθυσμός στην περίοδο του Μεσοπολέμου και έως την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου σταθεροποιείται σε ένα ελάχιστα αυξομειούμενο ανθρωπινό δυναμικό των 550-600 ατόμων⁵.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα επαγγέλματα που ασκούσαν στην περίοδο αυτή του Μεσοπολέμου οι Εβραίοι που καταχωρίζονται στους καταλόγους. Έτσι, από τους 115 Εβραίους εκλογείς, οι 21 εξ αυτών δεν έχουν δηλώσει επάγγελμα. Από τους υπολοίπους (96), η πλειονότητα (34 άτομα) ασκεί χονδρικό ή λιανικό εμπόριο. Κάποτε μάλιστα γίνεται ειδικότερη διάκριση του είδους του εμπορίου: 14 άτομα είναι καταχωρισμένα ως έμποροι γενικά, ενώ τα υπόλοιπα αναφέρονται ειδικότερα με τις εξής επαγγελματικές ιδιότητες: 1 υφασματέμπορος, 1 γεννηματέμπορος, 1 νηματέμπορος, 1 δερματέμπορος, 1 ορνιθοπώλης, 1 καπνοπώλης, 3 παντοπώλες, 1 υαλοπώλης, 6 κρεοπώλες, 3 οπωροπώλες και 1 παλαιοπώλης. Συναντάμε, επίσης, 14 υποδηματοποιούς, 6 αργυραμοιβούς, 5 μεσίτες, 5 εργάτες, 4 καραγωγείς, 4 ξυλουργούς, 4 φανοποιούς, 3 αχθοφόρους, 2 κουρείς, 2 διδασκάλους, 2 ιδιωτικούς υπαλλήλους, 2 κτηματίες, 2 γυρολόγους, 1 λευκοσιδηρουργό, 1 νηματοπλέκτη, 1 καθεκλοποιό, 1 μαραγκό, 1 επιπλοποιό, 1 σωφέρ και 1 λογιστή.

Εάν εξαιρέσουμε τους δύο κτηματίες, οι υπόλοιποι ασκούσαν κατεξοχήν αστικά επαγγέλματα, από τα οποία ορισμένα θεωρούνται εξαφανισμένα γενικά στην Βέροια (νηματέμπορος, δερμα-

τέμπορος, αργυραμοιβός, καραγωγέας, γυρολόγος, νηματοπλέκτης, καθεκλοποιός), ενώ η ύπαρξη 6 αργυραμοιβών και 5 μεσιτών υποδηλώνει μια αξιόλογη οικονομική κίνηση στην πόλη, η οποία στο επίπεδο των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών και της κτηματαγοράς φαίνεται να ελέγχεται από Εβραίους, καθώς, όπως προκύπτει από τα στατιστικά του συνόλου των καταλόγων, εντοπίζονται μόλις 2 μη εβραίοι *τραπεζιτικοί* (δίχως αναφορά σε ίδια ή υπαλληλική απασχόληση) κι ένας μη εβραίος μεσίτης⁶.

Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει η ηλικιακή κατανομή των εβραίων εκλογέων (εγγεγραμμένων και διαγραμμένων). Ο μεγαλύτερος σε ηλικία εβραίος εκλογέας γεννήθηκε το 1855 (στο *Παράρτημα του έτους 1928*, ο Ρουμπέν Μπενρουμπή του Αβραάμ, φανοποιός) ενώ οι νεότεροι το 1913. Παρακάτω, παρουσιάζουμε έναν Πίνακα με τα ποσοστά των εκλογέων Εβραίων ανά δεκαετία ηλικίας:

1850-1859:.....	1%
1860-1869:.....	10%
1870-1879:.....	13%
1880-1889:.....	18%
1890-1899:.....	17%
1900-1909:.....	21%
1910-1919:.....	20%

Τέλος, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρίτος κατάλογος του έτους 1946, όπου είναι καταχωρισμένοι, με απόφαση του Πρωτοδικείου Βέροιας του έτους 1949, οι διαγραφέντες *αιτήσει του Στρατολογικού Γραφείου* εκλογείς του Δήμου Βέροιας. Πρόκειται συνολικά για 559 εκλογείς, από τους οποίους 46 είναι Εβραίοι, τα ονόματα των οποίων έχουν κατ' αλφαβητική σειρά ως εξής:

• *Αζαρία Μισέλ του Ιακ. Μισέλ* • *Ασέρ Λαζάρ του Οβαδιά* • *Αρών Ιωσέφ του Σαμουέλ* • *Ασέρ Ρουμπέν του Οβαδιά* • *Άλβου Αβραάμ του Ισαάκ* • *Αζουριά Λάζαρος του Μορδοχάιου* • *Άλβου Μορδοχά του Γιακό* • *Γιακόβ Ιωάννης του Δανιέλ* • *Γιοσέφ Καΐμ του Σολομών* • *Ήλβου Σαμουέλ του Ισχάκ* • *Ιωσέφ Αβραάμ του Γιουδά* • *Κοέν Ιακώβ του Ιωσέφ* • *Καμχή Γιοσέφ του Χαΐμ* • *Κοέν Ισαάκ του Ιωσέφ* • *Κοέν Αβραάμ του Ιωσέφ* • *Λαζαρίας*

Λαζαρίας του Μαήλ • *Λαζαρίας Ισαάκ του Χαΐμ* • *Μπερουμπή Μεντέζ του Αβραάμ* • *Μορδοχάι Αλβέρτος του Σαμπετάι* • *Μπερουμπή Γιακό του Ασέρ* • *Μπενρουμπή Μωΐς του Σαμουέλ* • *Μορδοχάι Ισαάκ του Σαμπετάι* • *Μανουέλ Ρουμπέν του Ραφαέλ* • *Μασερλής Σολομών του Σαπετά* • *Μασιφλής Μωϋσής του Ζαμπετά* • *Μπερουμπής Ρουμπέν του Αβραάμ* • *Πίντο Σαμπετάι του Γιοσέφ* • *Πίντο Σαμουέλ του Αβραάμ* • *Πίντο Μορδοχά του Γιοσέφ* • *Πίντο Μκαρούχ του Γιοσέφ* • *Πίντο Δαυΐδ του Γιοσέφ* • *Πίντο Μανουέλ του Αβραάμ* • *Πίντο Γιοσέφ του Γαβριέλ Ισαάκ* • *Ρουφέλ Ρουμπέν του Ρουμπέν* • *Ρουμπέν Ισαάκ του Ρουμπέν* • *Σαρφατή Μεντέζ του Σαμού Μόρδο* • *Σαρφατής Ισαάκ του Ιακώβ* • *Σαρησής Ισαάκ του Σαμ-Γιοσέλ* • *Σαπιτά Βιδάλ του Σαμπουτίν* • *Σαμπιτάν Χανανιά του Ιωσήφ* • *Σαπιτά Χανανιά του Σαπιτά* • *Σαρφατή Χαΐμ του Σαμουήλ* • *Χασών Αβραάμ του Γιοσέφ* • *Χασών Χαΐμ του Γιοσέφ* • *Χασών Χαΐμ του Γιοσέφ* • *Χανανιά Μωϋς του Ασέρ*

Εν προκειμένω, πρόκειται για Εβραίους επιζήσαντες των ναζιστικών διώξεων, οι οποίοι μετά την Απελευθέρωση επέστρεψαν από τους τόπους διαφυγής τους στη Βέροια και πολύ σύντομα μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη⁷. Μετά την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, το 1948, το κύμα των πρώτων παράνομων μεταναστών διογκώθηκε και πολύ σύντομα αναχώρησαν από τη Βέροια οι περισσότερες εβραϊκές οικογένειες.

Γενικά, τέτοιου είδους τεκμήρια, παρά την αποσπασματικότητα των πληροφοριών τους, συμβάλλουν στην αποτύπωση των κοινωνικο-οικονομικών δομών μιας μικρής κοινωνίας, ενώ αποτελούν και ένα πολύτιμο μεθοδολογικά εργαλείο εξαγωγής χρήσιμων συμπερασμάτων για τη δημογραφική σύνθεση και κίνηση ενός πληθυσμού. Επιπλέον, δίνουν μια αυθεντική εικόνα των ασχολιών των ανθρώπων, αλλά και της ταξικής ανθρωπογεωγραφίας, σε μια διαρκώς εξελισσόμενη κοινωνία (αγροτική-κτηνοτροφική, ημιαστική, αστική ή μικτή ως προς τη σύνθεση του πληθυσμού της ανά συνοικίες).

Τα παιδιά που δεν πρόλαβαν να μεγαλώσουν

(μέσα από το «Βιβλίο Γεννήσεων Βερροίας & Περιχώρων» μιας Μαιάς του Μεσοπολέμου)

«Ένα όνομα όλα τα ονόματα είναι,
όλα τα πρόσωπα είναι ένα μόνο»

Octavio Paz

Στα Γ.Α.Κ (Γενικά Αρχεία του Κράτους) Ημαθίας⁸, απόκειται το «Βιβλίο Γεννήσεων Βερροίας & Περιχώρων» της Μαιάς Αγάπης Τσιτλακίδου (1885-1971). Η Τσιτλακίδου ήταν πρόσφυγας από τη Μ. Ασία και τη δεκαετία του 1920 εγκαταστάθηκε στη Βέροια, όπου επί δεκαετίες άσκησε το επάγγελμα της πρακτικής μαιάς.

Οι τοκετοί την εποχή εκείνη βρίσκονταν στα χέρια των πρακτικών μαιών, ελλείπει δομών υγείας (το πρώτο Νοσοκομείο ιδρύθηκε μεν το 1924, ωστόσο γυναικολογικό-μαιευτικό τμήμα απέκτησε μόλις το 1946⁹). Τούτο είχε, όμως, ως συνέπεια, εξ αιτίας της περιορισμένης αντισηψίας, την εμφάνιση πολλών κρουσμάτων επιλόχειων λοιμώξεων, που στοίχιζαν συχνά τη ζωή των μητέρων¹⁰.

Πλην της Τσιτλακίδου, στη Βέροια την ίδια εποχή αναφέρονται, επίσης ως πρακτικές μαιές, η Ζιουμπούς (Τουρκάλα) και η Γίτσινα (Αναστασία Παπατζίκου), ενώ η πρώτη επιστήμων μαιά, η Ευαγγελία Ιατρού, εμφανίστηκε στη πόλη το 1930¹¹.

Στο «Βιβλίο Γεννήσεων» είναι καταχωρισμένες 1.271 γεννήσεις σε 133 σελίδες και καταλαμβάνουν ένα χρονικό διάστημα 28 χρόνων (η πρώτη γέννα γίνεται στις 07.08.1928, ενώ η τελευταία στις 17.08.1955).

Οι στήλες του «Βιβλίου» είναι ταξινομημένες κατ' αύξοντα αριθμό καταχώρισης, επώνυμο γονέων, πατρώνυμο, επάγγελμα, μητρώνυμο, φύλο γεννηθέντος, ώρα γέννησης και ημερομηνία γέννησης. Πλην, όμως, οι στήλες που αφορούσαν το επάγγελμα του πατρός και την ώρα γέννησης δεν ενημερώθηκαν ποτέ, ενώ και η στήλη που προοριζόταν για την καταχώριση του μητρώνυμου δεν είναι επαρκώς ενημερωμένη στην πλειονότητα των περιπτώσεων. Γενικά, οι καταχωρίσεις είναι άτακτες, δεν τηρείται αυστηρή χρονολογική σειρά, ενώ και η μεταγραφή των ονομάτων (ειδικά των εβραϊκών) γίνεται πρόχειρα και με πολλά λάθη.

Στο «Βιβλίο» είναι καταχωρισμένες 60 γέννες εβραίων γυναικών που καταλαμβάνουν το χρονικό διάστημα από 06.04.1930 έως 05.08.1941. Στη λίστα που καταρτίστηκε εμφανίζονται επώνυμα άγνωστα στην ονοματολογία του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης (λ.χ. *Μουσόν* ή *Μουσών* ή *Μπουσσών*, *Μπαρόν*, *Μπέζα*), όπως επίσης, από προφανή λανθασμένη μεταγραφή, επώνυμα όπως Στρούμπος (Στρούμσα;) και Πεπακή (προφανώς Πιπανό). Παρακάτω ακολουθεί ο Πίνακας των γεννήσεων με όσα στοιχεία καταχωρίστηκαν από την ίδια τη Μαιά (τα ονόματα μεταγράφονται αυτολεξεί από το «Βιβλίο»):

α/α	Επώνυμο Γονέων	Πατρώνυμο	Μητρώνυμο	φύλο Γεννηθέντος	Ημερομηνία Γέννησης
Σελ. 4/33	Μουσόν	Ιάκωβος		θήλυ	06-04-1930
6/50	Σαμπετάι	Ιωσήφ		θήλυ	11-11-1930
6/55	Εσκιναζή	Ρομπέν		άρρεν	24-07-1930
6/59	Σαρφατής			άρρεν	10-10-1930
6/60	Μπαρόν-Πίντο	Μπέλλα		άρρεν	13-10-1930
8/61	Μπέζα-Μπερνυβί	Αβραάμ		άρρεν	13-10-1930
8/64	Ασέρ Αζαριά	Ισαάκ		άρρεν	29-04-1930
8/66	Μορδοχαΐ Μεντέζ	Σαμουήλ		θήλυ	25-06-1930
10/81	Μπερουμπί	Ασέρ		θήλυ	16-08-1931
12/106	Σαμπετάι Μπουσσών	Ιωσήφ		άρρεν	13-12-1931
16/144	Σαμπετάι	Μωϋς		άρρεν	13-12-1931
18/164	Μπερουμπί	Εστέλ		άρρεν	25-04-1932
20/182	Ρομπέν		Φλώρα	θήλυ	01-12-1932
22/203	Αζαριά	Σαρίνα		άρρεν	11-08-1932

α/α	Επώνυμο Γονέων	Πατρώνυμο	Μητρώνυμο	φύλο Γεννηθέντος	Ημερομηνία Γέννησης
22/211	Μουσιόν	Ιακώβ		άρρεν	31-01-1933
22/212	Πεπακή (:)			άρρεν	02-02-1933
26/242	Μορδοχαΐ	Μπαρόν		θήλυ	01-07-1933
26/247	Μορδοχαΐ	Μεντές		θήλυ	05-07-1933
26/248	Ασσέρ	Μεντές		θήλυ	05-07-1933
28/264	Σαμπετάϊ	Μωυσή		θήλυ	03-09-1933
39/328	Στρούμπος (:)	Σαμουήλ		θήλυ	06-06-1934
40/367	Αλέγρα	Αβραάμ		άρρεν	01-09-1935
42/389	Μπερουμπή	Ισραήλ		άρρεν	13-02-1935
44/409	Πεπανό	Χάνο		άρρεν	23-04-1935
44/410	Μουσιόν	Ιακώβ		άρρεν	02-10-1935
44/411	Μουσιόν	Ιακώβ		άρρεν	02-10-1935
44/415	Εσκιναζής	Ρομπέν		άρρεν	03-02-1935
44/418	Άλβο	Γιοσέφ		θήλυ	11-11-1935
44/425	Ελιάβου	Αβαδή		άρρεν	30-03-1935
44/426	Ελιάβου	Αβαδή		άρρεν	30-03-1935
44/427	Ελιάβου	Αβαδή		άρρεν	30-03-1935
46/428	Μπαρούχ	Πίντο		θήλυ	13-03-1935
46/431	Ασσέρ	Ρομπέν		άρρεν	26-11-1935
46/435	Μορδοχαΐ Ασσέρ	Μιντίτζ		άρρεν	30-12-1935
46/436	Δανιήλ	Ιακώβ		άρρεν	12-07-1935
48/448	Μορδοχαΐ	Μουσιόν		άρρεν	14-05-1936
48/455	Μορδοχαΐ	Ασσέρ		άρρεν	20-09-1936
50/466	Σαμπετάϊ	Μουσιόν		θήλυ	12-11-1936
50/467	Εσκιναζή	Ρομπέν		άρρεν	12-11-1936
52/490	Πιπανό	Χαραλ.		θήλυ	30-04-1936
54/513	Άλβου	Γιοσέφ		θήλυ	29-01-1937
54/515	Αζαριά	Ιακώβ		άρρεν	03-02-1937
56/529	Παπανόν	Χανόν		άρρεν	17-10-1938
58/554	Μπερουμπή	Ασσέρ		θήλυ	28-08-1938
58/554	Σαρφατή	Σαμουήλ		θήλυ	29-08-1938
60/564	Μορδοχαΐ	Σαμουήλ		θήλυ	06-08-1938
60/571	Αζαριά	Άλβο		άρρεν	06-10-1938
60/574	Μέντες	Ασσέρ		άρρεν	27-05-1938
60/578	Ασσερ	Σαμουήλ		άρρεν	27-06-1938
62/598	Εσκιναζή	Ρομπέν		θήλυ	29-02-1939
64/603	Δανιήλ	Ανδρέας		θήλυ	01-07-1939
68/643	Αζαριά	Άλβο		άρρεν	29-04-1940
68/644	Σαμπετάϊ Μουσού	Ιωσήφ		άρρεν	29-04-1940
68/645	Άλβο	Ιωσήφ		άρρεν	28-04-1940
68/646	Άλβο	Ιωσήφ		θήλυ	28-04-1940
68/654	Σαμπετάϊ	Αρών	Μπέλλα	άρρεν	28-05-1940
100/980	Χανάχ	Πιπανό	Λουζι	θήλυ	Πέμπτη 15-02-1941
100/966	Δανιέλ	Ιακώβ	Ματίλδε	θήλυ	Σάββατο 22-01-1941
100/963	Σαμουέλ	Ασσέρ	Βεζίνα	άρρεν	Τρίτη 05-08-1941
98/954	Δανιέλ	Μορδοχαΐ	Πελλιέ	άρρεν	Τρίτη 25-03-1941

Από τα ενδιαφέροντα του Πίνακα ο εντοπισμός δύο περιπτώσεων γέννησης διδύμων (της συζύγου του Μουσιόν Ιακώβ και αυτής του Ιωσήφ Άλβο) και μίας τριδύμων (της συζύγου του Αβαδή -ορθότερα Αμπατή- Ελιάβου -ορθότερα Ελιάου).

Το τεκμήριο αυτό είναι γενικά εξαιρετικά σημαντικό, διότι αναπληρώνει μερικώς τα απολεσθέντα από πυρκαγιά κατά το έτος 1943 ληξιαρχικά βιβλία του Δήμου¹³, ενώ δίνει πολύτιμες πληροφορίες δημογραφικού χαρακτήρα που αφορούν την εβραϊκή κοινότητα της πόλης και μπορεί να αποτελέσει μία ακόμα πηγή τεκμηρίωσης του πραγματικού εβραϊκού πληθυσμού στην εξεταζόμενη περίοδο.

Ωστόσο, στη λίστα αυτή υποβόσκει μια τραγωδία. Η συντριπτική πλειονότητα των παιδιών που γεννήθηκαν την περίοδο αυτή και των οποίων η ηλικία κυμαινόταν μεταξύ 2 και 13 χρόνων κατά το έτος 1943, οπότε μεταφέρθηκαν στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου, όχι μόνον δεν επέζησε, αλλά εξοντώθηκε αμέσως μετά την άφιξή τους εκεί και την ολοκλήρωση της πρώτης Selektion (επιλογής)¹⁴. Ακόμα πιο μακάβρια φαντάζει η άγνωστη τύχη των διδύμων και τριδύμων της λίστας μας, καθώς μια άλλη πρακτική που εφαρμοζόταν συστηματικά στο Άουσβιτς ήταν η υποβολή των δίδυμων αδερφών σε πειράματα στο Block 10 του στρατοπέδου μέχρις ότου εξοντωθούν.

Υποσημειώσεις:

1. Το πρωτότυπο αυτό υλικό είναι πλέον κατατεθειμένο στα ΓΑΚ (Γενικά Αρχεία του Κράτους) Ημαθίας (Α.Β.Ε.: 331, ΑΕΕ: Συλλ. 29.2). Πρωτότυποι εκλογικοί κατάλογοι απόκεινται επίσης στο Αρχείο του Πρωτοδικείου Βέροιας.
2. Περισσότερα για τα χωριστά εκλογικά τμήματα στη Θεσσαλονίκη, βλ. Λέων Ναρ, *Οι ισραηλίτες βουλευτές στο ελληνικό κοινοβούλιο*, Αθήνα 2011, 70 επ.
3. Ο Βενιζέλος δεν θα ξεχάσει ποτέ την μεταστροφή του εβραϊκού εκλογικού σώματος υπέρ των Λαϊκών η δε συνεχιζόμενη στη δεκαετία του '20 και του '30 καχυποψία για το ρόλο των Εβραίων ως πολιτών σε ένα αγχωτικά επιζητούμενο ομογενοποιημένο εθνικό σύνολο θα εντείνεται, Γιώργος Λιόλιος, «Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας: η αμύχανη μετάβαση από ένα πολυπολιτισμικό οθωμανικό παρελθόν σ' ένα ομογενοποιητικό εθνικό (ελληνικό) μέλλον», (αδημ.) εισήγηση στη β' επιστημονική ημερίδα *Μιλάμε για τη Βέροια του 20ου αιώνα (1910-1925) - Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος* (Βέροια, 21/22-09.2012). Ή όπως το αποτύπωσε στην περίπτωση της Βέροιας ο ντόπιος ηθογράφος Γιάννης Αλεξιάδης, στο αφήγημά του «Τύποι της Βέροιας» στο *Βεροιώτικες αράδες*, Βέροια 1984, σ. 70, αναφερόμενος σε μια γραφική

φιγούρα της πόλης, τον χαμάλη και γυρολόγο Γιουδά, κατηλιανάφητη της Συναγωγής, ο οποίος φέρεται ότι έλεγε: «*Να με αγαπάτε σεις οι χριστιανοί περισσότερο από τους άλλους Εβραίους, γιατί επιτέλους διαφέρω. Είμαι βενιζελικός*». Και όπως σχολιάζει ο συγγραφέας: «*Και πράγματι, αυτός και ένας άλλος ήταν μόνο φιλελεύθεροι*».

4. Όπως και η καθιέρωση της αργίας της Κυριακής, η οποία ζημίωσε σοβαρά την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Βλ. Λιόλιος, *ό.π.*
5. Για μια αναλυτικότερη δημογραφική ανάλυση, βλ. Γιώργος Λιόλιος, *Σκιές της πόλης -Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*, Αθήνα 2009, 72 επ. (όπου και ο προβληματισμός για τα αποτελέσματα της απογραφής του 1928).
6. Για μια στατιστική επισκόπηση των επαγγελματιών από το σύνολο των εκλογικών καταλόγων του 1927, βλ. Σταμάτης Κωνσταντούδης, «Επαγγέλματα της Βέροιας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου με βάση τους εκλογικούς καταλόγους του 1927», *Χρονικά Ιστορίας και Πολιτισμού Ν. Ημαθίας*, τ. 4, 6-7.
7. Για την παράνομη μετανάστευση Εβραίων επιζησάντων των ναζιστικών διώξεων, βλ. Λιόλιος, *ό.π.*, 378 επ.
8. ΑΒΕ: 113, ΑΕΕ: Συλλ./43.1 (από την ιδιωτική συλλογή Πυθαγόρα Ιερόπουλου).
9. Γιώργος Λιόλιος-Ολυμπία Μπέτσα, «Προσφυγικό-Κρατικό-Γενικό Νοσοκομείο Βέροιας», *Χρονικά* (ΕΜΠΗ), 18(2012).
10. Σταύρος Πολυζωΐδης, *Το γενεαλογικό μου δένδρο*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 44 επ. (όπου και εκτενείς αναφορές στην ιατρική κίνηση της πόλης την περίοδο του Μεσοπολέμου).
11. *Ό.π.*
12. Για μια πλήρη καταγραφή των ονομάτων του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης, βλ. Γιώργος Λιόλιος, *Σκιές της πόλης - Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας*, Αθήνα 2009, 189 επ. (Τα θύματα και οι επιζώντες).
13. Το 1943 μέλη του ΕΑΜ της Βέροιας κατέστρεψαν τα αρχεία του Δήμου Βέροιας με σκοπό να ματαιώσουν την καταναγκαστική εργασία κατοίκων της πόλης που προγραμματίζε η γερμανική διοίκηση.
14. Για τον τρόπο επιλογής στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου, βλ. αναλυτικότερα στο Λιόλιος, *ό.π.*, 146: «*Σύμφωνα με την πρακτική που ακολουθούνταν, οι άνδρες και οι γυναίκες ηλικίας μεταξύ 18-45 χρόνων κι όσοι στο όριο αυτών των ηλικιών έδειχναν αντίστοιχα μεγαλύτεροι ή μικρότεροι και σε κάθε περίπτωση αυτοί που επιλέγονταν ως «ικανοί για εργασία», εισάγονταν στο στρατόπεδο του Άουσβιτς και υποβάλλονταν σε καταναγκαστικά έργα μέχρις ότου ασθενήσουν ή υποκύψουν από τις κακουχίες. Ο υπόλοιπος πληθυσμός της πρώτης «επιλογής», δηλαδή, παιδιά, ηλικιωμένοι, ασθενείς και ανάπηροι οδηγούνταν απευθείας στους θαλάμους αερίων για εξόντωση και στη συνέχεια στα κρεματόρια - τα οποία θα γίνουν το μείζον σύμβολο του στρατοπέδου*».

[Ο κ. Γιώργος Λιόλιος είναι δικηγόρος-συγγραφέας. Δημοσιεύματα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Βέροιας έχουν περιληφθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη 11/αφιέρωμα, 35/σελ. 17, 48/10, 68/34, 105/15, 131/5, 132/13, 132/18, 138/14, 155/23, 183/29-30 και 214/10].

Η Φρίκη του Κακού

Συνέχεια από τη σελ. 2

αλήθειας. Αυτή τη ψυχολογική κόπωση εκμεταλλεύονται όσοι υπηρετούν τη μισαλλοδοξία που προκύπτει από τον ρατσισμό, από την ιδεολογία της άρνησης, από την πώρωση του αντισημιτισμού, από την εγκληματικότητα του κακού. Όλη αυτή η κατάσταση έχει ως αποτέλεσμα τον μη έλεγχο των πληθωριστικά παρεχόμενων πληροφοριών, την αδιαφορία για την αυτοκριτικά σκεπτόμενη συνειδηση, την παραγνώριση της λογικής.

Σ' ΑΥΤΟΝ ΑΚΡΙΒΩΣ ΤΟ ΧΩΡΟ όπου έχει εκλείψει ο ήρεμος προβληματισμός και η βαθιά γνώση των πραγμάτων, έρχονται οι νεοναζιστές – αδιάντροποι, εγκληματικοί, αμοραλιστές- να ξαναφέρουν στην επιφάνεια τα χιτλερικά πρότυπα, να διδάξουν την χωρίς όρια εξόντωση των ανθρώπων, να επιβάλλουν την ασυνείδητη επικράτηση του ασύλληπτου κακού, τον μηδενισμό του ανθρώπου.

ΠΙ' ΑΥΤΟ Η ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ ΤΩΝ ΝΕΟΝΑΖΙΣΤΩΝ, η μη ταύτιση μαζί τους δεν αποτελεί ένα απλό καθήκον της κοινωνίας, αποτελεί βασική υποχρέωση προς τον ελεύθερο, αυτόνομο εαυτό μας, προς το πρόσωπο του Θεού.

Γράμματα στα «Χρονικά»

Εις μνήμην των Εβραίων της Φλώρινας

Η κα Άρτεμις Μιρόν (Ισραήλ) αναφέρεται σε δημοσίευμα του περιοδικού μας (τεύχος 236, Απρίλιος-Ιούνιος 2012) σχετικά με τους εκτελεσθέντες από τους Γερμανούς κατά την Κατοχή στο χωριό Κλαδοράχη (νομός Φλώρινας). Η επιστολογράφος διευκρινίζει ότι μεταξύ των εκτελεσθέντων ήταν και οι εξής τρεις Εβραίοι: **Ιωσήφ-Πέπο Μπατής** και **Νισήμ Μπατής** από τα Γιάννενα και **Ααρών Λεβή** από τα Τρίκαλα.

Πού να βρίσκεται ο άνθρωπος;

Του Γ. Ν. Παπαγεωργίου (Ανωβολιώτη)

«Επιστήθιος φίλος μου», θα έλεγα, ο Ασέρ Λευί. Ήταν συμμαθητής μου στις γυμνασιακές τάξεις έβδομη και όγδοη του Α' Γυμνασίου Βόλου, και πρώτος στο ήθος και στα μαθήματα. Ιδιαίτερα διέπρεπε στ' αρχαία ελληνικά, γι' αυτό τον ερώτησα, πειραχτικά, μήπως ήταν η... μετενσάρκωση εβραίου ελληνιστή. Με κύτταξε χαμογελαστά, «εν σιωπή». Αλλά συνέχισα, εξομολογητικά: «αντί τα λατινικά και τα γαλλικά, προτιμώ τα σανσκριτικά και τ' αραμαϊκά (αρχαία εβραϊκά που μιλούσε ο Ιησούς)». Αργότερα συνειδητοποίησα -μάλλον βαθύτερα- πως οι «ζωντανές μορφές» κατάγονται από «νεκρές λαλίες», όπως οι «ζωντανοί» από τους... «νεκρούς»! Ή το «μέλλον», από το «παρελθόν»...

- Τί λέγεις, λοιπόν, για τα σανσκριτικά και τ' αραμαϊκά; Η απάντησή του ήταν ένα ακούμπημα του χεριού του στον ώμο μου. Ακούμπημα «χειροτονικό», το οποίο επισφράγισε τη φιλία μας.

***

Η Γερμανία μόλις είχε ηττηθεί και οι Ισραηλίτες μετρούσαν τις πληγές τους, όπως και 'μεις τις δικές μας, με τ' όραμά τους να επιστρέψουν στα προγονικά τους χώματα. Η κουβέντα μας, επομένως, στριφογύριζε στο «ανδρόγυνο» του φανατισμού και της ιδεοληψίας που γεννοβολά τους ολέθριους πολέμους! Κάτι σα βιβλικές καταστροφές από ανθρώπινο χέρι άκαρδο και συνάμα άμυαλο. Κι αυτά τα δεινά να δείχνουν άραγε, το «Σχέδιο» για τον φρονηματισμό και τη συνένωση των ανθρώπων; Άλλο σημείο, διασταύρωσης αποριών, ήταν το γυμνασιακό μάθημα «ηθική» περί συγκρούσεως καθηκόντων»: π.χ. προτιμητέος ένας φόνος ή ένα ψέμα, προκειμένου να γλιτώσουν άνθρωποι. Επίσης ακροθιξάμε τα «προφητικά» ένυπνια, τα οποία διαμετρικά διαφέρουν από τα φρουδικά «περί απωθημένων καταστάσεων» και λοιπών παρόμοιων (π.χ. «ο νηστικός καρβέλια ονειρεύεται»). Έτσι, αφού συγκατανώσαμε σε πολλά «πράγματα και θαύματα», τελικά -γι' άλλη μια φορά- «δώσαμε τα χέρια». Ενώ σήμερα αναπολώ εκείνο το ιερό δέσιμο, κάπως αισθητικά -κάπως συμβολικά, σαν ελαχιστότατο μέρος από την αρμονική- συμφωνική μουσική της ζωής.

Άφησα τελευταίες δυό εξέχουσες περιπτώσεις: α) Ο Ποιητής των ποιητών, Γιαχβέ ή Θεός, δεν εκδικείται. Αλλ' η αδικία στιγματίζεται, προς όφελος των ανθρώπων. β) Οι προφήτες και οι ασκητές, είναι ανάμεσα σε Γη και Ουρανό. Πλην όμως ξεχωρίζουν οι απονήρευτοι άνθρωποι, οι «άγιες ψυχούλες» όπως λέει ο λαός. Εδώ επιστράτευσα απ' τ' «οπλοστάσιο» του Ιερέα Πατέρα μου, την παρατήρηση: «τα εξέχοντα πρόσωπα, ως κορυφές υψηλών ορέων, θα πρέπει να είναι φωτισμένα μυαλά δι' Αγίου Πνεύματος». Ο φίλος μου απάντησεν έμμεσα: «Κάθε πράγμα, μικρό ή μεγάλο, έχει την ώρα του. Τώρα, ας ακολουθήσουμε τα προγονικά μας».

Κυτταχτήκαμε κατάματα! Δεν ξεχνώ το βλέμμα του, σ' αυτή τη διασταύρωση, που έλαμπε σαν «Πεντάλφα»! Σιωπήσαμε και ακολούθησε ο καθένας τον δρόμο του...

Πού να βρίσκεται ο άνθρωπος;

[Σύγχρονη Σκέψη, τ. 83, Μάιος-Ιούνιος 2011]

Πίνακας Περιεχομένων

36^ο Τόμου τριμηνιαίου περιοδικού «Χρονικά» (2013, τεύχη 239-242)

Πίνακας Τευχών

Τεύχος 239 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2013), Τεύχος 240 (Απρίλιος-Ιούνιος 2013), Τεύχος 241 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2013), Τεύχος 242 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2013)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

A Ασσαέλ Ανδρέας, 239/10	Λόντερ Ρόναλντ, 239/22 Lorrain Fr. - G., 239/37	Π Πανταζόπουλος Ανδρέας, 240/2 Παπαγεωργίου Γ. Ν., 242/37 Πρεβελάκης Γεωργ.-Στυλ., 241/3	T Τσινικόπουλος Δημήτρης, 240/3
B Βλάχου Ελένη, 241/16 Βραζιτούλης Γιώργος, 240/17	M Μαγκλιβέρας Διονύσης, 240/12 Μαγκλίνης Ηλίας, 239/1 Ματαλιωτάκη Ρίκη, 242/15 Μουρέλος Ι., 242/27 Μουρούτσος Νίκος, 239/13 Μπουκάλας Παντ., 241/2	Σ Σακελλαρίου Αλέξανδρος, 240/8 Σαμαράς Αντώνης, 239/19 Σαλιτέλ Δαβίδ, 239/25 Σαμπεταΐ Ηλίας, 239/2, 242/3 Σχίπερ Ιγκνατσιό, 239/38	Φ Φρεζής Ραφαήλ, 241/18
Γ Γκάτσος Νίκος, 239/36			Χ Χατζηπολάκης Ανδρ., 242/25 Χεκίμογλου Ευάγγελος, 241/9
Δ Δημοτάκης Γεώργιος, 242/28			
Λ Λιάλος Γιώργος, 242/29			

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

A Ανθρωπισμός, 239/1 Αντισημιτισμός, 240/2, 241/2	τον Ραφαήλ Α. Φρεζή, περιέχεται στο τεύχος 242/17-24.	Ιστορικά Ντοκουμέντα - Μικρή ιστορία 239/35, 241/17	Σ Σανατόριο Καραμάνη, 241/18 Seidman Hiller, 239/9 Σεισμοί Κεφαλονιάς, 241/15 Σχέσεις Χριστιανών-Εβραίων, 242/37
B Βίβλος (μεταφράσεις), 242/3	H Ημέρα Μνήμης, 239/13	M Μπεν Γκουριόν Δαβίδ, 240/12	T Τράπεζες Εβραϊκές, 241/9
Γ Γένεση (βιβλίο της), 240/3	I Ισραηλιτική Κοινότητα Βέροιας, 242/29 Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 241/4 Ισραηλιτική Κοινότητα Κρήτης, 242/15 (αφιέρωμα) Ισραηλιτική Κοινότητα Πρέβεζας, 240/17	N Ναχμία Μπέρυ, 239/29	Φ Φαρισαίοι, 239/2 Φασισμός κοινωνικός, 240/8
Δ Διάλογος θρησκειών, 241/3		O Οκτωβρίου 28η του 1940, 241/17 Ολοκαύτωμα, 239/10 - 70 χρόνια από την αναχώρηση του πρώτου σур-μού από Θεσσαλονίκη 239/αφιέρωμα	
E Εβραίοι (Πράγας), 239/36 Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία των ετών 2006-2009, εκπονηθείσα από			

ΒΙΒΛΙΑ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- ◆ Κατερίνας Λάμψα-Ιακώβ Σιμπή, «Η Διάσωση», 239/31
- ◆ Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης» (παρουσίαση από Γαρυφαλλιά Μίχα), 239/33
- ◆ Steven Bowman, «Η Αντίσταση των Εβραίων στην Κατοχική Ελλάδα», 240/21
- ◆ Αρτ. Στασινοπούλου-Φρυζή, «Ερις-Ερωσ, Αίμα-Αμος», 240/21
- ◆ Νίκου Διαμαντάκου, «Αιώνια Ντροπή 1941-1944», 240/21
- ◆ Τα Ιερά Γράμματα - Η Παλαιά Διαθήκη, 240/21
- ◆ Δημ. Ψαρρά, «Η Μαύρη Βίβλος της Χρυσής Αυγής», 240/22
- ◆ Νταν Φράνκ, «Μεσάνυχτα», 240/22
- ◆ Χάρη Μαυρομάτη, «Οι εξορίες του ιεροκήρυκα Σέργιου Σκανδάλη», 240/22
- ◆ Μαΐρ Μαΐση, «Η ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας Χαλκίδας», 241/21
- ◆ Γιώργου Ρωμανού, «Γιούντιν - Μία γυναίκα από τη Θεσσαλονίκη», 241/21
- ◆ Ιω. Βλαχοστεργίου, Ο «Οίκος των Μισισαίων», 241/21
- ◆ Μάριου Σούση, «Καλή Αντάμωση - Φιλιά εις τα παιδιά», 241/21
- ◆ Ζοζέφ Κοέν, «Πώς βίωσα τον ναζισμό», 241/21

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΑ «ΧΡΟΝΙΚΑ»

Χρυσόστομος Κοσμίδης, Αντισημιτισμός στην Ελλάδα, 240/20
Στέφανος Κολάγγης, Ένας Έλληνας Εβραίος σε ελβετικό στρατόπεδο, 214/22
Άρτεμις Μιρόν, Εκτελεθέντες στην Κλαδοράχη, 242/37

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852
e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 242, vol. 36 • October - December 2013

- ✓ The leading article, entitled **The Horror of Evil**, looks at the state of things as they have developed in the years since the horror of evil once more became an everyday reality for ordinary people, societies and states. This has come about because people are indifferent to social institutions and may even go so far as to deny the very existence of truth. This indifference leaves room for shameless, criminal neo-Nazis to revive the behavioural models of Hitler. We all have a very real obligation to ourselves and to God to weed these neo-Nazis out.
- ✓ A study by Rabbi Elias Sabethai examines the earliest translations of the Bible (from Aramaic, those of the Seventy of Aquila, Theodotion and so on). As he points out, the significance and great influence of **translations of the Bible** into Greek had a great effect on the world of Judaism and the Hellenistic world and helped mould civilisation worldwide.
- ✓ The unveiling of the **Monument to Jewish Martyrs in Chania on Crete**, gave rise to the publication of a group of articles on the Jewish presence in Crete, the historical evidence of which dates back to 142 BC. The articles appear under the general title **The History of the Jews of Crete**.
- ✓ Using the municipal Voters Rolls for the town of Veria in central Macedonia for the years 1927 to 1935, Georgios Liolios presents a written record of the **Jewish population which flourished in Veria** until the Holocaust.
- ✓ Under the title **Where is the Human Being?** G. N. Papageorgiou writes about the friendly relations that existed between Jewish and Christian pupils at the 1st Secondary School of Volos in Thessaly in the period just before World War II. He then goes on to examine Jewish-Christian relations in ordinary life.
- ✓ The **Greek Jewish bibliography** for the years 2006 to 2009 compiled by R. Frezis is published in a supplement.
- ✓ The issue ends with the list of contents for "Chronika" for the year 2013.

Translated from Greek by: *Kay-Elvina Sutton*

Cover illustration: *The Monument to Victims of SS Tanais at Akti Miaouli in Chania. Unveiled in October 2013.*

Το παρόν τεύχος εκδόθηκε με την υποστήριξη του European Jewish Fund (EJF)
This issue was published with the support of the European Jewish Fund (EJF)

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Βενιαμίν Αλμπάλας • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 32.44.315-8
E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr • Internet site: <http://www.kis.gr> • Κωδικός εντύπου: 3502
ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421
Τα ευνοήματα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.
Διανέμεται δωρεάν

